

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

AKADEMİK DERGİ / ACADEMIC JOURNAL

ISSN:2667-4599

Yıl/Year: 4 • Cilt/Vol: 4 • Sayı/Issue: 6 • Ocak/January 2021

Türkiye’de Yaşlı Hakları İçin
Uygulamalı Bir Konsept ve Yol
Haritası: Antalya Örneği

➤ İşıl KALELİ ve Arkadaşları

İnsan Hakları Hukukunda Interpol
Kırmızı Bülteninin Siyasi Amaçlarla
Suiistimali

➤ Mehmet GÜNEŞ

Toplumsal Roller ve Sosyal Yapının
Oluşturduğu Ekonomik Sorun:
Yoksulluk

➤ Kemal Buğrahan ÜNLÜER

İç Hukukta Sosyoekonomik Hakların
Korunması Sistemi: Etiyopya ve
Türk İnsan Hakları Sistemlerinin
Karşılaştırmalı Analizi

➤ Biruk PAULOS ve Seydi ÇELİK

Beslenmeyi Engelleme Suçu

➤ Yusuf EŞBERK

Eğitim Hakkı Üzerine Bir Tartışma:
Uzaktan Eğitim Sürecinin Bourdieu
Üzerinden Bir Analizi

➤ Türkan PAPUŞCUOĞLU

Doğal Hukuk Fikri

➤ Yunus BADAM

Modern Batı’nın İnsan Hakları İhlali
İçeren Ötekileştirme Pratiği: Süper-
Panoptik Veritabanı

➤ Fikriye ÇELİK

AKADEMİK DERGİ
TİHEK
ACADEMIC JOURNAL

TİHEK AKADEMİK DERGİSİ • YIL / YEAR: 4 • CİLT / VOL: 4 • SAYI / ISSUE: 6 • OCAK / JANUARY 2021

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU AKADEMİK DERGİSİ

*ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY
INSTITUTION OF TURKEY*

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

AKADEMİK DERGİ
TİHEK
ACADEMIC JOURNAL

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
AKADEMİK DERGİSİ SAYI 6

ISSUE 6 OF ACADEMIC JOURNAL OF THE HUMAN RIGHTS AND
EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

TİHEK AKADEMİK DERGİSİ
YIL / YEAR: 4 • CİLT / VOL: 4 • SAYI / ISSUE: 6
OCAK 2021 / JANUARY 2021

ISSN: 2667-4599

Yayın Periyodu/ Broadcast Period

Yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İmtiyaz Sahibi/ Owner

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adına
On behalf on Human Rights and Equality Institution of Turkey
Süleyman ARSLAN
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı
Head of Human Rights and Equality Institution of Turkey

Editörler/ Editors

Hıdır YILDIRIM
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Yusuf SAYIN
Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Responsible Editor

Celal BOZTEPE
Şube Müdürü

Yönetim Yeri ve Adresi / Executive Office

Kocatepe Mah. Yüksel Cad. No: 23 06650 | Çankaya/ANKARA
www.tihekgov.tr | e-posta: makale@tihekgov.tr
Tel: 0312 422 78 00 - Fax: 0312 422 78 99

Baskı Tarihi/ Date of Publication

25 Ocak 2021

Konsept Tasarım/ Concept Production

Ajans Düş Pınarı Birlik Mh. 465 Cd. No:1/5 06610 Çankaya/ANKARA
+90 (543) 235 12 25 - +90 (532) 658 93 11
bilgi@duspinari.com | www.duspinari.com

Tasarım Uygulama/ Design Application

Başak Matbaacılık Tan. Hiz. Ltd. Şti.

Baskı Adedi/ Print Run

2000 adet/copies

Baskı Yeri/ Place of Publication

BAŞAK MATBAACILIK TAN. HİZ. LTD. ŞTİ.
Anadolu Bulvarı Meka İş Merkezi No:5 Kat:7 Gimat – Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 397 16 17 • Fax: (0312) 397 03 07 • www.basakmatbaa.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali ARSLAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatil KALABALIK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Abdullah ACAR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KARAARSLAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Giray SADIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Murat TÜMAY	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YAYLA	Polis Akademisi
Doç. Dr. Müşerref YARDIM	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhterem DİLBİRLİĞİ	Polis Akademisi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Mesut KINALI	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu İkinci Başkanı
Can ESEN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Cemil KILIÇ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Dilek ERTÜRK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Harun MERTOĞLU	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Hıdır YILDIRIM	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Mehmet ALTUNTAŞ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Mehmet Emin GENÇ	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Saffet BALIN	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu Üyesi
Prof. Dr. Berdal ARAL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan HAKERİ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖNDER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇEKER	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Refik KORKUSUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ATÇIL	Sabancı Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin ERGÜL	Anayasa Mahkemesi Raportörü
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Zahit ATÇIL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAYIN POLİTİKASI / PUBLICATION POLICY

TİHEK Akademik Dergisi, ulusal hakemli bir dergidir. Bu dergide yer alan bütün makaleler editörün ön incelemesine tabidir. Ön incelemeden geçen makaleler en az iki hakem tarafından değerlendirilmektedir. Makalede ifade edilen görüşler yazara aittir. TİHEK'in kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

The TIHEK Academic Journal is a national peer-reviewed journal. All articles in this journal are subject to preliminary review of the editor. The articles reviewed by the editor are examined by two referees at least. The views expressed in the papers belong to the author. Do not express the institutional view of TIHEK.

AMAÇ / PURPOSE

TİHEK Akademik Dergisi'nin amacı; insan haklarının akademi boyutuna katkı sunmak ve insan hakları alanında çalışan uzmanların görüş ve düşüncelerini ifade edebilecekleri bir zemin oluşturmaktır. İnsan hakları konusunda konuşulamayan, ifade edilemeyen, görmezden gelinen yahut ihmal edilen konuları ele almaya çalışan TİHEK Akademik Dergisi, gerek uluslararası insan hakları düşüncesi ve pratiklerine yaptığı katkıyla gerekse de Türkiye'de yürütülen insan hakları konusundaki temel faaliyet ve uygulamalara kılavuz niteliği taşıma iddiasında bulunmaktadır.

The purpose of the journal is to contribute to the academic dimension of human rights and to form a ground for scientists to express their views and opinions in the field of human rights. The TIHEK Academic Journal, which tries to deal with the issues that cannot be spoken, expressed, ignored or neglected about human rights, claims to be a guide both with its contribution to international human rights ideas and practices and the basic activities and practices on human rights in Turkey.

KAPSAM / SCOPE

TİHEK Akademik Dergisi teorik olarak insan hakları felsefesi ve uygulamalarının alanına giren çok çeşitli meseleleri konu edinen bilimsel muhtevaya sahip bir dergidir. Hak, adalet, özgürlük, insan hakları ihlalleri, aile ve çocuk hakları gibi çok sayıda konu Akademik Dergi'nin kapsamı altında değerlendirilmektedir. Ulusal ve aynı zamanda uluslararası bir konu/sorun durumunda olan insan hakları sorunları ve mevcut ya da olası çözüm önerileri Dergi'nin temel çalışma kapsamında yer almaktadır. İnsan haklarına ilişkin söylen/e/meyen ya da görmezden gelinen tüm hususlara eğilmek maksadı taşıyan Akademik Dergi, Türkiye'de bu alanda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

The TIHEK Academic Journal is a scientific journal that focuses on a wide variety of issues that are theoretically within the scope of human rights philosophy and practices. Many issues such as rights, justice, freedom, human rights violations, family and children's rights are evaluated under the scope of the Academic Journal. Human rights issues, which are both national and international issues and problems, and current or possible solutions are included in the main study of the Journal. The Academic Journal, aims to address all issues related to the point without being told or ignore human rights in Turkey, is filling an important gap in this area.

Dergimizin Tarandığı İndexler

ASOS
indeks

idealonline

İÇİNDEKİLER

- Türkiye’de Yaşlı Hakları İçin Uygulamalı Bir Konsept ve Yol Haritası: Antalya Örneği**
An Interventional Concept for Elderly-Rights and Road Map in Turkey: The Case of Antalya..... 1-32
Işıl KALELİ ve Arkadaşları
- İnsan Hakları Hukukunda Interpol Kırmızı Bülteninin Siyasi Amaçlarla Suiistimali**
Abuse of the Interpol Red Notice for Political Purposes in Human Rights Law 33-46
Mehmet GÜNEŞ
- Toplumsal Roller ve Sosyal Yapının Oluşturduğu Ekonomik Sorun: Yoksulluk**
Economic Issue Caused by Social Roles and Social Structure: Poverty..... 47-61
Kemal Buğrahan ÜNLÜER
- İç Hukukta Sosyoekonomik Hakların Korunması Sistemi: Etiyopya ve Türk İnsan Hakları Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi**
System for the Protection of Socioeconomic Rights in Domestic Law: A Comparative Analysis of Ethiopian and Turkish Human Rights Systems..... 63-100
Biruk PAULOS ve Seydi ÇELİK
- Beslenmeyi Engelleme Suçu**
The Crime of Preventing Nutrition 101-127
Yusuf EŞBERK
- Eğitim Hakkı Üzerine Bir Tartışma: Uzaktan Eğitim Sürecinin Bourdieu Üzerinden Bir Analizi**
A Discussion on the Right to Education: An Analysis of the Distance Learning Process On Bourdieu..... 129-148
Türkan PAPUŞCUOĞLU
- Doğal Hukuk Fikri**
The Idea of Natural Law..... 149-171
Yunus BADAM
- Modern Batı’nın İnsan Hakları İhlali İçeren Ötekileştirme Pratiği: Süper-Panoptik Veritabanı**
A Otherization Practice of the Modern West: Super-Panoptic Database 173-191
Fikriye ÇELİK

TÜRKİYE’DE YAŞLI HAKLARI İÇİN UYGULAMALI BİR KONSEPT VE YOL HARİTASI: ANTALYA ÖRNEĞİ

An Interventional Concept for Elderly-Rights and Road Map in Turkey: The Case of Antalya

İşıl KALELİ* ve Arkadaşları**

Başvuru Tarihi : 07/07/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Öz

Küresel demografik değişim yaşlı hakları kavramını günümüzde bir kez daha gündeme getirmiş, tüm toplumlara insan haklarının 60-65 yaşlarından sonra da önemini koruduğunu göstermek zorunlu hale gelmiştir. Yaşlı hakları evrensel insan haklarının bir parçası olarak kavranmalı; öğrenme, sorumluluk, politika, katılım, paylaşım, dayanışma ve hizmet boyutlarıyla ele alınmalıdır. Bu çalışmada, Uygulamalı Gerontoloji'nin bakış açısından yaşlı hakları konusunda bir konsept ortaya koymak amacıyla "Antalya Yaşlılık Araştırması" (AYAR©) verileri incelenerek yaşlı haklarının iyileştirilmesine yönelik bir yol haritası çizilmiştir. AYAR© kapsamında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden olasılıklı seçimle belirlenen Antalya'da yaşayan

Abstract

Global demographic change has brought the elderly rights to the agenda once again, and it has become necessary to explain all communities that human rights have to be maintained after the age of 60-65. Elderly rights should be handled as a part of universal human rights and with dimensions of learning, responsibility, policy, participation, sharing, solidarity and service. In this study, in order to present a concept on elderly rights from the perspective of Interventional Gerontology, the data of "Antalya Aging Survey" (AYAR©) was examined and a road map to improve elderly rights was drawn. Within the scope of AYAR©, the elderlies who lives in Antalya (aged 60 and over) were randomly selected from the Address Based Population Regis-

* [Sorumlu Yazar] Keşan Devlet Hastanesi, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, 20195096002@ogr.akdeniz.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-3875-2537

** Fatma Banu Demirdaş, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, 20195096001@ogr.akdeniz.edu.tr, ORC ID:0000-0002-7001-2205; Saadet Tiryaki, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, 20195096004@ogr.akdeniz.edu.tr, ORC ID:0000-0003-4518-5355; Furkan Ulusal, Havza Meslek Yüksekokulu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 20195096003@ogr.akdeniz.edu.tr, ORC ID:0000-0001-8011-8540 ; Prof. Dr. Phil. Habil. İsmail TUFAN, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, itufan@akdeniz.edu.tr, ORC ID: 0000-0002-7185-7373

60 ve üzeri yaştaki bireylerin %51,2'sinin kendine ait geliri olmadığı tespit edildikten sonra Antalya'da yaşayan tüm yaşlı bireylerin gelirlilik olasılığı belirlenmiştir. 60 yaş ve üzeri nüfusta gelirlilik olasılığı veya oranı bireyin yaşı yükseldikçe düşmekte, yani ekonomik bağımlılık artmaktadır. 60-74 yaşları arasındaki erkeklerde aynı yaş grubundaki kadınlara kıyasla gelirlilik olasılığı/oranı daha yüksek iken 75 ve üzeri yaş gruplarında gelirlilik olasılığı/oranı kadınların lehine artmaktadır. Çalışmanın son bölümünde Yaşlı Haklarının temel sorunlarından biri olan ekonomik eşitliği sağlamaya ve yoksulluğu çözümlenmeye yönelik yapılacak çalışmalarda, girişimlerin Uygulamalı Gerontoloji kapsamında nasıl planlanacağı ve planlanan girişimlerin nasıl yürütüleceği gösterilmiştir. Girişimlerin yürütülmesinde altı adımdan oluşan yol haritası konsepti sunulmuştur: 1) Ödev, 2) Problem ve koşul analizi, 3) Gelişim ve aksama öngörüsü, 4) Gelişim ve müdahale hedeflerinin gerekçeleri, 5) Önlem ve alınan kararların gerekçeleri, 6) Önlem ve kararları değerlendirme. Bu çalışma, yaşlıların haklarını korumak amacıyla yapılacak ulusal ve uluslararası çalışmalarda karar verici ve uygulayıcılara yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Gerontoloji, Yaşlı Hakları, Yoksulluk, Yol Haritası

tration System (n=1007) and the percentage of elderlies who have regular income has determined (51.2%). On the next stage, the income probability of all elderlies who lives in Antalya has been calculated. In the Antalya population of 60 years and over, the probability/rate of income decreases as the age of elderlies increases, hence, economic dependency increases. While the probability/rate of income is higher in the group of men aged 60-74 compared to same aged women, the probability/rate of income increases in the group aged 75 and over in favor of women. In the last part of the study, it is shown how to plan the interventions in terms of Interventional Gerontology and how to implement them to ensure economic equality and to resolve economic poverty which is elderly-rights problem. A road map concept consisting of six implementation stages of interventions is presented: 1) Duty, 2) Problem and condition analysis, 3) Foresight of development and failure, 4) Development and the reasons of intervention targets, 5) The measures and reasons of the decisions taken, 6) Evaluating the measures and decisions. This study will guide decision makers and practitioners in planning and conducting national and international studies to protect the rights of elderlies.

Keywords: Interventional Gerontology, Poverty, Rights of Elderly, Road Map

"Seçmenin demografik yapısı yaşlılar lehine değiştikçe, siyasi partilerin gözünde yaşlıların değeri yükselecektir."
(Tufan, 2007: 28).

Giriş

Gerontolojik bakış açısından yaşlı hakları, yaşlılıkta bağımsız yaşamla ilişkiliyken, bağımsız yaşam da değişimlere uyum sağlayabilmekle ilişkilidir. Değişim ise öğrenmek; yaşlı hakları öğrenme süreçlerini harekete geçirmektir. Bu durumda “Öğrenen kim olmalıdır?” sorusu akla gelmektedir. Bu çalışmayı hazırlayanlar, öğrenmenin birey, toplum ve kurum düzlemlerinde gerçekleşmesi gerektiğine inanmaktadır. Sorumluluk, politika, katılım, paylaşım ve dayanışma gibi artık aşına olunan kavramların içi doldurulmalıdır. Bu da ancak öğrenmeyle, yani değişimle mümkün olabilir.

Amaç sosyal yapıların kapsamı ve dışında cereyan eden yaşlanma süreçlerinin olumsuz etkilerinden insanı ve toplumu korumak, aydınlatmak ve bunlar hakkında bilgi noksanlığından kaynaklanan sıkıntılarını, zorunluluklarını ve feragatlerini önlemek ve/veya gidermek (Tufan, 2020) olarak tanımlandığında *yaşlı hakları* kavramından artık uzakta bulunmayacağız.

Yaşlı hakları, ilk bakışta bir sorunun üst başlığı değil daha çok olumlu bir intiba uyandıran bir kavramdır. Ancak gerçekte durum tam tersidir. Yaşlı hakları sadece belirsiz bir kavram olmakla kalmayıp aynı zamanda mevcut haklardan yararlanma konusunda da birçok dezavantaja göğüs germek zorunda kalan yaşlıları akla getirmekte, bundan yaşlılar doğrudan etkilenmektedir. Diğer taraftan bu problemin dolaylı etkileri de hesaba katılmalıdır.

Yaşlı hakları, evrensel insan haklarının bir parçası olduğundan tüm yurttaşları ve toplumu ilgilendirmektedir. Problemin spesifik çözümleri olarak katılım, paylaşım veya dayanışma birkaç temel kategoride toparlanabilir. Bu problemin ardındaki süreç ve yapıların kavranmasından ve problemin çözümünden yaşlıların yanı sıra aileler, kurumlar ve aslında tüm toplum kazançlı çıkacaktır.

1. Yaşlı Hakları

Bugün yaşlı insanların üçte ikisi endüstrileşmemiş ve endüstrileşme sürecini henüz tamamlamış ülkelerde yaşamaktadır. İnsanlık tarihinde ilk kez dünyada 60 yaş üzeri insan sayısının çocuk sayısını aşması beklenmektedir (Office of the High Commissioner for Human Rights [OHCHR], 2011). Dünya çapında gözlemlenen demografik değişim (Wahl ve Heyl, 2004) yaşlı hakları üzeri tartışmaları alevlendirmiş görüne de yaşlılık eskiden de ilgi uyandıran bir konu olmuştur.

Yeni çağın erken döneminde yaşlılığın sefaleti, 17.yüzyılda yaşlıya saygı, 18.yüzyılda yaşlının taçlandırılması ve 19.yüzyılda yaşlının otoritesiz saygın kişiliğinin vurgulandığı dönemde yaşlının defterini dürme hazırlıkları başlamıştır. Gençlik orijinalitenin, dâhiliğın, dinamizmin sembolü kabul edilirken yaşlılık eklektizm, gerıcilik ve muhafazakârlığın sembolü ve kaynağı olarak görülmüştür. 20. yüzyılın yeni hedefiyse tümüyle gençlik olmuştur (Borscheid, 1987; Borscheid, 1992). Yaşlılığın bu özet tarihçesine bakıldığında, neden 21. yüzyılda yaşlı hakları kavramının ön plana çıkarılmaya çalışıldığı sorusunu akla gelmektedir. Yaşlılara tanınması istenilen özel haklardan mı söz edilmektedir? Toplumda yaşlı algısındaki güçlü bir değişimin işareti midir?

Tam tersine; yaşlılık hala olumsuzluğun, noksanlığın, kayba uğramışlığın sembolüdür. Yaşlının ve yaşlılığın algılanışında kayda değer bir değişim meydana gelmemiştir. Gençlik ideolojisi bir taraftan geçmişin unutulmasına diğer taraftan yaşlılığın nurlandırılmasına ve sorunlarla dolu güncel yaşlılığın yerine dünkü sözde talihli, bahtiyar yaşlıların dünyasını koymaya çalışmaktadır. Kuşakların mükemmel bir uyum içinde birlikte yaşadıkları, yaşlıların büyük aile kapsamında korunup kollandıkları, anlam dolu bir yaşam sürdükleri iddiaları gerçekliği tam yansıtmayan ideolojik amaçlarla bağlantılıdır. Yaşlıların dışlanması ve yaşlılık sefaleti, sanki yeni bir gelişme gibi kabul edilirken, büyükanneler ve büyükbabalar aslında küçük görülmekte, horlanmakta ve biraz 'beceriksiz', biraz 'tahtası eksik', 'bedeni ve kafası biraz marazlı' olarak algılanmaktadırlar (Tufan, 2020).

Hegel'e (1770-1831) göre mutlak bilgiye götüren süreçte düşünen özne olarak insanın ilk öğrenmesi gereken şey, dünyanın gerçekte görüldüğü gibi olmadığıdır (Kiss, 1977). Yaşlı hakları kavramının ortaya çıkardığı hayali dünya ile yaşlıların gerçek dünyası arasındaki tutarsızlıklar, çelişkiler, tolerans sınırlarını aşan durum, koşul ve süreçler dikkate alınmadan yaşlı haklarının ardındaki talepleri kavramak zor hatta genellikle mümkün değildir.

Yaşlı hakları kavramının ardındaki temel talep yaşlılıkta güven ve güvenlik kavramları üzerine oturtulmuş, insan onuruna yaraşır bir yaşamı mümkün kılmak, yaşlıya yaşamını kendi istek ve hedeflerine göre şekillendirme olanaklarını sunmaktır. Eğer bunu insanın yaşından bağımsız olarak düşünürsek, o zaman evrensel insan hakları ile yaşlı hakları arasındaki bağlantı kolayca algılanacaktır.

İnsan hakları, modern çağın başından beri pek acı tecrübelerin sonucunda elde edilmiş bireyin ve toplumun gerçek veya kabul edilmiş çıkarlarına dayanan bir problemdir (Hofstätter, 1973). Temel İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yaşlı kadın ve erkeklere yönelik çeşitli yükümlülükler olsa da uluslararası insan hakları mekanizmalarının yaşlanma ve yaşlı bireylerin durumlarının izlenmesi konusundaki çalışmalar sınırlı ve dağınık olarak karşımıza çıkmaktadır (Guzmán vd., 2012). OHCHR (2020), standart ve ilkeleri yaşlılara ve/veya yaşlılığa atıfta bulunmakta, yapılması gerekenleri şekillendirmektedir. Yaşlıların insan hakları sözleşmelerinde haklarının korunmasıyla ilgili düzenli bilgi toplanması, izlenmesi ve gerektiğinde müdahale edilmesi konusundaki çalışmalar yapan ülke sayısının azlığı dikkat çekerken yapılan çalışmalarda sadece sağlık hakları ve yaşam standartları gibi sınırlı ekonomik ve sosyal haklarla çerçevelenmiştir. Günümüzde geline nokta mevcut demografik değişimlerin politikacılara, yasa düzenleyicilere, aslında küresel olarak tüm toplumlara insan haklarının 60-65 yaşlarında sona ermediğini göstermek zorunlu hale gelmiştir (Guzmán vd., 2012).

Bir olay veya durum birey, grup ve toplum tarafından “problem” olarak kabul edilmişse bunun nedeni o olayı veya durumu kendileri açısından bir tehlike olarak görmeleridir (Gagel, 2000: 93). Bu yüzden toplumda problem olarak kabul edilen durum veya olaylar daima duyguları da harekete geçirir. Duyguları harekete geçiremiyorlarsa o zaman sosyal problem olarak görülmez ve kabul edilemezler (Tallman, 1976).

Yaşlanma, yaşlılık ve yaşlı hakları kavramlarının duyguları harekete geçirme gücü zayıftır. Ayrıca ülkemizde bu kavramlar hakkında sağlam ve eksiksiz bilginin azlığı (Tufan, 2007) dikkate alınırsa yaşlı hakları kavramını kavramada yaşanan sorunların ortaya çıkma ihtimalinin düşük olmadığını hesaba katmak yerinde olur.

Yaşlı hakları toplum genelinde bir sosyal sorun olarak kabul edilmedikçe bu alandaki bilgi ve hizmet noksanlıklarını giderecek adımların yavaş atılmaya devam edeceği varsayımından hareket edilebilir. Duygulara hitap edebilmesi için algı, yorum ve değer yargılarında öğrenme ile değişim yolu tercih edilmelidir. Ancak o zaman sadece kâğıt üzerinde okunan ve kürsülerde bir hatibin dudakları arasında kalan değil aksine günlük yaşamda karşılığı olan, yaşanan ve yaşatılan yaşlı haklarından söz edilebilir.

Yaşlı haklarındaki eksiklikler de sosyal bir problemdir. Ancak bu problemin toplum bilincinde derin bir iz bırakmaması yaşlı hakları taleplerine odaklı sosyal bir hareketin ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla yaşlı hakları henüz insanın “anlam arayışının ürünü” (Karstedt, 1999) olamamıştır.

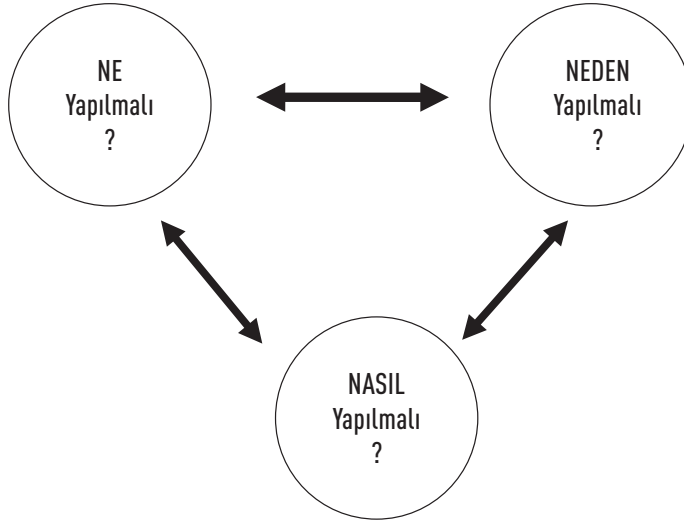
2. Yaşlılık

Yaşlılık her zaman iyimser ve kötümser algılara yol açmış, bazen bedensel ve zihinsel gerileme, bazen de tecrübe ve bilgelikle bağdaştırılmıştır. Antikçağda sık kullanılan bir deyim şuydu: “*En iyisi hiç doğmamış olmaktır, en iyinin ikincisi ise erken ölmektir*” (Böger ve Kanowski 1995). O dönemin bu beklentisi, yani kısa ömürlülük, insanlık tarihinin büyük bölümünü kapsar. Evrimsel perspektiften bakıldığında yaşlılık henüz çok yeni bir olgudur. Örneğin İngiltere’nin York şehrinde 500 yıl önce yaşamış olan her beş kadından dördünün 20 yaşından önce öldüğü tespit edilmiştir. O dönemde çok az kişi 60 yaşına erişebilmiştir. İnsanın 1500 yılları civarında yaşam beklentisi doğada özgür yaşayan hayvanların yaşam beklentisiyle kıyaslanabilirdi. Bugün ise 20’inci doğum gününden önce ölenler iyice azalmıştır. Her ne kadar 35 yaşından itibaren her yedi yılda bir ölüm oranı iki misli artsa da ölümlerin 70 yaşındaki kişilerde dikkate değer bir düzeye eriştiği dikkat çekmektedir (Viidik, 2003).

Türkiye’de en hızlı çoğalan nüfus kesimini yaşlılar meydana getirmektedir. 1960 - 2000 yılları arasında 60 ve üzeri yaştaki nüfus %57, 80 ve üzeri yaştaki nüfus %266 artmıştır (Tufan 2007). Güncel demografik analizlerden 65 ve üzeri yaştaki nüfusun son 5 yılda %16 artarak 2018 yılı sonunda 7.186.204 kişiye ulaştığını, yaşlı nüfusun toplam nüfustaki oranının 2014’te %8 iken 2018’de %8,8’e yükseldiğini biliyoruz (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2019). Ancak takvimsel yaşın ifade gücünün düşük olduğunu, aslında hiçbir anlam ifade etmediğini de dikkate almalıyız.

Yeryüzünde 60 yaş ve üstü nüfusun yakında 1 milyara ulaşması beklenmektedir. Heterojen bir grup olan yaşlıların insan haklarından faydalanmada ve haklarının korunmasında karşılaştıkları zorlukların yanı sıra farklılıklarına bağlı duygusal ve fiziksel yoksunluklara ve ayrımcılıklara maruz kaldıkları gözden kaçmamaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Üst Komisyonu Genel Kurul Raporu’nda (OHCHR, 2011) ilk defa yaşlıların insan haklarına odaklanılarak yaşa bağlı ayrımcılık gündeme getirilmiştir. Raporla yaşlıların insan hakları bağlamında dört temel sorun; ayrımcılık, yoksulluk, şiddet ve istismarın yanı sıra bunlara yönelik önlem ve hizmetlerin ölçüm-standardizasyonunun eksikliği de dile getirilmiştir.

Yaşlılığı anlamak, yaşlı insanın ihtiyaçlarını karşılamak ve yaşlı haklarının günlük yaşama entegre edilmiş uygulamalarını hayata geçirmek için yaşlıların yaşam durumu, ekonomik koşulları, hangi sosyal tabakanın mensubu oldukları, ailesi, menşei, medeni durumu, eğitim düzeyi ve nerede yaşadığı (şehir/köy) dikkate alınmalıdır. Yaşlı haklarını tartışmaya açmak ve bu konuda bir yol haritası sunmak amacını güden bir kimse bunlarla bağlantılı soruları cevaplama gereğini de hisseder: Ne yapılmalı, neden yapılmalı ve nasıl yapılmalı? Birinci soru konuyu spesifik hale getirmekle ilgili iken sosyal gerçeklikten alınacak kesitle, ikincisi konunun oluşumu ve değerlendirmesi, üçüncüsü ise pratik uygulamalarla ilgilidir (Şekil 1). Her ne kadar demografik değişim bugün yaşlı haklarını tartışmanın vesilesi olsa bile yaşlı sayısına indirgenen bir konu olmamalıdır. Yaşlı hakları evrensel insan haklarının bir parçası olarak kavrandığında kuşaklararası ilişkilerle ve sosyal politikalarla, toplumsal tutum, değer ve normlarla, katılım, refahın paylaşımı, dayanışma ve hizmet kavramlarıyla bağlantıları görülmektedir.

Şekil 1: Yaşlı Hakları Konusunun Temel Soruları

3. Yaşlı Haklarının Boyutları

3.1. Öğrenme

Bütün toplumlar ortak meselelerini düzenleyen bir yapı geliştirme, yani politik örgütlenme ve vatandaşlarına bunu öğretme problemi ile karşı karşıya kalmışlar, kalmaya devam etmekte (Claußen ve Geißler, 1996). Yaşlı hakları sorunlarının ardında genellikle öğretilmemiş ve öğrenilmemiş olan konular yer almaktadır. Bu alandaki politik örgütlenmenin yetersizliğinden kaynaklanan sorunlarla bağlantılıdır. Örneğin gençlerin yaşlı haklarına bakış açısının incelendiği bir çalışmada yaşlı haklarının farkında oldukları ama yaşlılara uygun tesis, imtiyaz ve refah tedbirleri hakkında farkındalığın düşük olduğu saptanmıştır (Shobhakumar vd, 2018).

Örneğin Almanya'da emekliliği yaklaşanlara *"kendi yaşlılığına hazırlık"* hizmetleri de konumuzla ilişkilendirebilir ve yaşlı hakları çerçevesinde değerlendirebiliriz. Almanya'da bu hizmetler kapsamında elde edilen tecrübeler Türkiye'deki durumla benzerlik göstermektedir: Alt sosyal tabakaların mensubu yaşlılar dezavantajlıdır. Genellikle kötü ikamet koşullarında yaşamaktadırlar. Bir araştırmanın bulguları üst tabaka mensubu kişilerin %54'ünün yaşamını yapılandırmak için gerçekten buna kafa yordüğünü ve plan yaptığını göstermiştir. Buna karşın alt tabaka mensupları kendi değerlerinin düşük seviyede olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden sağlıklarını daha fazla ihmal etmektedirler. Buna karşın üst tabaka mensubu kişiler daha düzenli olarak doktora gitmekte ve doktoruyla daha iyi iş birliği ile sağlığını korumaktadır. Gelecekte bu kişilerin çoğalacağı tahmin edilmektedir. Çünkü "haklarını bilenler ve geleceğe yönelik yaşayanlar çoğalacaktır" (Witterstätter, 2003: 65).

Bu örnekler aynı zamanda öğrenme ve bilgiye ulaşma açısından önemli mesajlar iletmektedir. Modern toplumların temel özelliği eğitim ve gelir arasındaki bağlantılardır. Bireyin eğitim düzeyi yükseldikçe geliri artmaktadır. İstatistiksel olarak tersi de tespit edilebilir ama bir insanın geliri artıyor diye eğitim düzeyinin artacağını kabul etmek mantıklı değildir. Dolayısıyla yaşlı hakları bağlamında bunun anlamı, öğrenen insanların çoğalması ve insanların haklarının farkındalığı arasındaki pozitif ilişkidir.

Dinamik, karmaşık ve döngüsel ağlarla kendi kendini örgütlenme ve yönlendirme yetenekleriyle donatılan toplumun düzen biçimleri bir bütün olarak tasavvur edilmelidir. Onun içindeki her gelişme, her değişim, toplumun birbirine bağlı parçalarını etkilemektedir. Bugün yaşlı hakları kavramından söz ediyorsak aslında yaşanan

insanı ve toplumu birbirine bağlayan ağlardan oluşan bu bütünlüğü tartışmaktayız. Yaşlı hakları, bireysel ve toplumsal potansiyelleri ifade etmektedir. Bunlardan yararlanmak, bireysel ve toplumsal öğrenme sürecine bağlıdır. “Yaşlı Bireylerin İnsani Hakları ve Anti-Ayrımcılık” konulu uluslararası konferansta (OHCHR, 2017) sadece bilgi eksikliği nedeniyle her 6 yaşlı (60 yaş üstü) bireyden 1’i istismara uğramadığı vurgulanmıştır. Bu yüzden yaşlı haklarıyla ilgili bilginin toplumda yayılması, yaşlıların refahı ve haklarının korunmasında önemli bir faktördür.

Yaşlı haklarının hukuksal hakların ötesine taşan anlamlarının toplum genelinde kavranması ve kabulü zorunludur. Dolayısıyla yaşlı hakları bugünden yarına birkaç proje ile toplumda ya da toplum bilincinde yer edebilecek bir olgu değildir. Birey ve toplumların yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili tecrübe ve inanca dayalı bilgileri vardır. Ancak bu bilgilerin rasyonel ve objektif bilgilere dönüşmesi ve kanıtlara dayandırılması da gerekmektedir. Bu noktadan sonra, acilen atılması gereken adımların yanı sıra insanı ve toplumu aydınlatan öğrenme süreçlerinin de harekete geçirilmesini ve öğrenen bireylerin değişen algılarının genel düzleme yaygınlaştırılmasını temin etmek gerekmektedir (Tufan, 2016). Böylelikle bilimsel bilgiye dayalı algı ve kavrayış yaygınlaşabilecektir.

3.2. Sorumluluk

Yaşlı hakları kuşaklararası sorumluluk bağlamında da anlamlıdır. İnsanlığın en eski konusu olan gelecek kuşaklara yönelik sorumluluk “binlerce yıldır yerine getirilmektedir. Yeni dikilen ağaçlardan bir orman ortaya çıkıncaya kadar yaklaşık yüzyıl, bataklıklar kurutularak topraktan verim almak için aradan birkaç kuşak geçer. Zeytin ağaçlarını dikenler, ormanları yeşertenler, bataklıkları kurutanlar, eylemlerinin temeli olan hayatı devam ettirici kolektif fonksiyonun ya hiç ya da kısmen bilincindedirler” (Birnbacher, 1988). Yani insanın sorumluluk denilen bir potansiyeli vardır ama bundan şimdiye kadar yaşlı haklarını topluma entegre etmek üzere faydalanılmamıştır. Dolayısıyla bu potansiyel yaşlı haklarına kanalize edilmelidir.

Küreselleşme yaşlıları kuşaklararası ilişki ve adalet konularında güçlü tartışmaların merkezine oturtmuştur. Kuşaklararası adalet konusu tartışılırken doğmamışa karşı yaşayanların görev ve sorumlulukları ele alınırken yaşlıların gençlere yönelik görevleri sorgulanmaktadır. Genç nüfus oranının azalması sosyal güvenlik sistemlerini baskı altına almıştır. Yaşlıların devlet kaynaklarından orantısız yararlandıkları algısı yayılmakta ve toplumun kaynaklarının gençlere yönlendirilmesi talepleri art-

maktadır. Almanya'nın "Hamburger Abendblatt" yerel gazetesinde (5.3.2005) şu başlık altında çıkan haber, buna bir örnek teşkil etmektedir: "*Genç liberallerin şefi 'raydan çıkma' sonrasında istifa etti ve özür diledi.*" Bu kişi, o zaman 28 yaşındaki Jan Dietrich'tir. Federal hükümetin yoksulluk ve servet hakkındaki raporuna yanıt olarak, "*yaşlıların gümüş takımlarından bazılarını -kaşığı ya da daha iyisi birçok kaşığı- teslim etme vakti geldi*" demiştir ("Almanya'da "kaşığı teslim etmek" deyimini, "ölmek" demektir" *İsmail Tufan*).

3.3. Politika

Neredeyse her konunun siyasallaştırıldığı günümüzde aslında siyasal bir konu olan yaşlılık (Schulz-Nieswandt, 2006) ve yaşlı haklarının bireyselleştirilmesi ilginçtir. Bir taraftan yaşlılığın sosyal politik boyutlarından söz ederken (Tufan, 2007) diğer taraftan sosyal politik girişimlerle yaşlılığı kaliteli bir yaşam dönemine dönüştürme çabalarının azlığı dikkat çekicidir. Bu açıdan bakıldığında yaşlılık, sosyalizasyon süreçlerine entegre edilememiş politik bir sorun olarak tanımlanabilir. Bireysel veya sağlık sorunu olarak ele alınan yaşlılık politik örgütlenme girişimlerimizde dikkate alınmamaktadır.

Yaşlılar için pratik sosyal politika genelde yaşam durumlarındaki eksiklikleri gidermek üzere planlanan ve yaşlıların yaşam koşullarını iyileştirme hedefini takip eden politikalarlardır. Yaşlılar için sosyal politikalar artık sadece sosyal güvenlik kapsamında gelir dağılımını ele almakla yetinmemektedir. Aynı zamanda gayri maddi ve maddi sosyal ihtiyaçları karşılayan hizmetleri de kapsamaktadır. Yaşlılık politikaları sadece yaşlıları ilgilendiren önlemlerle sınırlı değildir. Aynı zamanda onların yaşam durumuna yönelik önlemleri de içermektedir. "Yaşlılar için sosyal politika yaşlı hizmetleriyle birebir örtüşmemekte; bu sadece kısmi bir alandır. Günümüzde yaşlılar için sosyal politika diğer alanların yanı sıra finansal güvenlik/emeklilik, bakım, sağlık, ikamet, kültür ve eğitim alanlarını da kapsamaktadır" (Gerling ve Naegele, 1999).

3.4. Katılım, Paylaşım ve Dayanışma

Toplum, tasarlanabilen ve karşılıklı ilişkilerle işleyen ve bunların sayesinde ayakta kalan bir sosyal sistemdir (Dahme, 1997). Ancak sosyal sistemimizde yaşlı haklarının kurumsallaştırılması ve eğitime entegre edilmesi girişimlerindeki eksiklik çok dikkat çekmektedir. Bu nedenle şimdiye dek ülkemizde yaşlılığın politik sonuçları olmamıştır.

Türkiye’de yaşlılık (inatla) emeklilik ile bir tutulmaktadır. Buna güncel örnek “emeklilikte yaşa takılanlar” kavramı üzerinden yürütülen tartışmalardır. Bu tartışmalarda yaşlılık tek kelimeyle bile anılmazken yasa gereği yaşa takılanlar kendi perspektifini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Buna karşın kendilerinden sonraki kuşakları hesaba katmamaktadırlar.

Her ne kadar “demografik değişimler... yaşlılara yönelik sosyopolitik duyarlılığa ihtiyaç yaratmış” (Tufan, 2007) olsa da sadece yaşlılarla sınırlı bir duyarlılık anlamıdır. Aksine tüm yaşam süresi ve tüm kuşakları kucaklayan (sosyal) politik girişimlere ihtiyaç doğmuştur. Yaşlı hakları bağlamında bu ihtiyaç karşılanırken demografik ve sosyal değişimlerin karşılıklı etkileşimleri dikkate alınmalı, bireysel ve sosyal gelişmeyi destekleyen, katılımı, dayanışmayı ve paylaşımı anlamlı şekilde birbirine bağlayan girişimler odak nokta konulmalıdır.

3.5. Yaşlı Hizmetleri

Yaşlı hizmetleri kapsamında topluma katılım, bedensel, psişik ve sosyal değişimlere hazırlık, yaşam sürecinde edinilen beceri, yetenek ve bilgileri kullanma olanakları ve sosyal ilişkileri koruma ve artırma hedefleri ile (Stanjek, 2002) düşünüldüğünde yaşlı hakları, yaşlı hizmetlerinin türü, kapsamı ve hedef grupları arasındaki farklılıkları dikkate almayı gerekli kılmaktadır (Witterstätter, 2003).

4. Gerontolojinin Perspektifinden Bir Strateji

4.1. Yol Haritası

Gerontolojinin bakış açısında yaşlı hakları geniş ve kompleks bir (politik) alandır. Yaşlılar için tasarlanacak politikaların hepsi, aynı zamanda yaşlı haklarıyla bağlantılıdır ve nüfusun diğer kesimlerini de ilgilendirmektedir. Yaşlı hakları yaşlılara özel hak değildir. Çünkü böyle bir spesifik hak talep edilirse bu aynı zamanda yaşlıların diğer gruplardan soyutlaması anlamına gelir. Kimileri “pozitif ayrımcılık” diyor ve böylece olumlu ve olumsuz iki kavramı suni şekilde bir araya getirmek suretiyle bir algı operasyonu yaratıyor. Çünkü belli bir açıdan pozitif ayrımcılık olarak görünen bir durum başka bir açıdan negatif ayrımcılık olarak algılanacaktır. Örneğin 65 ve üzeri yaştaki bireylere toplu taşımacılıktan “ücretsiz faydalanma hakkı” yaşlılar açısından pozitif bir ayrımcılıktır ama aynı hak toplu taşımacılık sektöründen geçimini sağlayan sürücüler açısından negatif bir ayrımcılıktır. Bu yüzden, durakta bekleyen yaşlıları görmezden gelen sürücüler çoğalmıştır. İlk bakışta iyi görünen bir uygulama

hem yaşlılara hem de sürücülere zarar vermektedir. Bunun yerine yaşlıların ekonomik durumunu düzeltmek ve onları otobüs bileti satın alabilecek konuma getirmek daha faydalıdır.

Uygulamalı Gerontolojinin hedefi “tedavi ve rehabilitasyondur” (Wahl ve Tesch-Römer 2000). Bu perspektiften yaşlı hakları, tedavi ve rehabilitasyon ile ilişkilendirilebilir mi? Geniş bir açıdan ele alırsak gerçekten bu mümkün görünmekte. “Tedavi” kavramından arzu edilmeyen tüm durumları ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri, “rehabilitasyon” kavramındansa önceden var olan ama çeşitli sebeplerden dolayı ortadan kalkan “arzu edilen bir durumun yeniden sağlanması” anlaşılabilir. Böylece yaşlı haklarıyla bağlantılı durumlar, tedavi veya rehabilitasyon gerektiren, arzu edilmeyen durumlar olarak kabul edilebilir.

Uygulama, davranış, girişim veya sosyal eylem demektir. Burada sosyal eylem kavramını tercih etmemizin nedeni sosyolojik terim olarak anlam bakımından daha güçlü olmasıdır. Sosyolog göre Weber’e (1972) “eylem insani bir davranıştır”. Bu, insanın anlam gördüğü dıştan veya içten yapılan bir davranış olabileceği gibi hiçbir şey yapmamak veya katlanmak da bir davranıştır. Buna karşın “sosyal eylem” bunu gerçekleştirenin kastettiği anlamda diğerlerinin davranışlarına göre gerçekleştirdiği davranışlardır (Akt. Miebach 2014, s.17).

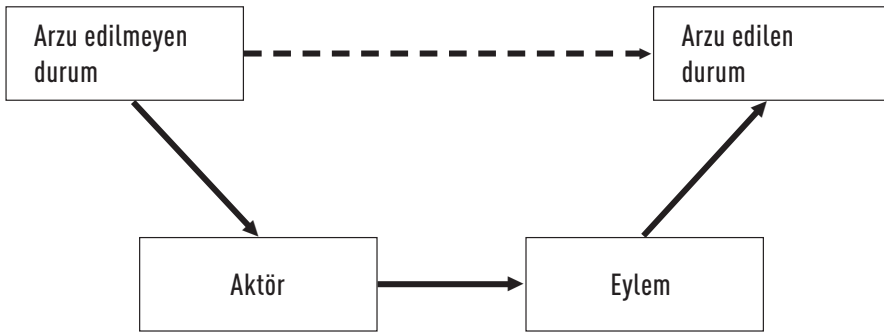
Bu yüzden yaşlı haklarıyla ilişkili girişimler sosyal eylem olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla yaşlı hakları konusundaki bütün girişimlerde aynı veya benzer anlamları gören ve bu yüzden birbirleriyle ahenkli sosyal eylemlere yönelen aktörlere ihtiyaç vardır. Aktör sadece birey değil aynı zamanda kurum, şirket, sivil toplum gibi organizasyonları da kapsar. Bu aktörler yaşlı haklarına yönelik olan sosyal eylemlerde problem çözücü olmalıdır, yani yaşlı hakları alanında arzu edilmeyen *süreçleri, yapısal bağlantıları* ve bunlardan kaynaklanan *problemleri* anlamalı ve problemleri bertaraf edecek bilgi ve beceri ile donatılmış olmalıdırlar.

Yaşlı hakları kavramında anahtar problemler dikkate alınmalıdır. Bunlar, insanların bugünkü ve gelecekteki yaşamları açısından anlamlı olmalı ve aktörleri eyleme davet etmelidir. OHCHR (2011) bu konuda temel problemleri şöyle sıralamıştır:

- Yoksulluk ve yaşam durumu
- Yaşa bağlı ayrımcılık

- Şiddet ve suiistimal
- Yaşlılara yönelik koruma, mekanizma ve hizmetlerin eksikliği.

Problem kavramından arzu edilmeyen bir durumun varlığı, arzu edilen nihai durumu tasavvur edebilmeyi ve mevcut durumun nihai duruma transformasyonunu engelleyen bariyerlerin varlığı anlaşılmalıdır (Dörner, 1979). Dolayısıyla yaşlı hakları problemi bugünkü şartlarda arzu edilmeyen durumlar için kullanılan bir değişkendir. Bu değişkendeki “problem” odak noktaya konularak somutlaştırılmalıdır. “Arzu edilmeyen durum” olarak tanımlanan değişkenin anlamıysa “yaşlı hakları yoktur” şeklinde anlaşılmalıdır. Bu değişkenin de tanımlanmaya ihtiyacı vardır. Örneğin “yaşlıların günlük yaşama katılım sorunu” veya “yaşlıların ekonomik bağımsızlık sorunu” veya “bakıma muhtaç yaşlıların bakım sürecinde karşılaştığı sorunlar” gibi başlıklar arzu edilmeyen durumlardır. Bunlar belirlendikten sonra “arzu edilen durum” tanımlanmalıdır. Örneğin “yaşlıların günlük yaşama katılımının sağlanması” veya “yaşlıların ekonomik bağımsızlığını güvence altına alınması” veya “bakım sürecinde karşılaşılan sorunların çözümü” gibi başlıklar çıkış ve hedef noktalarını açık ve net bir şekilde belirler. Çıkış noktasındaki tolerans sınırlarını aşan durum (Wahl ve Tesch-Römer 2000) ve hedef üzerine alınan kararların ardından mevcut durumun hedef durumuna transformasyonunu gerçekleştirecek aktörler belirlenmeli ve bunların sosyal eylemleri üzerine de kesin olarak tanımlanmış kararlar alınmalıdır (Şekil 2).

Şekil 2: Arzu Edilmeyen Bir Durumdan Arzu Edilen Duruma Erişim Süreci

Tabiat, insan hakkı veya yaşlı hakkı tanımaz. Yaşlanma ve ölüm, en acımasız iki doğa yasasıdır. Af tanımayan bu yasalardan kaçabilmek için insanın ortaya koyduğu hayal gücünün izleri en eski dönemlere kadar takip edilebilir (Tufan, 2016). Yaşlılık 20.yüzyılda bireysel ve toplumsal etkileri hissedilen, bugün ise tüm dünyayı etkileyen bir olgudur. Biyolojik-tıbbi bir süreç olmanın ötesinde biyografik, sosyal, ekonomik, cinsiyete bağlı, dinamik, çok boyutlu ve çok yönlü süreçlerle ilişkilidir (Wahl ve Heyl, 2004). Böylece yaşlanma ve yaşlılık, biyolojik, tıbbi, sosyal ve psikik bir problem olarak belirginleşir. Yaşlı hakları, insanın biyopsikososyal değişimlerine bağlı olarak tanımlanmalıdır. Bu boyutlarla ilişkili spesifik tanımlar, spesifik sosyal eylemlerin (örneğin projeler, araştırmalar vs.) hayata geçirilmelerini mümkün kılacaktır.

“Gözden ırak olan gönülden de ırak olur” deyimi yaşlılara bir hayli uymaktadır. Eskiden yaşlılar ülkemizde ufak bir sosyal grubun üyesiydiler. Bu yüzden göze çarpmıyorlardı. Buna karşın gençliğin çözülmesi gereken sorunları sosyal politikaları belirliyordu. Eğitim, meslek ve özellikle istihdam politikaları ön plana çıkarken, yaşlıların sorunları gözden ve gönüllerden düşüyordu. Hatta yaşlılığın daha uzun süre Türkiye’ye uğramayacağı kabul ediliyor, sadece Avrupa’nın bir sorunu olarak görülüyordu. Bu, 2000’li yılların içlerine kadar devam etmiştir. Basında çıkan bir haber adeta bunu yansıtan ayna gibidir: “Yaşlı nüfusun hızla arttığı Avrupa’nın imdadına... Türkiye ve Türkler koşacak” ve “fizik tedavi ve rehabilitasyon konusunda uzmanlaşmış veya temel sağlık konusunda bilgi sahibi gençler, Avrupa’da işsiz kalma-yacak” (Hürriyet Gazetesi, 15.7.2006; Akt. Tufan, 2007) deniliyordu.

Türkiye’de bakıma muhtaç on binlerce yaşlı ve yaşlısına nasıl bakacağını, bakıma muhtaçlığın maddi yükünü nasıl taşıyacağını bilemeyen aileler çoğalırken Avrupalı yaşlıların haklarından biri olan “bakım güvenliği” üzerinden iletilen bu mesajda kapsız iletilen doğru bir mesaj da vardı: Bakım hizmetlerinde istihdam edilebilecek gençlerimiz vardır. Eğer bakım sigortamız olsaydı “yeni bir bakım kültürü” (Tufan, 2006) oluşturulabilir ve binlerce genç bakım sektöründe istihdam edilebilirdi. Bu durum yaşlı haklarına hukuksal-dogmatik bir örnek (Hillmann, 2007) olarak görülebilir. Ancak sadece hukuksal bir sorun olarak kabul edilirse problemin çok sınırlı bir bölümü algılanabilir. Bu yüzden yaşlı hakları sosyal Gerontolojik bakış açısından incelenerek bir yol haritası çizilmelidir.

Yaşlanma ve yaşlılık, tıpkı cinsiyet gibi ilk bakışta gidişatı önceden belli olan biyolojik bir kategori gibi görünür. Ama bu sadece biyolojik “malzeme” ile toplumsal ve

bireysel açılardan nasıl ilgilenilmesi gerektiğini ifade eden bir koşuldur. Ayrıca doğal gibi görünen “çocukluk”, “gençlik”, “yetişkinlik”, “yaşlılık” yaşam safhaları açısından da bu geçerlidir. Yaşamı safhalara ayırma geleneği tarihsel süreçte gelişmiştir (Borscheid, 1999). Yaşlı hakları denildiğinde sanki bu geleneğe bağlı olarak tanımlanan, sadece bir yaşam safhasında yer alan insanların spesifik haklarından söz ediyormuşuz gibi bir algı ortaya çıkabilir.

Yaşlı hakları denmesinin sebebi, *yaşlıların evrensel haklarının* oldukça sık zedelenmesi veya evrensel haklar kapsamında yaşlıların oldukça sık unutulmasından dolayıdır. Hâlbuki *insan hakları* devletimizin de temelidir. Biz, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden sonra insan haklarının ne olduğunu öğrenmedik. Bu kavram altında anılmasa da dinimizin ve kültürümüzün temelinde insan hakları vardır. Peygamberimizin *s.a.v.* köle azat etmeyi teşvik ettiği birçok köleyi özgürlüğüne kavuşturduğu bilinmektedir. İlk ezanı okuyan Bilal Habeşi’nin azat edilen bir köle olduğu bilinir. Bazı kültürlerin aksine kültürümüzde kölelik, köle olarak yaşamak ve köle olarak yaşatmak kesinlikle yoktur.

Yaşlı hakları insan haklarının bir parçasıdır. İnsan hakları tüm politik ve toplumsal alanları da etkilemektedir. Konunun karmaşıklığı nedeniyle insan hakları normlarını birbirine bağlayan ortak başlığı görebilmek gerekir. İnsan hakları, *insan onuruna saygı* temeli üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda tüm insanlar eşittir ve eşit haklara sahiptir. “Bütün insanlar özgürdür ve onur ve hak bakımından eşit doğarlar” der 1948’de imzalanan ve tüm dünyada sıkça ihlal edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde. Bu yüzden insan hakları çerçevesinde yaşlı haklarının gerçekleşmesi için uluslararası iş birliği gereklidir. Yaşlı haklarının korunması ve güçlendirilmesi bu iş birliğinin başlıca amacıdır.

Yaşlılıkta özerklik ve bağımsızlık, ama aynı zamanda yaşlılıkta artan *bakıma muhtaçlık riski*, uzun vadeli ve palyatif bakım haklarını, bunları yapılandırmada karşılaşılan zorlukları, kilit unsurları ve gerekli önlemleri tartışmaya açmayı da gerekli kılmaktadır. *Yaşlılar şimdiye kadar insan haklarını koruma sistemi içerisinde pek dikkate alınmamışlardır*. Bu yüzden bu sistemde görünür kılınmalı ve hak taşıyıcısı olarak daha güçlü algılanmaları sağlanmalıdır. Bunun için disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç vardır. *Bağımsız ve özerk yaşlıları* çoğaltabilirsek daha iyi koşullarda yaşlanan insanların çoğalmasını sağlamış oluruz. Bunun karşılığında yaşam memnuniyeti yüksek, mutlu, sağlık sorunları daha az yaşlılar çoğalacaktır.

Yaşlı haklarına erişim kolaylaştıkça bu haklar çoğalıp yaygınlaştıkça toplum olarak bundan kazançlar elde edecek, birlik ve beraberliğimiz daha da güçlenecektir. Çünkü genç ve yaşlıların sadece aile bağlarının güçlenmesini sağlamakla kalmayacak aynı zamanda kuşaklararası birlik ve beraberliğin toplumda yayılmasının önündeki engelleri de aşmış olacağız. Bunun için yaşlı haklarına bağlılığımızı söylemenin ötesinde yaşlı haklarını temel değer olarak *günlük yaşamda etkin ve görünür kılan pratik uygulama ihtiyacı* karşılanmalıdır.

Yaşlı hakları, adalet kavramıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda spesifik bir konu olarak ele alınırsa daha verimli sonuçlara zemin ortaya çıkacaktır. Adalet, politik felsefenin temel konusudur. Politika ortak bir zemindir ve bunun etkilerini dikkate almadan, insan hakları perspektifinden yaşlı haklarını tartışmanın bir anlamı yoktur. Adalet fikri, toplumsal eşitlik fikri ile iç içe geçmiştir. Ancak demokratik ilişkiler, dengeleyici adaletin garantisi değildir (Dornheim vd., 1999).

Adalet kavramının politik çağrışımlarının yaşlılara ulaşmadığına sıkça şahitlik etsek de bu şahitlik yaşlı haklarının farkına varılmasına pek katkı sağlamamıştır. Özellikle yaşlılığın maddi ve sosyal yönleri, yasal kararlarla bağlantıları, tarihsel ve kültürel nitelikleri ve normatif değer olarak kontekt üstü boyutları geri plana itilmiştir. Yaşlı hakları çok boyutlu konu olarak ele alınırken *dağıtım adaletine* ek olarak, *değişim adaleti*, *düzeltilici adalet*, *usul adaleti* ve *nesiller arası adalet* türleri de dikkate alınmalıdır. Değerlerin, yüklerin, avantajların, dezavantajların, fırsatların, sorunların, pozisyonların ve vazifelerin tahsisine ilişkin adaletin kriterleri; *herkese aynı*, *herkese değerine göre*, *herkese performansına göre*, *herkese yasal haklarına göre* ve *herkese ihtiyacına göre* ölçülmektedir. Bu kriterlere dayanan adalet, “aynı olana aynı muamele” ve “eşit olmayana eşit olmayan muamele” kriterlerini dolaylı olarak kabul etmektedir. Ayrıca adalete özgü tarafsızlık kişisel görüşlerin odak noktadan uzaklaştırılması şartını da beraberinde getirmektedir (Dornheim vd., 1999).

4.2. Yaşlı Hakları ve Sosyal Çevre

Yaşlı hakları ve sosyal çevre arasındaki bağlantıları keşfetmek zor değildir. Yaşanılan ve yaşatılan yaşlı haklarından söz ediliyorsa sosyal çevreyi muhakkak dikkate almalıyız. Çünkü sosyal çevre - Otto Schwenk'in dediği gibi - değer ve tutumlarında hemfikir insanlardan oluşan gruplardır. Sosyal yapıda kısmen üst üste kısmen de yan yanadırlar. Sosyal çevrelerin sosyal yapıdaki konumları grupları oluşturan kişilerin mesleki pozisyonuna, eğitim derecesine ve gelir düzeyine bağlıdır (Schwenk, 1996).

Sosyal çevreleri oluşturan belirleyici faktörler, sosyal çevreye özgü yaşam biçimlerine yol açar. Bunlarda yaşlılık, yaşlanma ve yaşlının anlamları da kısmen veya tamamen farklı olabilir. Bu farklılık yaşlı insanın sosyal çevredeki yaşam durumunu, sosyal pozisyonunu, diğerlerinin ona karşı tutum ve davranışlarını da az çok belirler.

Sosyal çevrede değerlere ve tutumlara bağlı olarak yaşlı hakları kavramından nelerin anlaşıldığı önemlidir. Evrensel insan haklarının parçası olarak gördüğümüz yaşlı haklarının toplum genelinde evrenselleşmesi için sosyal çevrelerdeki anlamı ve anlamlar arasındaki farklılıkları bilinmelidir. Muhtemelen bunlar, yaşlı haklarının toplumda yer etmesini sağlayan veya buna engel olan öğrenme süreçlerinde sosyal çevreye özgü olduğu dikkate almayı gerekli kılacaktır.

4.3. Uygulamalı Gerontolojinin Rasyonelliği

Herkes başarılı yaşlanma şarkısını söylüyor, hiç kimse bunun koşullarını hazırlamaya hevesli görünmüyor. Özellikle mesele paraya dayandığında şarkıcıların sesi kısılıyor. Elbette para her şey değil ama kapitalist toplumda parasızlık her şeyden feragat etmektir. Şayet Antalya’da “yaşlılar, tren yolu ve bacası olmayan hayal dünyasının temsilcisi” (Borscheid, 1992) gibi görünüyorsa bunun temel nedeni sayıca çoğalmaları değildir. Aksine demografik ve sosyal dönüşümlerin gerekli kıldığı ödevlerimizi yerine getirmemiş olmamızın bir sonucudur.

Türkiye’de 1960 - 2000 yılları arasında 60 ve üzeri yaştaki nüfus %57, 80 ve üzeri yaştaki nüfus %266 artmıştır (Tufan, 2007). Antalya nüfusu 2,43 milyondur (1,22 milyonu erkek ve 1,20 milyonu kadın). Nüfusun %77’den fazlası Kepez, Muratpaşa, Alanya, Konyaaltı ve Serik ilçelerinde yaşamaktadır. 65 ve üzeri yaştaki nüfus 220.000 civarındadır. Güncel demografik analizlerden 65 ve üzeri yaştaki nüfusun son 5 yılda %16 artarak 2018 yılı sonunda 7,19 milyona ulaştığı; yaşlı nüfusun toplam nüfustaki oranının 2014’te %8 iken 2018’de %8,8’e yükseldiği tespit edilmiştir (TÜİK, 2019).

Bu çalışma ampirik bulgulardan hareketle Uygulamalı Gerontolojinin perspektifinden yaşlılık üzerine bir konsept ortaya koymak ve olası risklere karşı alınabilecek önlemler üzerine bazı öneriler getirmek amacıyla hazırlanmıştır. Yaşlıların ekonomik durumu çalışmanın çıkış noktasıdır. Onların ekonomik durumu geçmişin bugüne bir yansımasıdır. Yaşlılıkta ekonomik bağımsızlık, sağlığın, katılım, yaşam memnuniyetinin, geleceğe umutla bakmanın en önemli etkenidir.

Gerontoloji, yaşlanma ve yaşlılık süreçlerine ilişkin bilimsel araştırmaları gerçekleştiren, bulgulara dayalı olarak aktif yaşlanma politikaları üreten, yaşlanma ve yaşlılıkla ilgili var olan teorik yaklaşımları değerlendiren ve yenilerini oluşturan, uygulamalı çalışmaları sürdüren, toplumsal yaşam içinde sadece yaşlıları değil tüm kuşakların yaşlanma süreçlerine ilişkin interdisipliner bir perspektifle sosyal, ekonomik, kültürel boyutları analiz eden bilim dalıdır. Gerontolog ise Gerontoloji öğretimi görmüş, Gerontolojinin teori, araştırma ve uygulama alanları konularında spesifik bilgi ve beceri edinmiş, yaşlanma ve yaşlılık uzmanıdır (Mesleki Yeterlilik Kurumu, 2016). “Gerontoloji, yaşlanma ve yaşlılığın bedensel, psikik, sosyal, tarihsel ve kültürel yönlerinin tarifi, açıklaması ve modifikasyonu ile ilgilenmektedir. Yaşlanma açısından önemli ve yaşlılığı yapılandıran çevre ve sosyal kurumlar buna dâhildir.” (Baltes ve Baltes, 1992).

Yaşlanma en kestirme yoldan değişim kavramıyla tanımlanabilir. Bedenimiz, duygularımız, düşüncelerimiz, davranışlarımız, yaşantılarımız ve yaşlanma sürecine etki eden sosyal ve fiziksel çevreler sürekli değişmektedir (Kruse ve Martin, 2004; Saup, 1993). Yaşlanma, sadece gücün kademeli azalması nedeniyle tıbbi tedavinin zorunlu olduğu bir süreç değil, aksine kültürel özellikler, değerler ve kodlarla, yaşlılık tasavvurlarıyla ilişkili bir süreç olarak kabul edilmelidir (Tufan, 2020). Bu perspektiften bakıldığında Uygulamalı Gerontoloji, bir taraftan değişimlerden kaynaklanan sorunlara çözüm aramaktayken diğer taraftan sorun olan süreç ve koşullara müdahale ederek henüz problem ortaya çıkmadan önce alınan tedbirlerle yaşlanmanın risklerini azaltmaktadır. Gerontolojik müdahale ve önlemlerin ufak bir kısmı tıbbi önlem ve tedavilerle ilişkilidir. Uygulamalı Gerontoloji teori, bilim ve ampirik bulgu temelinde güvence altına alınmış bilgi ile Gerontolojik uygulamaların hayata geçirildiği alandır. Rasyonelliği ise aşağıda sunulan altı adımla açıklanmaktadır (Wahl ve Tesch-Römer, 2000):

1. Belli bir pratik ödevin odak noktaya konulması.
2. Problem ve koşul analizi.
3. Gelişim ve Aksama Öngörüsü
4. Gelişim ve müdahale hedeflerinin gerekçeleri
5. Önlem ve kararların gerekçeleri
6. Önlem ve kararların değerlendirmesi

Belirtilen her adımın detaylı ampirik veriyi gerekli kıldığı, bunların teoriye dayalı analizinden elden edilen bulguların yorumuna dayandığı ve alınacak önlemlerin uzmanlık bilgilerini zorunlu kıldığı dikkate alındığında burada sunulan bilgilerin

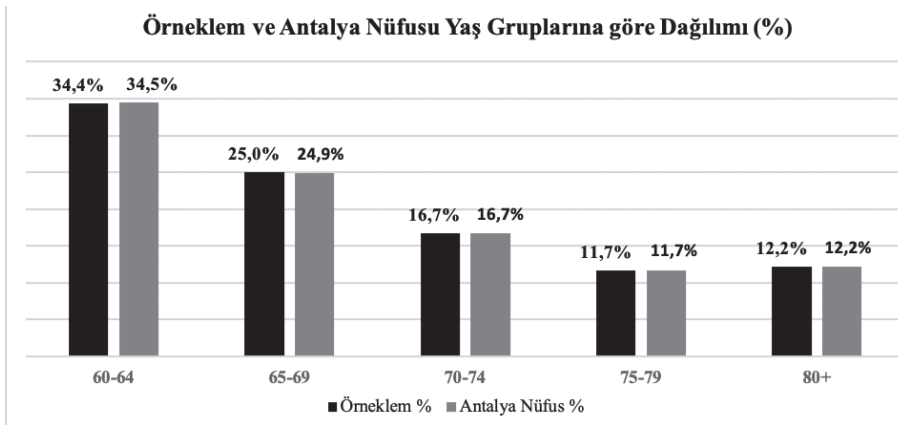
konuya açıklık kazandırmak amacıyla sınırlı olduğu dikkate alınmalıdır. Bu çalışma genel bir stratejinin ana hatlarını belli bir problem (yaşlılıkta ekonomik yoksulluk) örneğinde açıklamaktadır.

5. Bir Örnek: Antalya Yaşlılık Araştırması

Buradaki analizler 15.Ocak-29.Şubat 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Antalya Yaşlılık Araştırması’nın” (AYAR®) bulgularına dayanmakta (Tufan vd., 2018), ancak konu yeni bir perspektiften tekrar değerlendirilmektedir. İkincil analiz ile yeni bulgulara erişilmiştir. Örneklem, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi’nden tesadüfen seçilen 1007 kişidir.

Tablo 1: Antalya’da 60 Yaş ve Üstü Nüfus (TÜİK, 2015)

YAŞ GRUBU	TOPLAM	ERKEK	KADIN	TOPLAM %	ERKEK %	KADIN %
60-64	90 234	45 053	45 181	34,5	36,2	32,9
65-69	65 178	31 464	33 714	24,9	25,3	24,6
70-74	43 706	20 962	22 744	16,7	16,8	16,6
75-79	30 642	14 119	16 523	11,7	11,3	12,0
80-84	19 923	8 735	11 188	7,6	7,0	8,2
85-89	9 317	3 342	5 975	3,6	2,7	4,4
90+	2 689	808	1 881	1,0	0,6	1,4
TOPLAM	261689	124483	137206	100,0	100,0	100,0

Şekil 3: Antalya’da 60+ Nüfus (ana kütle) ve Örneklem

(AYAR© 2016 yılında yapılsa da örneklem ve evrenin günümüzde benzer bir dağılım gösterdiği kabul edilmiştir.)

5.1. Antalyalı Yaşlıların Ekonomik Bağımlılığı

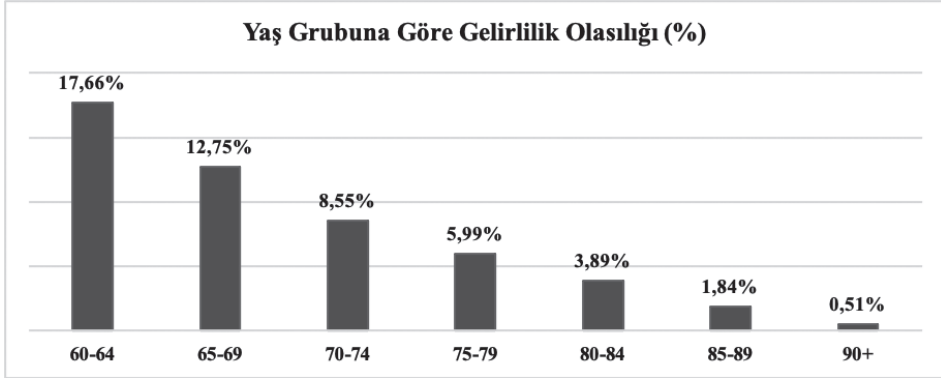
AYAR© kapsamında Antalya'da 60 ve üzeri yaştaki kişilerin %51,2'nin kendine ait geliri olduğu tespit edilmiştir. İkincil analizler açısından bu bulgu bir çıkış noktası teşkil etmektedir. Burada yaş grubuna göre gelirlilik olasılığı veya gelirlilik oranı belirlenecektir. Bunun için yaş grubuna göre dağılımdan faydalanılmıştır (Bkz. Şekil 3).

Tablo 2: Antalya'da Yaş Grubuna Göre Gelirlilik Olasılığı

Yaş Grubu	Antalya'da Yaş Grubu Olasılığı	Antalya'da 60 Yaş ve Üzeri Nüfusta Gelirlilik Olasılığı	Antalya'da Yaş Grubunda Gelirlilik Olasılığı
60-64	0,345	0,512	0,177
65-69	0,249	0,512	0,127
70-74	0,167	0,512	0,086
75-79	0,117	0,512	0,060
80-84	0,076	0,512	0,039
85-89	0,036	0,512	0,018
90+	0,010	0,512	0,005
Toplam	1,000		0,512 (AYAR© bulgusu)

("Olasılık 0 ile 1 arasında bir rakamdır; bu rakamlar 100 ile çarpılırsa oran olarak da ifade edilebilirler." İsmail Tufan).

Yukarıdaki tabloda yaş grubuna göre gelirlilik olasılıkları verilmiştir. Aşağıdaki grafikte de aslında aynı bilgiler görülmektedir. Sadece gelirlilik oranları olarak verilmiştir. Antalya'da 60 yaş ve üzeri nüfusta gelirlilik olasılığı veya oranı, bireyin yaşı yükseldikçe azalmaktadır.

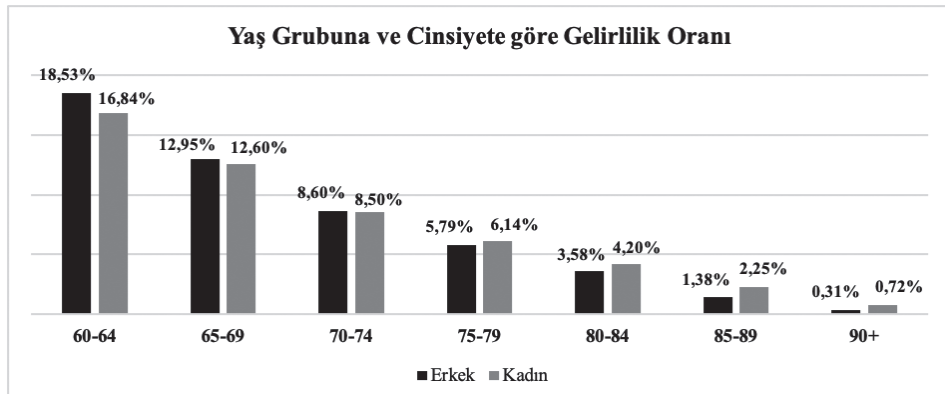
Şekil 4: Yaş Grubuna Göre Gelirlilik Olasılığı

Tablo 1’de 60 ve üzeri yaştaki nüfusun yaş gruplarındaki mutlak sayıları da verilmiştir (TÜİK, 2015). Bu bilgiler analizlerin kapsamını genişletme imkânı sunmaktadır. Bu verilere göre sadece yaş grubuna göre değil aynı zamanda cinsiyete göre gelirlilik olasılıkları veya oranları ve aşağı yukarı kaç kişinin gelirdi olduğu yine yaşına ve cinsiyetine göre hesaplanabilir.

Aşağıdaki grafikte (Şekil 5) yaş grubuna ve cinsiyete göre gelirlilik oranları görülmektedir. Grafikte ilginç bir durum hemen dikkat çekmektedir. 60-74 yaşları arasındaki erkeklerde aynı yaş grubundaki kadınlara kıyasla gelirlilik olasılığı/oranı daha yüksektir. Buna karşın 75 ve üzeri yaş gruplarında gelirlilik olasılıkları/oranları kadınların lehine değişmektedir. Bunun sebebi ne olabilir?

Bu yeni bir araştırma konusu olabilir. Fakat yine de mevcut bilgilerin kapsamında rasyonel bir açıklama getirilebilir. Tufan’a (2007) göre 50 ve üzeri yaştaki nüfusta medeni durum, erkek ve kadınlarda belirgin farklılıklar göstermektedir. Özellikle “evli” ve “eşi öldü” kategorilerinde bu fark hemen göze çarpmaktadır. Yaşı 50 ve üzeri olan kişilerde erkek nüfusta dul oranı %2,4 iken kadınlarda %14,7’e erişmektedir (2000 genel seçim verilerine göre İsmail Tufan hesaplamıştır). Dolayısıyla bu erkeklerin kadınlardan daha erken öldüklerini yani erkeklerin yaşam beklentisinin kadınlardan daha kısa olduğunu göstermektedir. Aradan geçen sürede yaşam beklentisinin cinsiyete bağlı farkının azaldığı kabul edilse bile güncel nüfus istatistiklerinden erkeklerin yaşam beklentisinin kadınların yaşam beklentisinden aşağı yukarı 5 yıl daha az olduğu bilinmektedir (TÜİK, 2019).

Diğer taraftan yaşlıların gençlik yıllarında çalışma yaşamına katılımında erkeklerin daha avantajlı olduğu (Tufan, 2007) ve bunun günümüzde de devam ettiği dikkate alındığında tespit edilen yeni bulgu bu bilgilerin ışığı altında şöyle açıklanabilir: Yaş ilerledikçe hayatta kalanların arasında kadınların payı artmaktadır. Hayatta kalan kadınlara ölen eşlerinden kendilerine dulluk maaşı bağlananlar da çoğalmaktadır. Ayrıca eşinin ölümünden sonra dulluk maaşı alamayan ama yetim aylığı alan yaşlıları da hesaba katarsak tespit edilen duruma rasyonel bir açıklama getirmiş oluruz. İleri yaşlarda kadınların lehine değişen durum, durumun vahametini ortadan kaldırmaz. 60 yaş ve üzeri nüfusun çoğunun geliri yoktur. 60-64 yaş grubunda aşağı yukarı %18 (erkekler %18,5 ve kadınlarda %16,8) olan gelirlilik oranı yaş ilerledikçe hızla azalmaktadır.

Şekil 5: Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Gelirlilik Oranı

Antalya'da 2015 yılı nüfus dağılımı temel alınarak gelirlilik sayılarına bakıldığında aşağıdaki tabloya ulaşılmaktadır. Yuvarlak hesapla AYAR® bulgularına göre 60 ve üzeri yaştaki 260.000 kişinin 60.000'ni "gelirli" kategorisinde yer almaktadır ve cinsiyete göre dağılım oldukça dengeli görünmektedir (yaklaşık 30.000 erkek, yaklaşık 30.000 kadın). Ancak yeni analizlere dayanan bulgular Antalyalı yaşlılar arasında "gelirli" sayısının yaş ilerledikçe hızla azaldığını, yani ekonomik bağımlılığın yaş yükseldikçe hızla arttığını göstermektedir. Örneğin 64-60 yaş grubundaki aşağı yukarı 90.000 kişinin 31.000'ni gelirli iken (%34,5), 90 ve üzeri yaştaki yaklaşık 2700 kişiden sadece 27'sinin (%1) kendine ait geliri vardır.

Tablo 3: Antalya’da Yaşlıların Yaş Grubuna ve Cinsiyete Göre Gelirli Yaşlı Sayısı

Yaş Grubu	60 ve Üzeri Yaş Nüfus			Cinsiyete göre “Gelirlilik” Yüzdesi (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
60-64	90234	45053	45181	%34,5	%36,3	%32,8
65-69	65178	31464	33714	%24,9	%25,3	24,6
70-74	43706	20962	22744	%16,7	%16,8	16,6
75-79	30642	14119	16523	%11,7	%11,3	12,0
80-84	19923	8735	11188	%7,6	%7,0	8,2
85-89	9317	3342	5975	%3,6	%2,7	4,4
90+	2689	808	1881	%1,0	%0,6	1,4
Toplam	261689	124483	137206	100	100	100

5.2. Ekonomik Bağımlılığın Etkileri

Yaşlıların ekonomik bağımlılığını azaltan hizmetlerin yanı sıra diğer hizmet türlerinde de ekonomik bağımlılık dikkate alınmalıdır. Yaşlıların mevcut hizmetlerden faydalanması ve topluma katılım olanakları ekonomik bağımsızlığına/bağımlılığına bağlı olarak değişmektedir. Yaşlıların gelir yoksulluğunun başlıca sebebi daha önceki yaşam dönemlerinin bir sonucudur. Yaşlılıkta gelir yoksulluğunun başlıca göstergeleri şu şekilde ifade edilebilir (Witterstätter 2003: 94-96):

- Giyim kuşam, çamaşır, gıda ve ısıtma gibi *temel ihtiyaçlarda güçlü kısıtlama* zorunlu hale gelmesi
- Tatil, yeni mobilya veya günlük eşyaların yenilenmesi gibi *sıradan olmayan isteklerin* pratikte yerine getirilememesi
- İkamet standardı düzeyinin düşük olması, eski yerleşim yerlerinde, kalitesiz inşaat malzemesi ile inşa edilmiş, hijyenik olmayan, konvansiyonel ısıtma tekniğinin kullanıldığı koşullarda ikamet etme zorunluluğu
- *Sağlık önlemleri*, finansmanı zor yaşlılığa uygun beslenme (yani protein ve vitamin bakımından zengin, buna karşın karbonhidrat bakımından düşük) olanakları, aynı zamanda sağlık takviyelerini ödeme imkânları son derece kısıtlı olan durumlar

- *Sosyal uyum eksikliği*, ziyaretlere, geziler ve davetlere katılma gibi olanlar için gerekli gelir kaynaklarının olmaması; utanma duygusu nedeniyle sosyal ilişkilerin kopması ve masrafa yol açabilecek her türlü girişimden kendi geri çekmek.

Bütün bu kısıtlamalar insanı soyutlanma, geri çekilme, karamsarlık, üzüntü, bezginlik ve reaktif depresyona sürükleyebilir. *Yoksul yaşlıların davranış stratejileri*, kendini sınırlamaya, ihtiyaçlardan feragate, geliri sıkı bir tasarruf ile harcamaya ve sadece vazgeçilmesi mümkün olmayan şeylere ayırmaya dayanmaktadır. Yaşlılar akrabalarını veya arkadaşlarını geç haberdar eder ve durumdan en son haber olan ise devlet kurumlarıdır. Antalya'da yaşlılıkta ekonomik yoksulluk problemine bir proje kapsamında çözüm getirilmesi Uygulamalı Gerontoloji kapsamında altı aşamalı bir yol haritasında mümkün olabilmektedir. Bu amaçla planlanmış Uygulamalı Gerontolojik bir projenin mantıksal çerçevesinin yapılabileceği yol haritası bir sonraki bölümde gösterilmiştir.

6. Yol Haritası: Antalya Örneğinde Yoksulluk Problemi

Aşağıda (Tablo 4) Uygulamalı Gerontoloji kapsamında yapılacak çalışmalarda kullanılabilir Uygulamalı Gerontoloji kapsamında kullanılabilir "Yol Haritası" görülmektedir.

Tablo 4: Gerontolojik Müdahale Örneği (Antalya'da Yaşlıların Ekonomik Yoksulluğu)

1. Adım	Ödevler
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • "Yaşlı" kimleri kapsamaktadır, kimler bunun kapsamına girmemektedir? • Tanıma göre Antalya'da "şu anda" ne kadar yaşlı yaşamaktadır? • Yaşlıların adresleri biliniyor mu? • Yaşlıların ekonomik durumu hangi kriterlerle belirlenecek? Hane geliri, emekli maaşı, ek gelir kaynakları vs. • Yaşlıların ekonomik durumunu tespit etmek için bir ankete gerek var mı? • Diğerleri

2. Adım	<i>Problem ve koşul analizi</i>
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • “Ekonomik yoksulluk” üzerine hangi teoriler var? Bunlardan hangileri bizim için uygun? • Seçilen teori/teoriler kapsamında “ekonomik yoksulluk” nasıl tanımlanmıştır? • Tanıma uyan ampirik veri var mıdır, varsa nasıl ve nereden tedarik edilebilirler? • Mevcut veriler ikincil analize uygun mu, yoksa önce uygun hale getirilmeleri mi gerekir? • Yeni veriye ihtiyaç var mı? Varsa, hangi yöntem ile toparlanacaklar? (Nicel veya nitel yöntemler veya ikisinin kombinasyonu) • Ön araştırma yapılacak mı? • Ölçek tasarlanacak mı? • Örneklem nasıl seçilecek? • Deneklerle görüşmeleri kim, nerede ve ne zaman yapacak? • Deneklere nasıl erişilecek, randevuları kim yapacak? • Görüşmek istemeyen denklere yönelik tutum nasıl olacak? • Verdiği randevuya uymayan deneklerle görüşme için kaç defa temas kurulacak? • Görüşmeyi reddetme eğilimi analizlere nasıl dâhil edilecek? • Modern anket teknikleri, örneğin telefon anketi veya klasik mektupla anket düşünülebilir mi? • Verilerin (nitel veya nicel) bilgisayara kaydı nasıl ve kim tarafından yapılacak? • Analizler kim tarafından, hangi analiz yöntemleri ile gerçekleştirilecek? • Diğerleri

3. Adım	<i>Gelişim ve aksama öngörüsü</i>
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Hangi öngörü yönteminden faydalanılacak? • Yaşlılıkta ekonomik yoksulluk problemi gelecekte artacak mı, azalacak mı? Neden? • Uzmanlarla görüşme yapılacak mı? • Hangi uzmanlarla görüşülecek? • Uzman görüşmelerinde hangi yöntem kullanılacak? • Diğerleri
4. Adım	<i>Gelişim ve müdahale hedeflerinin gerekçeleri</i>
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Yaşlılıkta ekonomik yoksulluğun gelişimi nasıl takip edilecek? • Yaşlılıkta ekonomik yoksulluğa nasıl müdahale edilecek? • Bunların teorik ve pratik gerekçeleri nelerdir? Hangi faydalar elde edilecek? • Bu müdahaleler için hangi kaynaklar kullanılacak? Bunlar yeterli mi, yoksa yeni kaynak bulunması gerekiyor mu? • Diğerleri
5. Adım	<i>Önlem ve kararların gerekçeleri</i>
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Alınan önlemler ve kararlar nelerdir? • Hangi gerekçeyle bu önlemlere başvuruldu ve hangi gerekçeyle bu kararlar alındı? • Kararlaştırılan önlem ve kararlarda aktif rol oynayan aktörler kimlerdi? Neden bu aktörler? • Kararlaştırılan önlem ve kararlarda aktif rol oynayan aktörlerin yetki ve görev paylaşımı yapıldı mı? Nasıl yapıldı? • Bu aktörlerin “yaşlılıkta ekonomik yoksulluk” hakkında bilgi ve deneyimleri var mı? • Diğerleri

6. Adım	<i>Önlem ve kararları değerlendirme</i>
<i>Alt Adımlar</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Değerlendirme araştırması yapılacak mı? • Değerlendirme araştırması nasıl yapılır, biliniyor mu? • Hangi kriterlere göre değerlendirme yapılacak? • Başarı ölçütü nedir? Başarı ölçütü önceden mi, yoksa sonradan mı kararlaştırıldı? Neden? • Değerlendirme araştırmasının sonuç raporu hazırlanacak mı? Kim/kimler hazırlayacak? Neden bu kişiler? • Değerlendirme araştırmasının bulgularından nasıl yararlanılacak? • Diğerleri

Sonuç

Yaşlılıkla ilişkili bir “problemin” Uygulamalı Gerontoloji kapsamında nasıl çözülebileceği burada yaşlılıkta ekonomik yoksunluk örneği ile gösterilmeye çalışılmıştır. Olabildiğince basit bir anlatım ile konunun özü ile ilişkili bilgiler aktarılmıştır. Ancak gerçek bir projede bunların yeterli olmadıkları dikkate alınmalıdır.

Klasik sorunlar, örneğin ekonomik yoksulluk, yaşlılıkta spesifik sorun kaynağına dönüşerek yaşlıların yaşam koşullarına olumsuz etki yapmaktadırlar. Örneğin ekonomik yoksulluğun çok boyutlu kompleks etkileri (bedensel, psikik, sosyal) dikkate alınmadan yaşlılara yardım ve destek hizmetleri neredeyse imkansızdır.

Yaşlanmanın ve yaşlılığın yapısal değişimleri dikkate alınmalıdır. Yoksulluk konusu, ne kadar hızlı gündemin içerisine çekilebilirse, o kadar faydalı olacaktır. Gerontologlar, buna dikkat çekebilir, ama mevcut boşluğu doldurmak için multidisipliner çalışma yürütülmeli ve yeni konseptler geliştirilmelidir (Tufan, 2015; Tufan, 2015a; Tufan, 2016; Tufan, 2016a; Tufan vd., 2017; Tufan, 2017a; Tufan, 2020).

Yaşlılıkta dinlenme ve rahatlamının (Naegle, 1998; Backes ve Clemens 2013), aktif kalmanın, sosyal ilişkileri ileri yaşlara kadar sürdürmenin, topluma katılımın

sürdürülmesinin (Lehr, 2003) önemi gitgide artmaktadır. Fakat birey ve toplum tarafından her zaman kendiliğinden yerine getirilmesi mümkün olmayan bu gereklilikler için Gerontolojik müdahaleler zorunlu olmaktadır. Amaç yaşlılıkta *yaşam durumunu* (Schulz-Nieswandt, 2006) kısıtlayan her türlü engelin ortadan kaldırılmasıdır.

Bazen yaşlının tek başına üstesinden gelemediği durumlarla bağlantılı olan bu ödevin yerine getirilmesi için bir “yardımcı el” gerekli olabilir. Bu, yerel yönetimler olmalıdır. Çünkü yaşlılıkta bölgesel sorunlar belirleyicidir.

KAYNAKÇA

Backes, G. M., Clemens, W. (2013). *Lebensphase Alter - Eine Einführung in die sozialwissenschaftliche Altersforschung*, 4. Basım. Weinheim, Basel: Beltz/Juventa.

Baltes, P. B., Baltes, M. M. (1992). Gerontologie: Begriff, Herausforderung und Brennpunkte. P. B. Baltes, & J. içinde *Mittelstrass, Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung*, (s. 8). Berlin: De Gruyter.

Birnbacher, D. (1988). *Verantwortung für zukünftige Generation*, (s. 11). Stuttgart: Reclam Verlag.

Böger, J., Kanowski, S. (1995). *Gerontologie und Geriatrie für Krankenpflegeberufe*, 3. Basım, (s. 1). Stuttgart: Thieme.

Borscheid, P. (1987). *Geschichte des Alters*. (s. 16-18). Jahrhundert. Stuttgart: Franz Steiner.

Borscheid, P. (1992). Der alte Mensch in der Vergangenheit. P. Baltes, & J. Mittelstraß içinde, *Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung, Forschungsbericht 5*. Basım (s. 34-61). Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Borscheid, P. (1999). Alltagsgeschichte. B. Jansen, F. Karl, H. Radebold, & R. Schmitz-Scherzer içinde, *Soziale Gerontologie: Ein Buch für Lehre und Praxis* (s. 126-141). Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

Claußen, B., Geißler, R. (1996). *Die Politisierung des Menschen. Instanzen der politischen Sozialisation. Ein Handbuch*. Opladen: Leske + Budrich.

Dahme, C. (1997). *Systemanalyse menschlichen Handelns, Grundlagen und Ansätze zur Modellbildung*, 2. Basım. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Dörner, D. (1979). *Problemlösen als Informationsverarbeitung*, (s. 10). Stuttgart: Kohlhammer.

Dornheim, A., Franzen, W., Thumfart, A., & Waschkuhn, A. (1999). Zur Pluralität von Gerechtigkeitsdiskursen - Ein Problemaufriß. A. Dornheim, W. Franzen, A. Thumfart, & A. Waschkuhn içinde, *Gerechtigkeit: Interdisziplinäre Grundlagen* (s. 7-45). Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

Gagel, W. (2000). *Einführung in die Didaktik des politischen Unterrichts*, 2. Basım. Opladen: Leske + Budrich.

Gerling, V., & Naegele, G. (1999). Sozialpolitik ab 1945. B. Jansen, F. Karl, H. Radebold, & R. Schmitz-Scherzer içinde, *Soziale Gerontologie* (s. 197-210). Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

Guzmán, J. M., Pawliczko, A., Beales, S., Till C., Voelcker I., et al. (2012). (Ed. S. Graham-Brown) *Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge*, (s. 32-33) United Nations Population Fund (UNFPA) ve HelpAge International yayını, [Website] <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf> Erişim: 17.01.2020.

Hillmann, K. H. (2007). *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart: Kröner.

Hofstätter, P. R. (1973). *Einführung in die Sozialpsychologie*, (s. 60) Stuttgart: Kröner Verlag.

Karstedt, S. (1999). Soziale Probleme und soziale Bewegungen. G. Albrecht, A. Groenemeyer, & F. W. Stallberg içinde, *Handbuch soziale Probleme* (s. 73-110). Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher.

Kiss, Gabor. (1977). *Einführung in die soziologischen Theorien I: Vergleichende Analyse soziologischer Hauptrichtungen*, 3. Basım, (s. 98). Berlin: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Kruse, A., Martin, M. (2004). Vorwort. A. Kruse, & M. Martin içinde, *Enzyklopädie der Gerontologie: Alternsprozesse in multidisziplinärer Sicht* (s. 9-10). Bern, Göttingen, Toronto, Seattle: Huber Verlag.

Lehr, U. (2003). *Psychologie des Alterns*. Wiebelsheim: Quelle & Meyer.

Meslek Yeterlilik Kurumu. (2016). Ulusal Meslek Standardı: Gerontolog (Seviye 6). Ankara: Mesleki Yeterlilik Kurumu.

Miebach, B. (2014). *Soziologische Handlungstheorie. Eine Einführung*, 4. Basım. Wiesbaden: Springer VS.

Naegele, G. (1998). Lebenslagen älterer Menschen. A. Kruse içinde, *Psychosoziale Gerontologie. Band 1: Grundlagen* (s. 106-130). Göttingen, Bern, Toronto, Seattle: Hogrefe, Verlag für Psychologie.

OHCHR. (2011). United National Human Rights, Human Rights for Older Persons: Summary of the Report of the Secretary - General to the General Assembly. [Website] ohchr.org: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/OlderPersons/Pages/OlderPersonsIndex.aspx>, (17.01.2020).

OHCHR. (2017) Human Rights of older persons & non-discrimination. Center of Old Age and Aging Studies, Pontificia Universidad Católica de Chile. The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 3-4 Ekim 2017. Santiago, Şili. [Website] <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/OlderPersons/ConferenceSantiagoReport.pdf> (17.01.2020).

OHCHR. (2020). United National Human Rights, Main Regional Instruments. [Website] <https://www.ohchr.org/EN/Issues/OlderPersons/IE/Pages/InternationalStandards.aspx>, (17.01.2020).

Saup, W. (1993). *Alter und Umwelt. Eine Einführung in die Ökologische Gerontologie*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.

Schulz-Nieswandt, F. (2006). *Sozialpolitik und Alter*. Stuttgart: Kohlhammer.

Schwenk, O. G. (1996). Einleitung: Lebensstil zwischen Sozialstrukturanalyse und Kulturwissenschaft. O. Schwenk içinde, *Lebensstil zwischen Sozialstrukturanalyse und Kulturwissenschaft* (s. 9-16). Opladen: Leske + Budrich.

Shobhakumar, A., Suresh , S., & Dcunha, S. (2018). Human Rights of the Elderly: An Awareness Study Among Youths. *Indian Journal of Gerontology*, 32/3: 318-332.

Stanjek, K. (2002). Altenarbeit. R. Pousset içinde, *Altenpflege kompakt. Schlüsselbegriffe der Ausbildung und Praxis* (s. 23-25). Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

Tallman, I. (1976). *Passion, Action and Politics. A Perspective on Social Problems and Social Problem Solving*. San Fransisco. : Freeman.

Tufan, İ. (2006). *Yaşlılıkta Bakıma Muhtaçlık ve Yeni Bir Bakım Kültürü. Sosyal Bakım Sigortası: Demografik değişimlerin yarattığı bir sorun ve tartışmaya açık bir konsept*. Antalya: GeroYay.

Tufan, İ. (2007). *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu*. Antalya: Gero Yay.

Tufan, İ. (2015a). *Gerontologdan Meraklısına İstatistik Müsveddeleri*. Ankara, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

Tufan, İ. (2016). *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma, Geliştirilmiş 2. Baskı*. İstanbul: Nobel.

Tufan, İ. (2016a). *Bakıma Muhtaç - Türkiye'de Alzheimer Hastası Yaşlıların Bakımı*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tufan, I., Rester, D., Şahin, S., & Seeberger, B. (2018). Gutes Altern in der Türkei. *ProCare*, 23(4): 5-13.

Tufan, İ. (2017a). Das Altern der türkischen Gesellschaft und neue Herausforderungen für die Sozialpolitik der Türkei. F. Hoose, F. Beckmann, & A. L. Schönauer içinde, *Fortsetzung folgt - Kontinuität und Wandel von Wirtschaft und Gesellschaft* (s. 409-428). Heidelberg, Berlin: Springer VS.

Tufan, İ, Seeberger, B, Öztürk, S, Ayan, S, Özgür, Ö. (2018). Antalya Yaşlılık Araştırması (AYAR©) Yaşlıların Sağlık Durumu. *Geriatric Bilimler Dergisi*, 1 (2): 49-60. [Website] <https://dergipark.org.tr/en/pub/geriatrik/issue/40016/453581>

Tufan, İ. (2020). *Gerontolojiye Hazırlık: Perspektifler, Teoriler Yöntemler Üzerine Ön Bilgi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2015). Türkiye Nüfus İstatistikleri. Ankara: TÜİK.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019). Resmi İstatistik Portalı. Haber Bülteni, Sayı 30709: [Website] <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2018-30709> (18.12.2020).

Viidik, A. (2003). Biologisches Altern: Gesetzmäßigkeiten und Beeinflussbarkeit. L. Rosenmayr, & F. Böhmer içinde, *Hoffnung Alter: Forschung, Theorie, Praxis* (s. 21-44). Wien: WUW.

Wahl, H. W., Heyl, V. (2004). *Gerontologie: Einführung und Geschichte*. Stuttgart: Kohlhammer.

Wahl, H. W., Tesch-Römer, C. (2000). Einführende Überlegungen zu einer Angewandten Gerontologie. H. W. Wahl, & C. Tesch-Römer içinde, *Angewandte Gerontologie in Schlüsselbegriffen* (s. 3-11). Stuttgart: Kohlhammer Verlag.

Witterstätter, K. (2003). *Soziologie für Altenarbeit - Soziale Gerontologie*, 13.Band. Freiburg im Breisgau: Lambertus.

İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA INTERPOL KIRMIZI BÜLTENİNİN SİYASİ AMAÇLARLA SUİİSTİMALİ

Abuse of the Interpol Red Notice for Political Purposes in Human Rights Law

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ*

Başvuru Tarihi : 15/07/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Öz

Tüm dünya ülkelerine yayılmış elektronik bir ağa sahip uluslararası en geniş polis örgütü olan INTERPOL, sınırı aşan suçlarla ciddi şekilde mücadele etmek için güvenlik güçleri olarak Jandarma, Polis ve adli makamlara önemli imkânlar sunmaktadır. INTERPOL'ün kilit işlevlerinden biri, kendi ülkelerinde tutuklanmaları gerektiği için iadesi istenenler hakkında "Kırmızı bülten" ve "caydırıcı ve önleyici" kapsamındaki tedbirleri diğer ülkelere duyurmaktır. Talep edilen kişi hakkında; elektronik bir arama çağrısı olarak kişinin yerini ve tutuklanmasını, iadesini, teslim edilmesini veya benzeri bir yasal işlem yapılması için hareketinin kısıtlanmasını istemek amacıyla INTERPOL Genel Sekreterliği tarafından "Kırmızı Bülten"ler yayınlanmaktadır. INTERPOL'ün yayınladığı istatistiklere göre, Kırmızı Bültenlerin sayısının son on yılda sürekli bir şekilde artmaktadır. Verilere göre, ülkelerdeki artan suçluluk oranları kırmızı

Abstract

As the largest international police organization with electronic networks spanning nearly every country in the world, the International Criminal Police Organization (INTERPOL) provides valuable tools for security forces, gendarme, police, and prosecutors to combat serious cross border crime effectively. One of INTERPOL's key functions is the circulation of 'wanted person alerts' including 'Red Notices' and 'Diffusions', which countries can use to seek a person's arrest with a view to extradition. INTERPOL's published statistics indicate that use of the "Red Notice" has increased steadily over the course of the last decade. According to the data, the increasing guilt rates in countries is not the main reason behind this increase. Some countries have been criticized for producing fake crimes against their own people and using this mechanism to destroy political rivals. If the crimes about people are not real,

* Ufuk Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Genel Kamu Hukuku, mehmet.gunes@ufuk.edu.tr. ORC ID: 0000-0003-3285-3043

bültenlerdeki artışın arkasındaki ana neden gibi gözükmemektedir. Bazı ülkelerin siyasi muhalifler hakkında uydurma suçlar üzerinden politik baskı kurduğu iddia edilmektedir. Eğer şahıslarla ilgili INTERPOL'e bildirilen suçlar gerçek değilse, INTERPOL'ün kendi otoritesi baltalanırken, masum insanlar aylarca gözaltına alınacak, aileleri mahrum bırakılacaktır. INTERPOL'ün imkânları, politik mültecileri izlemek veya barışçıl kampanyacıları susturmak için ülkeler tarafından kötüye kullanıldığında bu durum hem yasadışı ve hem de uluslararası insan haklarına aykırı olacaktır. Ayrıca, INTERPOL Anayasasının 3. Maddesinde; "Örgütün siyasi, askeri, dini veya ırksal nitelikte herhangi bir müdahale veya faaliyette bulunması kesinlikle yasaktır." İlgili maddeye göre INTERPOL, ülkelerin iç siyasetine alet edilmemelidir. Bu çalışmada, uluslararası suçlarla mücadele eden INTERPOL mekanizmasının kötüye kullanımdan korunması gerektiği vurgulanacaktır. İnsan haklarının, uluslararası hukukun sorumlulukları dâhilindeki suçlarla mücadele eden ülkeler için bir öncelik olduğu hatırlatılarak hukuki bir çerçevede incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: INTERPOL, İnsan Hakları Hukuku, Kırmızı Bülten, Suçların Suiistimali, Uluslararası Hukuk.

INTERPOL's own authority will be undermined while innocent people will be being detained for months on end - separated from their families, reputations destroyed and lives ruined. Article 3 of INTERPOL's Constitution provides; "It is strictly forbidden for the Organization to undertake any intervention or activities of a political, military, religious or racial character." This article clearly states that INTERPOL should not be used in politics. In this study, it will be emphasized that the INTERPOL mechanism which has fighting international crimes must be protected from abusing. And it will be underlined that human rights are a priority for countries in the fighting against to crimes within the responsibilities of international human rights law.

Keywords: Abuse of Crimes, Human Rights Law, International Law, INTERPOL, Red Notice.

Introduction

The presumption of innocence is universally recognized as a fundamental human right and a core principle in the administration of criminal justice. This principle is appeared in many international human rights texts. For example, according to article 11 of “The Universal Declaration of Human Rights; Everyone charged with a penal offence has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which he has had all the guarantees necessary for his defense. And also “No one shall be held guilty of any penal offence on account of any act or omission which did not constitute a penal offence, under national or international law, at the time when it was committed. Nor shall a heavier penalty be imposed than the one that was applicable at the time the penal offence was committed.”

However, the people living in some authoritarian countries can be criminalized by politicized courts in various ways, although they are not guilty. Likewise, it can be used for domestic criminal laws for political purposes. This problem can even be seen in the European countries in the recent history. There are sometimes attempts to politicize or control the judiciary in ways that could threaten suspects’ rights to a fair trial, even in countries where the right is fairly well established. In 2018, the European Union’s highest tribunal, the European Court of Justice, ordered Poland’s government to suspend a law lowering Supreme Court retirement ages that would have obliged two-fifths of its judges to step down. It was widely interpreted as an effort by the government to fill the bench with its own people.

The crime types change as the law becomes politicized. In today, terrorism, cybercrime and many organized crimes are increasingly in the world. As security forces gendarme, police and prosecutors need international cooperation mechanisms to combat serious cross border crime effectively. So, police, judges, and prosecutors across the globe should work together to fight serious crime. As the largest international police organization with electronic networks spanning nearly every country in the world, the International Criminal Police Organization (INTERPOL) provides valuable tools for them to do so.

INTERPOL is the world’s largest international police organization, with around 194 member countries and an annual budget of €137 million. INTERPOL is second

only to the United Nations in the breadth of its global membership. INTERPOL regards itself as “*an independent and autonomous international organization established by international law*” But some countries don’t accept the INTERPOL as an international organization. For instance, the United Kingdom does not recognize INTERPOL’s status as an international organization.

By circulating information about criminals, and giving it the INTERPOL ‘stamp of approval’, INTERPOL has considerable human impact. A request for international cooperation, including the arrest, detention or restriction of movement of a convicted or accused person, sent by a National Central Bureau directly to other National Central Bureaus and simultaneously recorded in a police database of INTERPOL. If the crimes recorded in a police database of INTERPOL is described by states about people are not real, INTERPOL’s own authority will be undermined while innocent people will be being detained for months on end — separated from their families, reputations destroyed and lives ruined. So that, the structure and aims of INTERPOL is needed to be examined closely.

1. The Structure of INTERPOL and Its Key Functions

Initially titled the International Criminal Police Commission, INTERPOL itself was founded in 1923 in Vienna, with fifteen members. INTERPOL’s organizational structure is established by the Constitution. INTERPOL’s internal structure and activities follow the model and procedures is prescribed by this constitution. According to the 1956 Constitution Article 2, INTERPOL’s aims are: “*to ensure and promote the widest possible mutual assistance between all criminal police authorities*” and “*to establish and develop all institutions likely to contribute effectively to the prevention and suppression of ordinary-law crimes.*”

In 1956 Constitution, Articles 6 and 7; the key parts of INTERPOL are, firstly “The General Assembly is the ‘supreme authority’ of the organization and is composed of ‘delegates’, who should be experts in police affairs. The second one is “The Executive Committee” supervises the execution of decisions of the General Assembly and oversees the work of the General Secretariat. Thirdly, “The General Secretariat” is the main executive body, which administers INTERPOL’s networks, databases and other activities, and acts as the contact point between INTERPOL and the national police forces.

INTERPOL acts as an “information clearinghouse” staffed by criminal-intelligence specialists who maintain international criminal databases and facilitate contact among officers from different national police forces. Now headquartered in Lyon, France, INTERPOL employs close to nine-hundred people (Lemon, 2019: 19).

Headquartered in Lyon, INTERPOL is the world’s largest international policing institution but INTERPOL is not a police force in itself. It has no powers to arrest anyone, investigate or prosecute crimes. It occasionally deploys ‘Incident Response Teams’ to assist national police forces during joint cross-border operations or large-scale public events. However, its key function is to provide secure communications and information-sharing channels for its members. It connects the law enforcement authorities of 194 countries, enabling them to exchange information and cooperate in fighting crime. INTERPOL currently has 194 member nations. But some states are not belonged to INTERPOL. For example, North Korea is one of the few well-known nations that is not a member of INTERPOL.

One of INTERPOL’s key functions is the circulation of “wanted person alerts” including ‘Red Notices’ and ‘Diffusions’, which countries can use to seek a person’s arrest with a view to extradition. As an electronic alert Red notice is published by the INTERPOL General Secretariat in order to seek the location of a wanted person and his/her detention, arrest or restriction of movement for the purpose of extradition, surrender, or similar lawful action. The Red Notice has been described as a ‘wanted poster with teeth’, and indeed has significant human rights impact. Each Red Notice is based on a national arrest warrant issued by the competent authorities of the requesting state. The request must also include identifiers for the person: their name, photograph, nationality and other items, including biometric data such as fingerprints and DNA profiles. Since 1994, INTERPOL has also worked with international criminal tribunals such as the International Criminal Court, issuing Red Notices seeking the arrest of persons accused of offences falling within the remit of the relevant court.

A Red Notice is not compulsory an international arrest warrant. Each country decides what action to take based on a Red Notice. Some countries, such as the UK, do not consider the Red Notice to be a valid legal basis for provisional arrest. But for approximately one-third of the member countries a Red Notice serves as a provisio-

nal arrest warrant for wanted person and they will automatically arrest anyone with an alert against them.

2. Impact of Colored Notices of INTERPOL in Human Rights

There is INTERPOL's system of colored notices, including its Red Notice. By rule, all notices must be published to all INTERPOL member nations. There are different types of colored notices. For instance, "Yellow Notices" are created to alert police to a missing person, "Blue Notices" are created to collect additional information about a person in relation to a crime, and "Green Notices" are created to provide warnings about persons who have committed criminal offenses and are likely to repeat those offenses in other countries. These are all relatively common, but by far the most-used notice is the "Red Notice"

A Red Notice of which 13,048 were published in 2017 (Bromund and Grossman, 2019:21) is created "*simply to inform all member countries that the person is wanted based on an arrest warrant or equivalent judicial decision issued by a country or an international tribunal*" (Interpol, 2020: 3). The other words, the purpose of a "Red Notice", according to INTERPOL, is to "*seek the location and arrest of wanted persons with a view to extradition or similar lawful action.*" The red notices are issued by INTERPOL to authorities worldwide asking for the arrest of individuals pending their extradition to the member state that wants to detain them.

The purpose of a Red Notice is the detention of a lawbreaker, pending their extradition. Red Notices serve as a request from one-member country to another asking for the location, arrest and extradition of a wanted individual. The people targeted with Red Notices can have their travel visas canceled and bank accounts closed or have difficulty traveling internationally. Eventually a Red Notice is a document, circulated on INTERPOL's databases, identifying wanted persons, in order to effect their arrest and detention, pending extradition. It can be granted as long as a domestic warrant has been issued by national agencies. Most Red Notices are not published online, and when they are, this is done only with the consent of the issuer. Since the data stored by INTERPOL is formally owned by the issuing states, the organization's rules also require the General Secretariat to obtain their consent in order to delete information from its database or release it to individuals (Lemon, 2019: 21-22).

Before 2002, the establishment of web-based communication system in INTERPOL, physical copies of notices were delivered to members in a process that required four to six months. After 2002, technological change has also made it possible for members to share information much more quickly and easily. After a 2009 upgrade to INTERPOL's online systems made it possible for states to upload "draft Red Notices" instantaneously visible to police in other jurisdictions, the number of Red Notices issued jumped 60 percent (Lemon, 2019: 20).

All the number of notices has almost tripled over the past decade, growing from 5,020 to 13,048 by the time of the 2017 Annual report. A recent INTERPOL fact sheet reports that the number of diffusions in circulation has risen to more than 100,000, with 50,530 of these alerts issued in 2017 alone. In 2002, by comparison, only 7,500 new diffusions were issued. Similarly, INTERPOL issued 13,048 Red Notices in 2017, as compared to a mere 1,277 in 2002 (Interpol Fact Sheet, 2018: 14). Advocates, lawyers, and academics all stressed that the majority of Red Notices are issued for people suspected of committing serious crimes. The number of Red Notices issued each year has increased from 1,418 in 2001 to 13,048 in 2017. This rise has been largely attributed to the introduction of a new web-based communication system, which has streamlined the process of filing Red Notices. Prior to its introduction in 2002, the notices were issued on paper.

Most of the countries consider a Red Notice to be a sufficient legal basis for arrest and detention for criminals. Red Notices are published and visible only to law enforcement agencies. This means that often an individual who is the subject of a Red Notice may not be aware of it until he or she is confronted by state's law enforcement units- for example when crossing an international border into another state. The United States does not consider a Red Notice alone as grounds for arrest. But in different cases, the cancellation of a visa can render a person undocumented, triggering detention, and also the UK, do not consider the Red Notice to be a valid legal basis for provisional arrest, but many others do.

It is known that human rights guarantee for those who are considered criminals, as well as for any person, rights such as the presumption of innocence, the right to a trial, and the right to physical integrity. The opposite of that Red Notices can also have a seriously discrediting effect in human rights for the individual concerned. This is particularly serious where public extracts of Red Notices are made available

on INTERPOL's website, as these will associate the person's name with criminality. The existence of a Red Notice, with consequent travel restrictions, may also make employment impossible. In some cases, the revocation of visas may lead directly to the suspension and eventual loss of employment. A person who knows that they are subject to a Red Notice is likely to refrain from travelling for fear of arrest and detention when passing international border points. Many national authorities often refuse visas to those subject to a Red Notice, sometimes severely restricting the freedom of movement of the individual concerned. Red Notices may have a seriously damaging effect on business activities. A Red Notice may also have an impact on an asylum as a 'serious reason for considering' that a person is committed an offence, a ground for exclusion from asylum under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees. Additionally, UK-based nongovernmental organization "Fair Trials International" argues that Red Notices often have serious human impact, placing individuals at risk of arrest and lengthy detention, restricting freedom of movement and impacting upon the private and family life of the individual concerned (Fair Trials, 2019: 18).

3. Abuse of Red Notice by Some Authoritarian Countries

The use of Interpol's notice system against critics and opponents of autocracies has drawn growing public attention in the recent years. The European Parliament has also debated the issue of Red Notices and highlighted the abuse by some member countries of Interpol's Notice System in violation of international standards of human rights. The use of Interpol against political dissidents represents an important and understudied aspect of today's globalized autocracy. Russia and some authoritarian countries are known to issue Red Notices through the Interpol system in pursuit of their political enemies abroad. There are currently no penalties for countries that misuse the system.

According to specialists, the increasing guilt rates in countries is not the main reason behind this increase. With rising of social and political problems and wide spreading anti-democratic regimes in the world, fighting against to crimes and criminals begin to change. In recent years, human rights and non-governmental organizations (NGOs), such as the Open Dialog Foundation, Fair Trials, and Centre for Peace Studies, regularly report on abuse of Red Notices against opposition politicians, journalists, human rights activists and businessmen. Additionally, some countries is

criticized for producing fake crimes against their own people and using this mechanism to destroy political rivals. If the crimes about people are not real, INTERPOL's own authority will be undermined while innocent people will be being detained for months on end - separated from their families, reputations destroyed and lives ruined. When INTERPOL's channels are being misused by countries to track down political refugees or to silence peaceful campaigners, at the same time this will be unlawful and against international human rights.

Article 3 of INTERPOL's Constitution provides; *“It is strictly forbidden for the Organization to undertake any intervention or activities of a political, military, religious or racial character.”* This article is supposed to guarantee INTERPOL's neutrality and prevent it from being used by repressive regimes to persecute their political opponents. But it is increasingly being subverted by autocratic regimes seeking to pursue their exiled political opponents. The number of Red Notices increased ten-fold in the past fifteen years.

Theoretically, INTERPOL must to remain politically neutral. The Constitution's most-cited portions are its Article 2, which requires that international police cooperation be conducted within the “spirit of the Universal Declaration of Human Rights,” and is committed to fighting “ordinary law crimes.” But over time, the definition of “ordinary law crimes” has been stretched to include acts normally seen as falling outside this domain. Bowing to pressure from certain members in 1984, INTERPOL passed two resolutions that brought under its mandate *“violent crime commonly referred to as terrorism”* (Lemon, 2019: 20).

All INTERPOL activities, including all communications over its network, must respect its Constitution and subsidiary rules adopted by the general assembly, including its “Rules on the Processing of Data” (RPD). The purpose of the Constitution and the subsidiary rules is to ensure that INTERPOL is used only against “ordinary-law crime,” and is not in any way involved in politics, or for purposes of a political, and therefore illegitimate, persecution.

Although INTERPOL clearly states that it does not take political sides and that Red Notices are not tantamount to guilty verdicts against those targeted, authoritarian regimes consistently use the presence of dissidents on INTERPOL lists as proof of an international consensus regarding their guilt (Lemon, 2019: 19). Unfortunately, as discussed below, INTERPOL's system of publications

and other communications is subject to abuse by member nations. Long before 2018, the authoritarian regimes had begun turning to INTERPOL for help in pursuing their political opponents abroad. Thanks in part to these efforts, those who fall afoul of such regimes often face continuing legal woes well after they leave their country (Lemon, 2019: 16). By 2016, the Council of Europe had grown sufficiently alarmed by INTERPOL's misuse to appoint a special rapporteur on the subject.

Members of the European Parliament have also begun pressing the EU High Representative for "Foreign Affairs and the European Commission" for answers regarding INTERPOL and abuses of its systems targeted at recognized refugees, pointing out that INTERPOL systems can be misused to obtain the arrest and detention, in one Member State, of those who have been recognized as refugees in another Member State in accordance with common EU standards' (Wandall et al, 2019: 13-38).

In reports the states such as Russia, China, Egypt, UAE, Indonesia, Bahrain, Belarus, Venezuela, Sri Lanka, Indonesia, Tajikistan, Uzbekistan, and Iran are presented as abusers of INTERPOL's notice system to persecute dissidents. On the other hand, the use of INTERPOL to pursue critics abroad is not confined only to large or wealthy authoritarian states. Despite accounting for just 0.12 percent of the world's population, Tajikistan has issued 2,528 Red Notices, or 2.3 percent of the total in circulation, including one against Muhiddin Kabiri, the leader of the country's main opposition party (Mackinnon., 2018: 29). In short, if authoritarianism has gone global, then INTERPOL is one of a number of organizations that have facilitated this move (Lemon, 2019: 17). For instance, the other name is Dolkun Isa, a renowned activist and member of the World Uyghur Congress. After fleeing China, Mr. Isa has been subject to a Chinese Red Notice abuse since 2003. The resulting travel restrictions have hobbled his advocacy work to promote Uyghur self-determination. It is possible to mention various names from different countries in many reports. But ultimately it is accepted that there are currently no penalties for countries that misuse the system. A senior research fellow at the Heritage Foundation, Theodore Bromund fears that abuse of the system may have also increased as authoritarian regimes have learned they can use it to disrupt the lives of dissidents and debtors outside of their borders, even if they're not ultimately extradited (2019: 3).

Conclusion

Red Notices have a serious negative impact on the human rights of innocent persons, including the rights to liberty and security and the right to a fair trial. People accused by authoritarian states cannot successfully challenge Red Notices before any national or international courts. Such jurisdictional immunity can only be justified to the extent that an internal appeals mechanism provides an effective remedy within the meaning of applicable human rights standards.

Interpol is not accountable to an international court, being a *sui generis* organization. Interpol has no executive powers of its own and depends on information of its members. The use of INTERPOL against political dissidents represents an important and understudied aspect of today's globalized autocracy (Diamond et al, 2016: 24). Attempts by autocrats to pursue their domestic political opponents through INTERPOL form part of this broader process of authoritarianism going global.

Democratic states have several options for confronting the abuse of INTERPOL. They can pursue the path of engagement with the global policing body, pushing for more transparency in its operations, increasing the burden of proof for those issuing detention requests, preventing states from repeatedly submitting Red Notices previously rejected by the CCF as politically motivated, and demanding that INTERPOL more rigorously enforce its own rules (Lemon, 2019: 26).

INTERPOL is an important organization with a laudable role; but it does not have the mechanisms in place to prevent abuses by some countries that seek to use it to persecute oppositionists. In 2016 the organization established the Notices and Diffusions Task Force to review Red Notices for compliance with INTERPOL's principles.

From late 2014, the Secretary General of INTERPOL Juergen Stock launched a reform imposing new controls aimed at better ensuring the system was not abused by member states (France 24: 2019:12).

In general, the abuse of INTERPOL can be reduced by the adoption of the following measures (Satter, 2015: 9):

- INTERPOL should introduce and enforce stronger sanctions – up to and including expulsion against states filing requests for Red Notices out of political motives.

- INTERPOL should enhance the transparency of the provision of information about a subject of a Red Notice, as well as of requests for striking off an entry.

- Red Notices should be synchronized with asylum and extradition proceedings, and Red Notice applications should be automatically deleted where asylum is granted or extradition has been refused.

- INTERPOL should address those individuals affected by wrongful red notices or diffusions by countries.

- INTERPOL member states should engage more actively in strengthening the accountability of Red Notice measure.

- INTERPOL Institutions, bodies, and member states should ensure further transparency concerning the activities of police authorities and their relationship with international organizations and third countries in dealing with red notices.

- INTERPOL could engage in bilateral initiatives with the member countries through a new development programme to raise the human rights and rule-of-law capacity in international cooperation in criminal matters.

While INTERPOL seems to recognize the need for reform to counter politically motivated notices, it has not made this a main priority. The organization's "Strategic Framework 2017–20" makes no mention of upholding human rights. Nor was the abuse of INTERPOL by members discussed at the 2017 General Assembly in Beijing, although members did find time to note "mounting concerns that dangerous criminals and terrorists might try to abuse the refugee protection regime" (Interpol Resolution, 2017:1).

REFERENCES

Bromund, T.R. (2019). “*Interpol’s Lack of Power to Act Preemptively in Fighting Government Abuse of the Diffusion System*”, <https://www.heritage.org/global-politics/commentary/interpol-lack-power-act-preemptively-fighting-government>, (08.03.2020).

Bromund, T.R. and Grossman, S.A. (2019). “Challenging a Red Notice What Immigration Attorneys Need to Know About INTERPOL”, *AILA Law Journal*, Volume 1, Number 1, April, page.19-29.

Diamond, L., Plattner, M.F and Walker, C. (2016) *Authoritarianism Goes Global: The Challenge to Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Fair Trials International (2013). “*New Resource for Victims of INTERPOL Abuse*”, November, <https://www.fairtrials.org>, (12.05.2020).

Fair Trials International (2019). “*Strengthening Respect*”, <https://www.fairtrials.org>, (12.05.2020).

France 24, “*Interpol Red Notice: Global Arrest System at Risk of Abuse*”, 05/04/2019, <https://www.france24.com/en/20190405-interpol-red-notice-global-arrest-system-risk-abuse>, (03.04.2020).

Interpol, “*Interpol Fact Sheet*”, https://www.interpol.int/content/download/624/file/GI-01_2018-05_EN_LR.pdf, (21.05.2020).

Interpol Resolution, “*Interpol Policy on Refugees*,” Resolution No. 9, GA-2017-86-RES-09, Interpol, 1, <https://www.interpol.int/content/download/5746/file/GA-2017-86-RES-09%20refugees.pdf>, (21.05.2020).

Lemon, E. (2019). “Weaponizing Interpol”, *Journal of Democracy*, Vol. 30, Issue:2, April, page.15-29.

Mackinnon, A. (2018). “*The Scourge of the Red Notice*”, <https://foreignpolicy.com/2018/12/03/>, (11.05.2020).

Satter, D. (2015). *Russia’s Abuse of Interpol*, Russia Studies Centre Policy Paper No. 6, <https://henryjacksonsociety.org/wp-content/uploads/2015/07/Russias-Abuse-of-Interpol.pdf>, (01. 03. 2020).

Wandall, R. H., Dan Suter, D., Ivan-Cucu, G. (2019). “*Misuse of Interpol’s Red Notices and Impact on Human Rights – Recent Developments*”, Study of Policy Department for External Relations, European Parliament, January 2019, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/603472/EXPO_STU\(2019\)603472_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/603472/EXPO_STU(2019)603472_EN.pdf), (19.03.2020).

TOPLUMSAL ROLLERİN VE SOSYAL YAPININ OLUŞTURDUĞU EKONOMİK SORUN: YOKSULLUK

Economic Issue Caused by Social Roles and Social Structure: Poverty

Kemal Buğrahan ÜNLÜER*

Başvuru Tarihi : 17/07/2020

Kabul Tarihi : 8/12/2020

Öz

Toplumsal bir sorun olan yoksulluk, çeşitli yönleriyle çalışılan bir kavram olmasına karşın tanımlanması ve sınırlandırılması oldukça güçtür. Bahsedilen yoksulluk problemi hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerde oldukça küresel şekilde ele alınmasına rağmen kültürel, ekonomik ve coğrafi farklılıklar ile farklı şekillerde tanımlanmıştır. Fakat son yıllarda yaygınlaşan küresel bakış açıları ve çözümler yoksulluk kavramını anlamayı eskiye göre kolaylaştırmaya başlamıştır. Bahsedilen toplumsal sorunun anlaşılmasında farklı yönlerde ele alınması etkili olmuştur. Bu farklı alanlarda kentsel ve kırsal yoksulluk ve kadının yoksullaşması gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Araştırılan bu kavramlar bahsedilen sosyal sorunun apayrı yönleriyle ele alınmasına katkıda bulunmuştur. Bu araştırmalar günümüzde yoksulluk problemi mücadelesinde kadınların önemli bir yeri olduğunu göstermiştir. Türkiye’de ve diğer ülkelerde günümüzde bile kadınların eğitime,

Abstract

Although it is a concept studied in various aspects; poverty is a social problem which is very difficult to define and restrict. Despite poverty problem is addressed both in Turkey and foreign countries globally; cultural, economic and geographical differences are defined in many different ways. However, global perspectives and solutions that have become widespread in the recent years have started to make it easier to understand the concept of poverty than before. Addressing the social problem mentioned before in different ways has been effective in understanding the problem. Concepts such as urban and rural poverty and women’s impoverishment have emerged in these different areas. These concepts were researched and by that this social problem has been analyzed from different aspects. These studies have shown that nowadays women have an important place in the fight against poverty. In other countries and Turkey, it can be seen that even today women

* Sosyal Hizmet Uzmanı,bugrahanunluer2098@gmail.com ORC ID: 0000-0002-7256-6850

iş olanaklarına daha az ulaştığı görülmüştür. Dolayısıyla kadınların erkeklere oranlara hem yoksullukla mücadele etme oranı hem karşılaşma riski daha fazladır. Bu risk kırsal ve kentsel bölgeler fark etmeksizin ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, bahsedilen yoksulluk problemi içinde yer alan toplulukların ve toplum içindeki bireylerin, aslında birbirleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kentsel Yoksulluk, Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu

have less access to education and job opportunities when compared to men. Therefore, women are disadvantaged when it comes to struggle with poverty or encounter poverty when compared to men. The risk exists regardless of living in rural or urban areas. This article aims to reveal that the communities involved in the mentioned poverty problem and the individuals in the society are inter-related.

Keywords: Female Poverty, Poverty, Urban Poverty, Women

Giriş

Yoksulluk, evrensel boyutlarda ele alınması gereken önemli bir sosyal sorundur. Bu toplumsal sıkıntı farklı disiplinler tarafından ele alınmış ve çeşitli görüşlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu görüşler İngiltere’de süregelen endüstri devriminin yarattığı yoksul sınıfın sorunlarını tarif etmek ve onların bu sorunlarına çözümler sunmak için ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerde yoksulluğun boyutlarına değinilmiş ve bu boyutlar kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bahsedilen yoksulluk problemi eşitsizlik, adaletsizlik, işsizlik ve cinsiyetler arası eşitsizlik şeklinde kavramlarını içerisinde barındıran bir olgudur.

Kentsel yoksulluk kavramı da bunları içerisinde barındıran bir kavram olarak yerini almaktadır. Kentsel yoksulluk kavramı bizlere hızlı sanayileşmenin ortaya çıkardığı bir sosyal sorundur. Bu sosyal sorunun çözümünde ise tüm kuruluşlar ve kurumlar eş güdümlü çalışmalı ve toplumsal sorunun çözümünde hem genel hem özel çalışmalara dikkat edilmelidir.

Cinsiyetler arası eşitsizlik ise Türkiye’de ve diğer ülkelerde görülmekte, yoksulluk sorununda ise oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Cinsiyetler arası yapılan gayri müsavî uygulamalar, iş bulmakta kadınların yaşadıkları sorunlar 1900’lu yıllarda ‘yoksulluğun kadınlaşması’ kavramını ortaya koymuştur. Ek olarak dünya nüfusunda yoksul kişilerin çoğunlukla kadın olması da bu kavramın ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Kadınların yoksullaşmasında toplumların bakış açısı, iş bulmalar da yaşadıkları problemler onların ekonomik bağımsızlıklarını negatif yönde etkilemektedir. Bu durumda cinsiyetler arası ekonomik eşitsizliğin temelini meydana getiren bir durumdur. Bu ekonomik eşitsizlik kadınlar üstündeki görünümünün birçok farklı nedeni ve sonucun ürünüdür. Evin içindeki işlerin kadına yüklenilmesi, ataerkil sistemin varlığı gibi durumlar nedenleri oluşturmaktadır.

Nedenler farklı sonuçlarla karşımıza çıkmakta ve yoksulluk alanına farklı boyutlar getirmektedir. Bu boyutlarda kadın yoksulluğunun gizli olması üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada yoksulluk kavramının, kentsel yoksulluğun, toplumların cinsiyetlere perspektifinin ve kadın yoksulluğunun üzerinde durulacaktır.

1. 'Yoksulluk' Kavramı

Yoksulluk kavramı, insanlık tarihinde önemli bir noktada yer almış; çeşitli şekillerde vasıflandırılmıştır. Yoksulluk, zaman içinde ekonomik ve toplumsal yapıların değişmesi nedeniyle tanım, ölçüm ve mücadele stratejileri bakımından oldukça dinamik bir yapı arz etmiştir¹. Yoksul kavramı ise en basit şekilde yaşamını devam ettirmeye yeterli geliri olmayan kişi olarak araştırmalarda tanımlanmaktadır. Yoksulluk, küreselleşmeyle birlikte önemli bir sorun haline gelmiş ve çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Bu çok boyutlu sosyal problemi çözmek için bazı önemli kavramlar ve teoriler ortaya atılmıştır. Bu kavramlardan bazıları her dönemde kendini gösterecek bir yapıda olmayı başarmıştır. Bunlara en büyük örnek olarak mutlak ve göreceli yoksulluk kavramları gösterilebilir.

1.1. Mutlak Yoksulluk-Görelî Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, yoksulluk olgusu içinden temel yoksulluk tanımı olmasıyla bilinmektedir. Mutlak yoksulluk, hane halkı ya da fertlerin biyolojik olarak kendilerini üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyi olarak tanımlanmaktadır². Göreceli veya görelî yoksulluk ise insanın toplumsal bir birey olmasından yola çıkmaktadır. Tanım olarak ise görelî yoksulluk (ulusal yoksulluk düzeyi) bir toplumda kabul edilebilir tüketim düzeyinin altında kalmaya işaret etmektedir³.

Bu tanımlamalar yoksulluk sorununu tam olarak ele almasa da tanımlamasında ve kavramsallaştırılmasında oldukça yardımcı olmaktadır. Görelî veyahut göreceli yoksulluk camia refahının altında kalan bireyi temsil ediyorken, mutlak yoksulluk ise daha çok gıda ihtiyacı üzerinden bireyi tanımlamaktadır. Bu kavramlar yoksulluk sorununu ele almakla birlikte tam olarak çözümler sunmaktan uzaktır. Bunun nedeni ise bahsettiğimiz yoksulluğun çok katmanlı bir sorun olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kadar kapsamlı bir sosyal problemin belli tanımlamalarla ele alınması olası durumda değildir. Bu sebeple yoksulluk ile alakalı farklı kavramlar ortaya atılmıştır. Bunlara örnek olarak objektif-öznel yoksulluk, sosyal dışlanma, yoksulluğun kadınlaşması ve kentsel yoksulluk şeklinde kavramlar gösterilebilir.

¹ Ceren Uçar, **Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri**, T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011, s. 9.

² N. Janset Dinçoflaz, *Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları*, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara, T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, 2009, s. 17.

³ Ülker Şener, "Kadın Yoksulluğu", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, Ankara 2009, s. 1.

2. Sanayileşmenin Ortaya Çıkardığı Yeni Bir Sosyal Sorun: Kentsel Yoksulluk

Kentsel yoksulluk, sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan yoksulluk türlerinden biridir. 1800'lü yıllardan beri dünyanın sanayileşmesiyle kırdan kente göç akını yaşandı. Bu iç göçün sonucunda şehirlerin dışına kurulan fabrikaların etrafında gecekondulaşma başlamıştır. Çeşitli ülkelerde farklı adlarla tanımlanan bu gecekondu mahallelerinde genelde fabrikada çalışan işçiler ve onların aileleri bulunmaktaydı. Küreselleşen ve hızla sanayileşen toplumların bu kesimlerinde kentin yaşam standartlarına kendini adapte edemeyen ve yoksul görünümde bulunan bir kesim ortaya çıktı. Bu kesimin uğraştığı sorun, geçim kaynağı bulmak ve kaynağın kent standartlarında kendi ailesine yetinmesini sağlamaktır. İşte bu durum kentsel yoksulluğun görülmesine ve bir sosyal sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sanayileşme ve kentleşmeye bağlı göç hareketlerinin kentlerde yoğunlaştırdığı nüfusun iş edinme ve yaşam koşullarını iyileştirme olanaklarının daralması, kentsel yoksulluğun temel nedenleridir⁴. Burada en önemli nokta iş olanaklarının gelişmemesi durumudur. Bu durum hem devletlerin sosyal devlet anlayışını tam olarak yansıtamaması hem de sanayileşmeyle iyice ortaya çıkan kapitalizmin getirdiği rekabet durumunun bir sonucudur. Bu sonuç, kentte yaşayan iş olanaklarından fazlaca yararlanamayan bir sınıfın oluşumunu göstermektedir. Bu sınıfın gerek ekonomik olarak zor durumda olması gerekse de yaşadığı kente uyum sağlamaması, *gecekondulaşma* kavramını ortaya çıkarmıştır. Gecekondulaşma sadece yapısal olarak değil, kültürel olarak da kente sunulmuştur. Kültürel olarak kente uyum sağlamayan veya sağlamak istemeyen bu kesim yaşadıkları kentin kenar mahalle olarak nitelendirilen kısımlarında yaşamaya başlamışlardır.

Kentsel yoksullukta temel ihtiyaç maddelerine ulaşmadaki gelir yetersizliğiyle birlikte barınma, kişisel güvenlik ve iş güvenliği, sosyal hizmetlerden yararlanma, eğitim gibi hizmetlerden yoksunluk söz konusu olmuştur⁵. Bu yoksunluklar, yoksulluğun bir kısır döngüye girmesine neden olmuştur. Yoksul kişiler çok nadir yoksulluk durumundan çıkabilmiş ve belli bir yaşam standardına ulaşabilmiştir. Kentte yaşamakta olan bireylerbelirli bir yaşam standardına ulaşmakta oldukça sıkıntı çekmişlerdir. Bu standartlardan uzakta yaşayan kentteki bireyler yoksullukla mücadele için çeşitli işlerde çalışmış ancak bu yerlerde geçici işçi konumunda olması bahse-

⁴ Özge Zeybekoğlu Dünder, "Türkiye'de Kentsel Yoksulluk Açısından Sosyal Belediyeciliğin Önemi", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, Antalya 2011, s. 118.

⁵ Gülsüm Gürler Hazman, "Kentsel Yoksulluk Sorunu ve Belediyelerin Rolü", *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 467, Ankara 2010, s. 143.

dilen yoksulluk döngüsü içinden çıkamamasına sebep olmuştur. Kentsel yoksulluk çevresindeki bu bireyler yeniliklerden uzak kalarak topluma uyum sağlamayan bir duruma gelmiştir. Toplumsal uyumdan uzak olan bu bireyler ekonomik durumun getirdiği zorluklar nedeniyle psikolojik olarak yıpranmışlardır. Psikolojik olarak zorluk çeken yoksul kesimdeki bireyler, kent yaşamına katkıda bulunmamış; aksine içine doğru çekilerek belirli bir çerçevede kalarak sadece yaşadıkları yerlerdeki insanlarla iletişim halinde olmuşlardır.

Ekonomik koşulların ağırlığı, farklı sosyo-ekonomik gruplar üzerinde farklı etkilere yol açmış, insanları birbirine tahammül edemez hale getirmiştir⁶. Bu durum kentteki yoksul kesimlerle diğer kesimler arasındaki iletişimin zayıflamasına neden olmuştur. Sanayileşmenin hızlı olduğu dönemlerde sınıflar arasındaki iletişimin zayıf olmasının etkisiyle insanlar sadece kendilerine ait olan durumları düşünür hale gelmiştir. Kentin yoksul kesimlerinde yaşayan ve işsiz durumda olan bu kişiler para kazanmanın birçok yasal olmayan yolunu bulmaya çalışmaktadır. Yasal olmayan yollarla para kazanmaya çalışan bu kişiler arasında özellikle gençler çeteleşme yoluna gidebilmektedir. Kentin yoksul kesimlerinde yaşamakta olan bu gençler 'sokak çocukları' kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu kavram aslında sanayileşmenin getirdiği 'sosyal dışlanma' kavramıyla ele alınması gereken bir konudur. Sosyal dışlanma kavramı gelişmiş ülkelerden sonra, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yoksulluk analizlerinde kullanılmaya başlanmıştır⁷. Sanayileşen ülkelere ortaya çıkan bu kavram aslında yoksul kesimi anlamak için en doğru kavramlardan biridir. Yoksul kesimlerde büyüyen gençlerin, çocukluk dönemlerinden beri maruz kaldıkları sosyal dışlanma durumu onları psikolojik olarak etkilemiştir. Bu etkinin bir sonucu olarak birlikte yasal olmayan işler yoluna gittikleri görülmüştür. Aslında kentsel yoksulluk gençleri, çocukları ve yetişkinleri fazlasıyla etkilemiştir. Neo-liberal dünya düzeninin bireye getirdiği düşünceler sonucunda maddiyat yani paranın en değerli amaçlardan biri olması dolayısıyla yukarıda bahsedilen olaylar gözlemlenmektedir.

Kentsel yoksulluk yukarıda bahsedildiği gibi birçok olay örgüsünü içinde barındırmakla birlikte çeşitli kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Kentsel yoksulluk, ele alınan ülkenin, ilin hatta ilçenin refah düzeyinin oldukça önemli olduğu bir sorundur. Dolayısıyla Türkiye konusu da ele alınırken meselenin genç bireylerden

⁶ Hüner Kule, Muharrem Es, "Türkiye'de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 50, İstanbul 2005, s. 280.

⁷ Fatime Güneş, "Kentsel Yoksulluk/ Dışlanma(mı), Göç ve İstihdam: Eskişehir'de Belediyeden Yardım Alan Haneler", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 18, Konya 2009, s. 452.

yetişkin bireylere kadar herkesi kapsamı, bu toplumsal sorunun anlaşılması için en önemli noktadır. Türkiye’de bu konunun her noktasını doğru anlamak ve onlara göre çözümler üretmek ele alınan sosyal soruna çareler sağlayacaktır.

2.1. Kentsel Yoksulluğun Türkiye’deki Görünümü

Ülkemizde kentsel yoksulluk ele alınırken sanayileşmeyle başlayan büyükşehirlerle doğru oluşan iç göçü; kırsal yoksullukla birlikte kentsel yoksulluk kavramını da birlikte ele almak gerekmektedir. 1960’lı yıllara kadar Türkiye’de nüfusun çoğu kırsal kesimlerde yer alırken hızla sanayileşmeyle ülkenin kırsal kesiminde yaşayan insanlar büyükşehirlerle göç etmişlerdir. Bu yapılan iç göçlerle beraber özellikle büyük kentlerin kenar kesimlerinde gecekondulaşmalar görülmüştür. Bu tür yerleşim merkezleri, köy cemaati düzeyinde bütünleşebileceği gibi bazıları da birbirini tanımayan insanların toplandığı istasyonlar hâline dönüşmüştür⁸. Kenar kesimlerde yaşayan söz konusu kesim genellikle inşaat işçiliği gibi taşeron işlerde veyahut büyüyen sanayi firmalarında ucuz işgücü statüsünde çalışarak hane geçimini sağlamaya çalışmışlardır. Çalıştıkları işlerde çoğunlukla geçici işçi konumunda bulunan bu insanlar belirli bir refah düzeyini sağlayamadığı için genellikle ekonomik sıkıntılar çekmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca çoğu, kentin var olan kültürel yapısına uymaktansa kendi geldikleri gelenek ve kültürü kente taşımaya çalışmışlardır. Kültürel olarak ayak uyduramayan ve ekonomik sıkıntılarla boğuşan kesimler kırdan kente belirli nedenlerle göç etmişlerdir. Hızla endüstrileşen ülkemizin bu teknolojik gelişmeleri sadece kentle sınırlı kalmamıştır. Kırsal kesimlerde yapılan tarımsal faaliyetlerdeki makineleşme yukarıda bahsedilen insanların kırsal alanlardan kente göç etmesine neden olmuştur.

Bilgi çağındaki gelişmelere ayak uyduramayan insanlar teknolojik gelişmelerden de uzak kalmıştır. Bu gelişmelerden geride kalan ve ucuz işgücü olarak çalışan kesimlerin yoksulluğu sadece ekonomik şartlarla değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel olarak da kent standartlarının altında kaldığından, ekonomik desteğe muhtaç halde yaşamaya devam etmişlerdir. Ekonomik desteğe muhtaç kesimde özellikle kadınlar, söz konusu desteklere başvuran kişiler olarak yer almaktadır. Bunun nedeni ise yoksul kesimlerde kadınların genellikle iş sektöründen ziyade ev işlerinde yer almasıdır. Bu durum hanedeki erkeğin geçici işlerde ucuz işgücü olarak çalışmasıyla birleşince, kadınlar ekonomik destek almak için çeşitli kurum ve kuruluşlara başvurmak zorunda kalmıştır.

⁸ Muharrem Es, Ramazan Şengül, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Gebze Örneği”, İCANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 2007, s. 361.

Ekonomik büyümenin, yoksulluğun azaltılmasında önemli bir etken olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır⁹. Bununla birlikte, mevzu bahis ekonomik büyüme sırasında elde edilen kazanımların hem kesimler hem de cinsiyetler arasındaki eşit bölüşümü oldukça önemlidir. Kentsel yoksulluk aslında bu noktada önümüze çıkan bir sosyal sorundur. Türkiye'deki ataerkil düzenin varlığı, kadınların hem kentsel bölgelerde hem kırsal kesimlerde daha yoksul durumda olduğu toplumsal bir gerçeklik ve sosyal sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Bu duruma kentte yaşayanlar arasında adil bölüşümün sağlanmaması da eklenince kentin alt kesimlerinde yaşayan kadınlar yoksullukla mücadele etmekte çoğunlukla büyük sıkıntılar çekmeye başlamıştır. Bu durum 'yoksulluğun kadınlaşması' kavramını sunmuştur.

3. Yoksulluk Sorununa Yeni Bir Bakış Açısı: Kadının Yoksullaşması

1900'lü yılların özellikle ikinci yarısında yapılan araştırmalar kadınların yoksullaşma ihtimalinin erkeklere oranla daha fazla olduğunu çeşitli şekillerde ortaya koymuştur. Bu sorun yıllarca konuşulmuş olmakla birlikte ilk olarak 1995 yılında önemli bir sosyal sorun olduğu kabul edilmiştir.

Bu toplumsal sorunun tetiklenmesinde ataerkil yapıdaki kültür ve ekonomik bakış açıları gibi çeşitli etkenler vardır. Bu boyutlarda yaşanan yoksunluk, yoksulluğun kalıcılaşmasına yol açmıştır¹⁰. Bu durum yıllardır çözülemeyen bir sorun olan yoksulluğa yeni bir kalıcı katman eklenmesinin nedenidir. Bu yeni katman, yoksulluğun kadınlaşması meydana getirilen çalışmalarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu araştırmalar farklı temel problemleri ortaya koymuştur. Özellikle istihdam alanındaki kadınlara sağlanan olanakların azlığı ve eğitim olanaklarına erişimdeki sıkıntılar bu toplumsal sorunu tetikleyen iki etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yoksulluğun kadınlaşması konusunda yapılan çalışmalarda kadın eğitiminin ve istihdamının arttırılmasının yoksulluğun kadınlaşmasını azaltacağı vurgulanmaktadır¹¹. Sadece kadınların istihdamı arttırılsa da bu durum tam olarak çözüme yakın hale bile gelmemiş; bu da ilgili sosyal problemin giderek derinleşmesine yol açmıştır. Derinleşen bu sıkıntı sadece doğru politikalar, toplumsal uygulamalar ve ataerkil

⁹ Yusuf Bayraktutan, Merve Akatay, "Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, Kocaeli 2012, s. 4.

¹⁰ Arzu Kılıç, Özlem Eştürk, Türkiye Kırsalında Kadın Yoksulluğu, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ardahan 2016, s. 145.

¹¹ Gökhan Sayar Özkan, Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi İçinde KADIN, *Kadın ve Demokrasi Derneği Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 2, İstanbul 2016, s. 117.

sistemin topluma getirdiği kalıp hükümleri yıkarak kalıcı çözüm yolları bulunabileceğini göstermiştir. Yapılması gereken, sosyal yardımların ve ekonomik desteklerin kadının yüksek yararını gözeterek uygulanması gerektiğidir.

Yukarıda belirtildiği gibi kadının istihdam yaşamına katılması bu sosyal sorunun en önemli çözüm adımlarından biri olarak gözükmektedir. Fakat istihdamda yer alan kadınların aldığı ücretler ve işyerindeki statüleri yoğun bir tartışmamevzusudur. Genel olarak kadınlar emek piyasasında erkeklerden daha az ücret almakta, daha çok hizmet sektöründe düşük ücret ve statülü işlerde çalışmaktadır¹². Yaşamakta olan cinsiyetler arası statü ve ücret ayrımı kadınların sosyal yaşama katılımını azaltan nedenlerin başında gelmektedir. Toplumsal yaşama katılımın azalması ve bununla birlikte kadının toplumdaki yerinin azalması bize kadın yoksulluğunun ekonomik nedenlerini çok açık bir halde ortaya koymaktadır.

Söz edilen ekonomik nedenlere eklenen ve kadınların iş alanında yükselmesini engellemiş olan 'cam tavan sendromu' önemli bir noktada durmaktadır. Çalışma hayatlarında belli bir statüsü olan kadınların yükselmesini engelleyen durumlara *cam tavan sendromu* olarak adlandırılmaktadır. Cam tavan iş yaşamındaki kadınların kendi potansiyelini açığa çıkarmadaki en önemli engellerden biridir. Geleneksel cinsiyetçi değer yargılarından yola çıkarak kadınların yöneticilikte başarılı olamayacakları iddiasıyla, terfi amaçlı eğitim programlarında kadınlar tercih edilmemektedir¹³. Özellikle erkeklerin yoğun olarak çalıştığı sektörlerde çalışan kadınların yaşadıkları bu durum psikolojik manada kadını yıpratmakla beraber ekonomik manada da erkeklerden daha düşük statü ve ücretle çalışmasına neden olmaktadır.

Yönetici ve karar verici mercilerin çoğunlukla erkeklerden oluşması, kaynak tahsisinin ve kamu politikalarının *cinsiyet körü* olmasına yol açmaktadır¹⁴. Bu durum yukarıda söz konusu olan *cam tavanın* en belirgin göstergelerinden biridir. Bu durum, kadın yoksulluğunu tetiklemeyle kalmayıp toplumda cinsiyetler arası eşitsizlik ve adaletsizliği beraberinde getirmektedir. Bu eşit olmayan durumlar kamu veyahut özel sektör fark etmeksizin baş göstermektedir. Bu uygulamalar eğitim, spor, kültür ve sanat gibi etkinliklerde kadınların erkeklerden daha az yer almasına

¹² Aysun Yılmaztürk, "Türkiye'de Kadın Yoksulluğu, Nedenleri ve Mücadele Yöntemleri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 19, Sayı: 36-1, Balıkesir 2016, s.777.

¹³ Özgür Kaymak, *Yoksulluğun Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, 2011, s. 130.

¹⁴ Çağla Ünlütürk Ulutaş, "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul 2009, s. 31.

sebeptir. Sosyal hayattan dışlanan kadınlar kendi emeklerinin karşılığını yaşamları boyunca tam olarak alamamaktadırlar. Bu durum hem Türkiye’de hem de dünyada sosyal perspektifin cinsiyet temelli bir bakış açısına sahip olmasıyla daha da belirginleşmiş ve ataerkil bir düzenin varlığıyla kadınların eşitlik ve adaletten uzak bir noktaya gelmesi söz konusu olmuştur.

3.1. Dünyada ve Türkiye’de Yoksullaşan Kadınların Genel Görünümü

Dünyada ve Türkiye’de sosyal kesimlerin çeşitli toplumsal alanlara ulaşmakta sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle o kesimlerde yaşanan bir sosyal dışlanma söz konusudur. Bu sosyal dışlanmaya en çok maruz kalan toplumdaki kesimlerden birisi de kadınlardır. Bilhassa eğitim ve istihdam alanında kadınların oldukça az yer almaları toplumsal dışlanmanın bir örneğini oluşturmaktadır. Bu örnek, ataerkil sistemin nedenlerinden biri olmakla birlikte ayrıca o sistemi oluşturan yapı taşlarından birisidir. Bu durum ataerkil sistemin devamını sağlamakta ve kadınların hem dünyada hem de ülkemizde yoksullukla savaşmasına neden olmaktadır.

Türkiye’deki ataerkil sistem hala gözle görülür bir şekilde tesirini sürdürmektedir. Kadınlar ve erkekler, hane içinde yaptıkları işler ve yüklendikleri sorumluluklar bakımından ailede farklı konumlanmaktadır¹⁵. Ataerkil sistemde hanedeki erkeğin görevi maddi açıdan evi geçindirmek olarak tanımlanırken kadının görevi ev işleri ve çocuklarla ilgilenmek olarak nitelendirilmektedir. Bu durum kadının maddi açıdan eşine bağlı bir şekilde yaşamasına ve sosyal yaşamdan uzak kalmasına neden olmaktadır. Kentlerdeki ataerkil sistemin yavaş yavaş kaybolmasıyla kadınların istihdam, spor, sanat ve eğitim alanlarındaki yeri artsa da Türkiye’de kırsal kesimlerinde yaşayan kadınlar halen içinde buldukları düzen dolayısıyla kentteki kadınlara oranla daha yoksul bir konumda bulunmaktadır.

Şehir ve kırsal alanlar fark etmeksizin kadın yoksulluğu dikkat edilen ve görülen bir yoksulluk türü değildir. Bu yoksulluğun görülme hali “gizli yoksulluk” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Gizli yoksulluk aile içi gelir ve tüketimin eşit olmayan biçimde dağıtılması sonucu oluşmaktadır¹⁶. Gizli olarak görülen kadın yoksulluğu ataerkil bir sistemin getirdiği kadının hane içindeki temsil durumu, kadınları top-

¹⁵ Asuman Altay, Esin Aslanpay, “Kadın Yoksulluğunu Anlamak: Türkiye’ye İlişkin Bir Değerlendirme”, *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 2016, Sayı: 4, s.10.

¹⁶ Özgür Kaymak, *Yoksulluğun Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı, 2011, s. 29.

lum yaşamında ikinci plana itmektedir. Türkiye’de de bu durum söz konusudur. Sosyal hayatın ve toplumun kadınlarla ilgili yaptığı çalışmalarda bu gizli yoksulluk durumunu ve ataerkilliğin onlara dayattığı bu hane içi temsili toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında ele almadığı görülmektedir. Bu nedenle kırsal alanda veya kentsel bölgelerde yoksul durumda olan kadınlara yönelik yapılacak bütün çalışmalarda toplumsal görüşü geliştirmek önemli bir noktada yer almaktadır. Bu sosyal perspektifin iyileştirilmesi atılacak adımlarda önemli bir kazanç olarak gerçekleşecektir.

Türkiye’de iş yaşamına katılmakta zorluk çeken, bilhassa eşleri vefat eden kadınlar maddi sorunlar çekmektedir. Bunun sonucunda ihmal edilmeyecek sayıda kadın, asgari ölçüde geçimini sağlayacak bir gelirden bile yoksun kalmakta, sosyal desteğe muhtaç duruma düşmektedir¹⁷. Buna ek olarak boşanma sürecinden yeni çıkmış kadınlar ülkemizde ekonomik olarak güçlük çekmektedir. Bu durumdan kadınların ruhsal durumuda etkilenmektedir. Maddi ve psikolojik zorluklar, ülkede kadınların sosyal olarak ayrımcılığa maruz kaldığını göstermekle beraber sosyal yardım ve sosyal güvenlik konularında da sorunları olduğuna dair işaretler sunmaktadır.

Özetle; Türkiye’deki kadınlar hem uygulanan politikalar hem de ataerkil uygulamalar sonucunda bastırılmış ve belirli bir statüde tutulmaya çalışılmıştır. Şehir ya da kırdaki yaşamı fark etmeksizin ülkemizdeki her kadının toplumsal yaşam alanlarına erişimi ve bu alanlarda yüksek statüde bulunması kişiözürlüğü ve hakkı kapsamında değerlendirilmelidir. Kadınların bireysel özgürlüğünden mahrum bırakılması ve engellenmesi tekdüze yaşayan bir toplumu beraberinde getirir ve görüş ayrılığını ortadan kaldırır. Türkiye’de mevcut bu sıkıntılar ve ataerkil sistemin getirdiği tekdüzelik ancak gerçekçi politikalarla çözüme ulaşacaktır. Bu çözümler kadının toplum içindeki bireysel önemini arttıracak düzeyde olmalı ve bu amaç doğrultusunda sonuç vermelidir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Yoksulluk birden fazla dinamiği olan bir olgudur. Bu dinamiklerin arasında önde gelen bir kavram olan yoksulluğun kadınlaşması özellikle ataerkil toplumlarda kadınların çalışma hayatında ve hane yaşamında geri plana atılması sonucu ortaya çıkmıştır. Hane ve çalışma yaşamında yapılan planlar özellikle erkekler üzerinden

¹⁷ Yılmaz Daşlı, Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Eşi Vefat Etmiş Kadınlar Yardım Programı, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 33, 2016, s. 132.

yapılmaktadır. Sosyal yaşama katılımında kadınların geride bırakılması da bunun nedenleri arasında yer almaktadır.

Çalışmada açıklandığı gibi kadınların yoksullaşmasının en büyük sebeplerden biri toplumsal yaşama ve iş yaşamına katılım sırasında bir dışlanmaya maruz kalmalarıdır. Bu toplumsal dışlanma özellikle ataerkil toplumlarda görülmekte; onların iş yaşamında yükselmesini engellemektedir. Bu durumda kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmasına darbe vuran bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik bağımsızlıklarını sağlamakta zorluk çeken kadınlar psikolojik olarak da bu durumdan etkilenmektedir. Buna ayrıca kadınlardan beklenen toplumsal cinsiyet rolleri de eklenince iş yaşamındaki kadınlar olumsuz olarak etkilenmektedir.

Yoksul kadınların toplumsal ve iş yaşamında yaşadıkları sıkıntılar, ruhsal zorluklar ve ekonomik bağımsızlıklarını tam olarak kazanamamalarının etkilerini ortadan kaldırmak için sosyolojik ve psikolojik çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar kadınların benliğini keşfetmeye, kendisine olan özgüveninin artmasına yönelik amaçlar taşımaktadır. Bu çalışmalar makro düzeydeki politikalarla desteklenmelidir. Eğitim, toplumsal çevre ve istihdam alanında yapılacak uygulamalar, sosyal bakış açısını değiştiren temelde yapılmalıdır. Bu perspektifi değiştirecek uygulamalarla kadın haneden çıkarılarak ve iş yaşamına katılımı sağlanarak toplum içindeki yeri sağlamlaştırılmalıdır. Cam tavan sendromundan kurtulan kadınlar böylelikle çalıştıkları iş yerlerinde rahatça daha yüksek statülere ulaşacaktır. Kadın yoksulluğu ele alınırken aile ve toplumun yaşam biçimini ele almak yapılacak çalışmalarda önemli bir rol oynayacaktır. Yoksulluk ve kadın odağında yapılacak çalışmalar yoksul kadının sosyal yaşamda maruz kaldığı toplumsal dışlanmanın değişmesini sağlamayı amaçlamalıdır. Sosyal olarak yapılacak her değişim kadının düşünsel özgürlüğünü eline almasına yardımcı olacaktır.

Kentsel yoksulluk çeşitli dinamikleri barındıran bir olgudur. Bu dinamikleri anlayabilmek için Türkiye'deki sanayileşmenin dinamiklerini çözümlenmek gerekmektedir. Tarımdaki makineleşmenin Türkiye'de kırsal alanlardan kentsel bölgelere yapılan iç göçü arttırdığı bilinmeli. Bu insanların vasıfsız nitelikte olması da unutulmaması gereken dinamiklerden biridir. Söz konusudynamikler ele alındığında kentsel yoksullukla mücadele edebilmek için insanların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve kentin kültürlerini benimsemesi için yaşadıkları kentlerde sosyal adaptasyon çalışmaları yapılmalıdır. Yapılacak bu çalışmalar kentte yaşayan yoksul kesimin vasfını

arttırmakla birlikte ekonomik yardımlardan faydalanmaktansa kentsel yaşamda iş bulma oranını çöğaltacaktır. Göç eden bireylerin kentin kültürel, ekonomik ve sosyal yaşamına adaptasyon göstermesiyle sosyal refah düzeyi artacaktır. Sosyal refah düzeyinin artması,kenar mahallelerdeki suç oranlarının düşmesiyle bu alanlarda yaşayan gençlerin eğitime entegre olabilmesinin yolunu açacaktır. Bu olumlu sonuçlar yaşanan kentin sosyal refah düzeyini arttırmakla beraber kent içindeki ekonomik adaleti sağlayacaktır. Ekonomik ve sosyal adalet kent içindeki dengeyi sağlamak adına oldukça önemli bir adım olacaktır. Böylece sosyal refah artacak ve kentin her kesiminin birbiriyle olan iletişimi de artacaktır. Sosyal statü farkının azaldığı bir ekonomik yapı kentsel yoksulluğun çözümlüne doğrudan etki edecektir.

KAYNAKÇA

Altay, Asuman / Aslanpay, Esin, “Kadın Yoksulluğunu Anlamak: Türkiye’ye İlişkin Bir Değerlendirme”, Karatahta İş Yazıları Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 4, 1-30.

Bayraktutan, Yusuf / Akatay, Merve, “Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2012, Sayı: 24, (S. 1-34).

Daşlı, Yılmaz, “Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Eşi Vefat Etmiş Kadınlar Yardım Programı: Sivas Örneği”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 33, (S. 130-147).

Dinçoflaz, N. Janset, Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları, T.C Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Es, Muharrem / Şengül, Ramazan, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluk: Gebze Örneği”, İcanas 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Yıl: 2011, (S. 353-374).

Güneş, Fatime, “Kentsel Yoksulluk/Dışlanma (Mı), Göç ve İstihdam: Eskişehir’de Belediyeden Yardım Alan Haneler”, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2009 Cilt: 9, Sayı: 18, (S. 449-470).

Gürler Hazman, Gülsüm, “Kentsel Yoksulluk Sorunu ve Belediyelerin Rolü”, Türk İdare Dergisi , Yıl: 2010, Sayı: 467, (S. 135-152).

Kaymak, Özgür, Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Yıl: 2011, (S. 1-209).

Kılıç, Arzu / Eştürk, Özlem, “Türkiye Kırsalında Kadın Yoksulluğu”, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl:2016, (S. 144-153).

Kule, Hüner / Es, Muharrem, “Türkiye’de Kentsel Yoksulluk: Kocaeli Örneği”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Yıl: 2005, Sayı: 50, (S. 289-300).

Sayar Özkan, Gökhan, “Yoksulluğun Kavramsal Çerçevesi İçinde Kadın”, Kadın ve Demokrasi Derneği Kadın Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2016, Cilt: 2, Sayı: 2, (S. 106-119).

Şener, Ülker, “Kadın Yoksulluğu”, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Yıl: 2009, (S. 1-11).

Uçar, Ceren, Kadın Yoksulluğu İle Mücadele Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri, T.C Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.

Ünlütürk Ulutaş, Çağla, “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Yıl: 2009, Sayı: 21 , (S. 25-40).

Yılmaztürk, Aysun, “Türkiye’de Kadın Yoksulluğu, Nedenleri ve Mücadele Yöntemleri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2016, Cilt: 19, Sayı: 36-1, (S. 769-796).

Zeybekoğlu Dünder, Özge “Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Sorunu Açısından Sosyal Belediyeciliğin Önemi”, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Yıl: 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, (S. 117-126).

İÇ HUKUKTA SOSYOEKONOMİK HAKLARIN KORUNMASI SİSTEMİ: ETİYOPYA VE TÜRK İNSAN HAKLARI SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

System for the Protection of Socioeconomic Rights in Domestic Law: A
Comparative Analysis of Ethiopian and Turkish Human Rights Systems

Biruk PAULOS* ve Dr. Öğr. Üyesi Seydi ÇELİK**

Başvuru Tarihi : 18/07/2020

Kabul Tarihi : 8/12/2020

Öz

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (CESCR), taraf devletlerden sosyoekonomik hakların ulusal düzeyde tam olarak gerçekleşmesi için tüm mekanizmaları, özellikle yasal ve kurumsal önlemleri benimsemelerini, mevcut kaynakları dâhilinde gerektirir. Bu amaçla Sözleşmeye taraf olan devletler, sosyoekonomik haklara etkili iç hukuksal koruma sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır. Bununla birlikte sosyoekonomik haklar, ulusal yasal sistemlerde geleneksel olarak tam koruma ve uygun uygulama mekanizmalarından yoksundur. CESCR'a taraf olan Etiyopya ve Türkiye, kendi iç hukuklarında sosyoekonomik hakları korumuşlardır. Buna göre, insan hakları enstrümanları tarafından belirlenen asgari uluslararası standartları bir karşılaştırma

Abstract

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) requires states party to adopt all mechanisms, within the limits of their available resources, particularly legislative and institutional measures, for the progressive and full realization of Socio-economic Rights (SER) at national level. To this end, states party to the Covenant have taken various measures to give effective domestic legal protection to SER. However, SER customarily lack full protection and proper enforcement mechanisms at national legal systems. Ethiopia and Turkey, being parties to the CESCR, have protected SER in their respective domestic laws. Accordingly, using the minimum international standards set by human rights instruments as a unit of comparison, this article strives to comparatively

* Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kamu Hukuku, brookcanada2017@gmail.com

** Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, seydi.celik@kocaeli.edu.tr ORC ID: 0000-0003-1224-9877

birimi olarak kullanan bu makale, Etiyopya ve Türk sistemlerini ulusal yargı alanlarında sosyoekonomik hakların korunması açısından karşılaştırmalı olarak analiz etmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya, İnsan Hakları, Sosyoekonomik Hakların Korunması, Uluslararası İnsan Hakları Araçları, Türkiye

analyze the Ethiopian and Turkish systems for the protection of SER at their national jurisdictions.

Keywords: Ethiopia, Human Rights System, International Human Rights Instruments, Protection of SER, Turkey

1. Introduction

For the full realization of human rights, it is imperative for countries to have legislative and institutional framework for the provision, protection, and enforcement of all forms of human rights. Conventional wisdom shows that some standards¹ are developed for the protection of Socio-economic Rights (SER) at the international level. Specifically, the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and their respective monitoring bodies have articulated norms pertaining to the protection of SER. In general terms, the major international norms for the full realization of human rights, in all forms and categories, include non-discrimination between the two sets of human rights, ‘civil and political rights’ on the one hand and ‘SER’ on the other; constitutionalizing human rights; legally defining the scope and content (substance) of human rights; setting practical legal procedures for litigation of human rights; and providing enforceable legal remedy for violations of rights (O’Connell, 2012). Some advocates of enhanced constitutional protection for SER place particular emphasis on the importance of giving full effect to the requirements of international human rights law as set out in instruments such as ICESCR (O’Cinneide, 2015). Unfortunately, in many jurisdictions (countries), the justiciability of human rights in general and social, economic and cultural rights in particular are frequently questioned and challenged² (Seymen, 2018). Accordingly, this set of rights, distinct from other civil and political rights, lack proper enforcement mechanisms in national legal systems.

In line with legal philosophy on rights, international human rights instruments impose on states the moral and legal duty to provide, protect and fulfill human rights while they provide the subjects of rights with the right to claim and exercise their legal rights (Gorman, 2014). Constitutionalizing SER fosters their protection and

¹ States should abide by the international standards set by international human rights instruments including ICESCR and its Optional Protocol. The international standards customarily include ‘legislative’ and ‘all other measures’ available to protect socio-economic rights at domestic level. Among others, the measures include clear incorporating socio-economic rights in domestic laws, defining the scope and content of the rights, adopting legal procedures, enabling judicial enforcement of the rights, providing legal remedies for violations (Ssenyonjo, 2009).

² Argues that as long as socio-economic rights are judicially enforceable at international and many other national courts, as it has been practiced by the African Court of Human and Peoples’ Rights (AfCHPR), the Inter-American Court of Human Rights, the European Committee of Social Rights, the European Court of Human Rights, makes the traditional claim that socio-economic rights are not justiciable an incredible and an outdated claim (Çakar, 2018).

enforcement in domestic legal system. Although many countries, in all regions and across common and civil law systems, provide some degree of recognition of economic, social and cultural rights in their constitutions or through legislation, such rights have often been downgraded to non-enforceable directive principles (Birhane, 2018). Constitutional remedy is simply the relief that one obtains whenever these rights expressly or impliedly guaranteed under the constitution are violated. And the right to remedy when rights are violated is a right expressly guaranteed by global and regional human rights instrument like for instance, Art 8 of the UDHR and Art 2 (3), 9 (5), 14 (6) of the ICCPR. The remedy could be judicial, administrative or legislative remedy. Thus, domestic system is the primary option for the effective protection of SER (Castermans-Holleman, 2009).

Customarily, a distinction is made between two groups of rights (Vasak, 1977)³: civil and political rights on the one hand and economic, social and cultural rights on the other. While both sorts of rights are recognized in principle, considerable differences exist with respect to their national implementation. These differences result from the widespread belief that economic and social rights lack justiciability and, thus, cannot be enforced by the judiciary (Trilsch, 2012). However, the question of their justiciability cannot be answered at a theoretical level. Instead, justiciability is understood not as a prerequisite for the application of economic and social rights, but as the result of a rights challenge for which a legal solution (remedy) can be found based on the applicable (practical) legal procedures. The view that social and economic rights are not ‘justiciable’⁴, meaning they are not appropriate for adjudication by courts, by itself is very problematic in that it hinders the effective implementation of the rights in a given country. Since many aspects of economic and social rights can be made justiciable, it is not logically sound to erode the role of the judiciary in the enforcement of such rights (ÇAMUR, 2017).

As Rebecca Young (2012) explains, justiciability, in its most basic sense, refers to suitability for judicial adjudication. It involves two fundamental elements: whether there is a legal question (normative justiciability) and whether any extrinsic reasons

³ Thus, he came up with the idea of “Civil and Political Rights” as “First Generation” Rights, “Economic, Social and Cultural Rights” as “Second Generation” Rights, and “The Right to Development and Environment” as the “Third Generation” Rights. His generational division of rights has led to the emergence of the idea of what are called *liberty rights* (i.e., civil and political rights), *equality rights* (i.e., economic and social rights), and *solidarity rights* (i.e., rights to development, environment, and peace).

⁴ The term “justiciability” means that people who claim to be victims of violations of these rights are able to file a complaint before an independent and impartial body, to request adequate remedies if a violation has been found to have occurred or to be likely to occur, and to have any remedy enforced.

make that question unsuited to judicial determination (institutional justiciability). Justiciability in international human rights law likely refers to whether a State's progress towards achieving a right is subject to any judicial or quasi-judicial adjudication by a duly authorized international committee or body. In domestic contexts, justiciability involves appropriateness for judicial determination (Young, 2012). Thus, as to her, the claim that SER are justiciable is supported by a concept of justiciability which requires both the existence of a right (normative justiciability) and an absence of extrinsic reasons to avoid adjudication (institutional justiciability).

SER should be given some adjudicative space at domestic courts (O'Connell, 2012). Nevertheless, some argued that SER were inherently non-justiciable and not suited to judicial enforcement. It was further argued that the protection of such rights should be a task for the legislature and executive and that constitutionalizing them would have the inevitable effect of transferring power from these two branches of government to the judiciary, which lacks the democratic legitimacy necessary to make decisions concerning allocation of social and economic resources (Boyle, 2018). Others argued, however, that there was no principled objection to the inclusion of SER in a justiciable constitutional rights and that the vital issue was the extent and nature of their inclusion (Mubangizi, 2006). Many objections to the adjudication of SER in the international arena have their counterparts in domestic law (Palmer, 2007). It has been argued in the Western-style democracies that since SER are political, legislative matters involving primary issues of resource distribution, the judicial review of legislative or executive decisions concerning their implementation and enforcement constitutes an illegitimate intrusion into the policy affairs of the elected branches of government and a breach of the traditional doctrine of the separation of powers. However, if the judiciary develops a jurisprudence of human rights based on existing protections, the demands made on executive organs will be less challenging than they might otherwise be (Simon Halliday, 2004).

Domestic incorporation of international norms should be both derived from and inspired by the international legal framework and should at all times be coupled with an effective remedy for a violation of a right. Ultimately the test of effective implementation of human rights requires incorporation to reach a sufficient threshold including ensuring that the international normative content is not diluted or undermined and that an effective remedy is available for a violation (Boyle, 2018). The benefits of incorporating SER are self-evident in many respects. It means that

individuals will have better access to rights directly relating to their conditions of living. This includes the better protection of employment rights (Article 6 ICESCR), the rights relating to pensions (Article 9 ICESCR), the rights which protect an adequate standard of living (including access to adequate housing and food) (Article 11 ICESCR), the rights relating to health and healthcare (Article 12 ICESCR), and the rights relating to education (Article 10 ICESCR and partial protection in Article 2 Protocol 1 ECHR), among others. It would ensure that vulnerable and marginalized groups, including children, the elderly, the disabled, and the unemployed receive protection in the progressive realization of their rights. Legislation has been central to most national and international efforts to define and implement human rights. The notion of formulating human rights claims as legal claims and pursuing human rights objectives through legal mechanisms is pivotal for effective implementation and enforcement of SER within domestic jurisdictions (Mayessa, 2012). Article 2 (1) of the ICESCR also places particular emphasis in the adoption of legislative measures to achieve the realization of the rights recognized in the covenant. The Committee on Economic, Social, and Cultural Rights (the body responsible for overseeing implementation of the ICESCR) has called for justiciable remedies for violations of ESC rights to be made available (Boyle, 2018). The Committee also indicates that a blanket refusal to recognize the justiciable nature of Economic, Social and Cultural (ESC) rights is considered arbitrary and that, ideally, ESC rights should be protected in the same way as civil and political rights within the domestic legal order. This means that states should explore how best to protect ESC rights within their own domestic framework. The most common features identified as attributes of human rights include: universality, interdependence, indivisibility, inherence (in human dignity), inalienability, and equality (Regassa, 2009). Thus, since human rights are universal, indivisible, and interdependent in nature, it is not possible to provide protection to one set of human rights and deny protection to the other.

Conventionally, there are three most important elements that should be fulfilled for the action-ability of human rights (Regassa, 2009). First, the primary step towards the enforcement of actionable rights (including human rights) via litigation before courts requires that there should be clearly defined procedural steps in which the proceeding shall pass through including issues relating to jurisdiction (question of whether the court has competence), standing (question of whether the party has a vested interest), and justiciability (whether the matter is litigable in court). Secondly, in line with the procedural matters, the content (substance) and scope of

the right should be well defined in law. Thirdly, the law should provide enforceable remedies for violations (including annulment of arbitrary laws, injunctions on malicious administrative decisions, and adequate reparation). It is only when there is a well-defined substantive right, a legal procedure and a legal remedy that a person, whose rights (including SER) are violated, can take legal action for the realization of the rights.

As it concerns the domestic implementation of SER, Saladin & Başak (2006) argue that the legalization of human rights is imperative for effective implementation. They contend that in addition to establishing institutional protection mechanisms, measures should focus on law. These should include ratification and incorporation of international human rights treaties in to domestic law, constitutional and legal reform, improvement of domestic legal institutions, and enhancing the administration of criminal & civil justice systems, training of judges, prosecutors and lawyers on legal concepts such as legal entitlements, states' legal duties, and mechanisms of redress (Çali, 2006).

Both Ethiopia and Turkey are parties to the Convention on Economic, Social and Cultural Rights. Though they are party to most international human rights instruments, both Ethiopia and Turkey have yet to ratify the Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights⁵. Pursuant to the duties of states party to the Convention, they have established their own respective mechanisms, at legislative and institutional level, for the full realization of socio-economic rights in their jurisdictions. Thus, in light of the international normative framework discussed above, this article aims at investigating and comparatively analyzing the legislative protection of SER in Ethiopia and Turkey with a view to determine the possible lessons that the two countries should draw from their respective experiences. That is to say, this article will attempt to comparatively examine not only how SER are protected and realized in the two countries but also how the two countries can learn from each other in terms of the legislative and institutional mechanisms of protecting the SER of their peoples.

⁵ The Optional Protocol to ICESCR provides for procedures by which victims of violations can file their complaints (communications) either individually, or collectively (in groups) for the review of their case by the Committee on ESCR. The exhaustion of 'domestic remedies' requirement under Article 3 and Article 10 of the Protocol presupposes that States party to the ICESCR have the duty to establish legal procedures by which violations of socio-economic rights can be legally redressed at domestic level.

2. The Protection of SER in Ethiopia

2.1. The Legislative Measures

Ethiopia has signed and ratified the eight core international human rights instruments including the CESC. States party to CESC have the legal responsibility to place mechanisms⁶ (including legislative measures) for the progressive realization of economic, social and cultural rights of peoples by all available means within the limits of their resources⁷. Accordingly, in addition to ratifying the covenant, Ethiopia has attempted to incorporate the major human rights, including civil and political rights as well as economic and social rights⁸, in to the Constitution of the country. All international agreements ratified by Ethiopia are an integral part of the law of the land (Refer Art 9 (4) of the Federal Democratic Republic of Ethiopia (FDRE) Constitution). All international human rights instruments that are ratified by Ethiopia, for any legal and practical reasons, are part and parcel of the domestic laws of the country. Ethiopia has ratified several human rights instruments primarily including ICCPR and the CESC, thus, these instruments make the integral part of the Ethiopian domestic law. Besides, Article 13 (2) of the Constitution provides that the interpretation of the fundamental rights and freedoms specified in the constitution shall be done in conformity to the principles of the UDHR, International Covenants on Human Rights (necessarily including the ICCPR and CESC) and International instruments adopted by Ethiopia (Refer Article 13 (1) of the FDRE Constitution). This provision seems to place SER on equal par with other civil and political rights in the constitution. Since Ethiopia is a dualist state⁹, international legal instruments

⁶ See Article 2 (1) of CESC. Each State Party to the present Covenant undertakes to take steps, individually and through international assistance and co-operation, especially economic and technical, to the maximum of its available resources, with a view to achieving progressively the full realization of the rights recognized in the present Covenant by all appropriate means, including particularly the adoption of legislative measures.

⁷ The reference to "resource availability" reflects a recognition that the realization of these rights can be hampered by a lack of resources and can be achieved only over a period of time. Yet, States must make constant efforts, including through international assistance and co-operation, to improve the enjoyment of economic, social and cultural rights, so their full realization may be achieved step by step.

⁸ Article 41 of the FDRE Constitution provides some of the major socio-economic rights such as the right to *engage freely in economic activity*, the right to choose his or her *means of livelihood*, occupation and profession, the right to equal access to publicly funded *social services*, the right to *health, education and other social services*, the right to *job opportunities*, the right to receive *fair price for agricultural products*, and the right to *preservation of historical and cultural legacies*.

⁹ In 'dualist' States, that is, in those legal systems where international law is not automatically part of domestic law, further steps are needed to incorporate it into national law. Thus, in Ethiopia, international treaties do not apply until domestic legislation is issued to adopt the contents of the treaty. On the other hand, 'Monist' legal systems, where international law is incorporated directly into the domestic legal system, allow for the immediate domestic application of international treaties.

(treaties, conventions and agreements) get enforcement once they are domesticated by the acts of the parliament and publicized by the Negarit Gazette.

The Ethiopian legal system incorporates human rights in to the Constitution. Although the constitution does not expressly mention the CESCER, it names the UDHR and ICCPR while the whole chapter 3 of the FDRE Constitution is dedicated for ‘fundamental rights and freedoms’, Article 41 of the FDRE Constitution provides for some of the main SER mentioned in the CESCER. The phrase “human and democratic rights” in the chapter three of the FDRE Constitution seems to make a distinction between the two pointing to the classification of the list of rights in chapter three into two parts named “Human Rights” (Arts 14-28) and “Democratic Rights” (Arts 29- 44). The important thing about this provision of principle, however, is that all categories of rights are coequally to be respected without one having any superior claim to the other in terms of being prioritized or subordinated. However, one may still question why the constitution lists of rights into these two broad categories when there is no prescribed method of differential treatment of the two classes of rights and especially when one notices the fact that the classification used is not consistent with some of the customarily accepted classifications (Regassa, 2009). In a very confusing manner, the FDRE constitution seems to differentiate between two “classes” or clusters of rights, namely “Human” Rights and “Democratic” Rights. Most civil and political rights such as the right to life (Arts 14 and 15), liberty (Arts 14 and 17), security of the person (Arts 14 and 16), rights against torture, slavery, forced labor and related malpractices (Article 18), rights of arrested persons (Article 19), accused persons (Article 20) , and detained persons (Article 21), rights against retroactive laws (Article 22), prohibition on double jeopardy (Article 23), rights to honor and reputation (Article 24), right to equality (Article 25), right to privacy (Article 26), right to religion, belief, and opinion (Article 27), and rights against crimes against humanity (Article 28) are all provided in “Part One” of the Constitution which is categorized as “Human Rights”. Other rights such as the right to thought, opinion, and expression (Article 29), right to assembly, demonstration, and petition (Article 30), right to association (Article 31), right to movement (Article 32), right to nationality or citizenship (Article 33), marital, personal, and family rights (Article 34), right to access to justice (Article 37), right to vote and be voted for (Article 38), property rights (Article 40), economic, social, and cultural rights (Article 41), right to dignified labor (Article 42), right to development (Article 43), right to environment (Article 44), rights of women (Article 35), child-

ren (Article 36), right to self-determination and secession (Article 39) are provided under “Part Two”, the part captioned as “Democratic Rights”. Manifestly, the list of rights in the two parts of chapter three shows that traditional civil and political rights are rampant in both parts although most economic, social, and cultural rights are found in part two. Thus, the classification of the rights is a bit confounding. While ‘human’ rights are entitlements bestowed on us by virtue of our being human, ‘democratic’ rights are rights we claim only as a consequence of our being members of a political community such as being a citizen of a certain country. However, since the constitution provides both sets of rights as constitutional rights, no matter where they are mentioned, it cannot discriminate between them. As Art 13 (2) of the FDRE Constitution uses UDHR, ICCPR and CESCRR as benchmarks for the interpretation of human rights, one can easily deduce that the principles or notions embedded in the UDHR gives equal importance to both sets of rights and accords equal treatment in one main text as indivisible and interdependent human rights. Therefore, it implied the very principles of integrating the two grand categories of human rights including SER and civil and political rights. When judges consult international treaties in elucidating their meaning to give effect to the fundamental rights and freedoms enunciated in the chapter three of the FDRE constitution, they should also look into the visions pre-empted in the UDHR. In short, the Ethiopian human rights system integrates the two sets of human rights without any disparity or discrimination.

According to the Ethiopian Constitution, all federal and state legislative, executive, and judicial organs at all levels shall have the responsibility and duty to respect and enforce the provision of the chapter that deals with human rights (Article 13 (1)). The responsibility is also shared among other organs of the government. For instance, the duty of the legislature is to enact laws that ensure the better protection of the rights or to amend laws that violate these rights to be consistent with the constitutionally guaranteed human rights. Similarly, the duty of the executive is to enforce these rights and address them to the needy person. The Court is, therefore, bound by this article to safeguard SER expressed under the constitution, in respecting, protecting and enforcing the fundamental rights and freedoms. One can see from the above wording that SER could be subjected to judicial scrutiny and also be provided with judicial remedy. Here, there is no particular provision that excludes the judicial review of SER entrenched in the constitution. Thus, as long as SER are justiciable, it appears that judges have the power to decide on cases of SER emb-

racing the impliedly guaranteed rights based on the legal basis of Art 37 (1) of the FDRE constitution, which provides for ‘access to justice’ on ‘all justiciable matters’ for all persons (Mayessa, 2012). However, the Constitution is not precise enough to define the content (substance), remedies and the procedures for judicial enforcement of SER in Ethiopia.

2.2 The Institutional Measures

As regards the enforcement of human rights including SER, the FDRE Constitution provides the responsibility of protecting and enforcing all sorts of human rights to all government organs including the legislative, executive and the judiciary. As a federal state, Ethiopia has two tiers of governments: The Federal Government and the Regional State Governments. As per the Constitution, all Federal and State legislative, executive and judicial organs at all levels shall have the responsibility and duty to protect and enforce human rights in Ethiopia.

2.2.1 Protection by the Legislative Organ

The legislature can play one of the most significant roles in ensuring that SER are incorporated and enforced. In particular, it can design and deliver legislation which sets out SER as legal standards. In addition, the legislature can play an important role as an accountability mechanism in the review of legislation before it is passed to ensure that it is compliant with SER (Boyle, 2018). In Ethiopia, at Federal level, the House of Peoples’ Representatives (HPR) and the House of Federation (HoF) are constitutionally established as the legislative (Refer Article 53 of the FDRE Constitution) organs of the country. State Council and Council of Nations, Nationalities and Peoples constitute the legislative organ at regional state level. Despite the fact that the Constitution establishes the two houses, only HPR is vested with law making power. The constitution does not provide the mechanisms by which the HPR shall enforce human rights. However, the HPR can play its role of enforcing human rights in the country through its law making powers and its supervisory roles on those independent human rights institutions¹⁰ which are directly accountable to it. The HoF, among many other powers and responsibilities, is vested with the power to interpret the Constitution. Since human rights constitute almost one third of the entire FDRE Constitution, the HoF has the power to interpret the constitution including the human rights provisions. The FDRE Constitution does not provide the

¹⁰ The Human Rights Commission and the Ombudsman are directly accountable to the House of Peoples’ Representatives

power to interpret the Constitution (constitutional review) to the judiciary. Rather, it provides the constitutional review power to the semi-legislative (quasi-legislative) organ, that is, HoF (Article 62 (1) of the FDRE Constitution). This makes the Ethiopian constitutional review system distinctive as most countries give the power of constitutional review (interpretation) to either an independent Supreme Court or a Constitutional Court. In accordance with Article 55 (16) of the Constitution, both the HPR and HoF have the power to avert massive human rights violations in the federal constituent states of Ethiopia particularly when all other state authorities fail to control the situation. Specifically, the HPR can give directives to regional state authorities to enforce human rights¹¹.

2.2.2 Protection by the Executive Organ

The executive power in Ethiopia resides in the Prime Minister and the Council of Ministers (Article 72 (1) of the FDRE Constitution) at the federal level and the Regional State Administration and State Councils at the regional level. The Prime Minister has a constitutional responsibility to obey and enforce the Constitution that guarantees human rights (Article 74 (13) of the FDRE Constitution). In accordance with Article 74 (5) of the Constitution, the Prime Minister has the power to supervise the overall implementation of policies, regulations, directives and decisions adopted by the Council of Ministers. Thus, he/she can play the role of enforcing and protecting human rights through synchronization of such policies, regulations, directives and decisions made by the Council of Ministers. In the same manner, the Council of Ministers has the constitutional duty to ensure the implementation of laws and decisions adopted by the House of Peoples' Representatives. In doing so, the Council can play its role of protecting and enforcing human rights through the harmonious implementation of other laws and regulations that have bearing on human rights. More specifically, executive branches of the government such as the municipality, ministry of health, ministry of water resources, and the ministry of labor and social affairs play significant roles in the issuance of policies and directives that help to realize the major SER including the right to housing, the right to health, the right to clean water, the right to gainful and safe work environment, respectively.

---

¹¹ It shall, on its own initiative, request a joint session of the House of the Federation and of the House of Peoples' Representatives to take appropriate measures when State authorities are unable to arrest violations of human rights within their jurisdiction. It shall, on the basis of the joint decision of the House, give directives to the concerned State authorities.

2.2.3 Protection by the Judiciary

The court is one of the accountability mechanisms that can offer an effective remedy for a violation of SER if the legislature and the executive have failed to comply (Boyle, 2018). Judicial power is given to independent Courts in Ethiopia. An independent judiciary is established by the Constitution (Article 78 (1) of the FDRE Constitution). Accordingly, Federal Supreme Court, Federal High Courts and Federal First Instance Courts, at federal level; and State Supreme Court, State High Courts and State First Instance Courts, at regional level constitute the regular courts (Article 78 (2), (3) of the FDRE Constitution) in Ethiopia. Besides, the Constitution recognizes the establishment of Religious and Customary Courts parallel to the regular courts. It guarantees the adjudication of disputes relating to personal and family laws in accordance with religious or customary laws with the consent of the parties to the dispute. For instance, for the Ethiopian Muslim community, Sharia Courts are established at all levels of government. Thus, as in article 13 (1) of the Constitution, all judicial organs at all levels of government have the responsibility to respect and enforce human rights in all forms.

The Constitution entrenches the bill of rights in its chapter three where SER are placed in an equal footing with civil and political rights. Article 9 (4) of the Constitution provides that regional and international treaties ratified by Ethiopia are integral part of the law of the land, whereas article 13 (2) provides for the ratified human rights treaties to be the interpretation thresholds for the bill of rights in the Constitution. Even if the legal framework for justiciable human rights, including SER, exists in Ethiopia, the understanding regarding the issue and judicial practice for the enforcement of the rights indicates lack of activism to ensure effective realization of them (Birhane, 2018). Obvious as it seems, establishing a proper individual litigation procedure as regards SER is definitely a good way of enforcing such rights in a given country. Litigation is a separate or an independent way of enforcing socioeconomic rights, as it is with civil and political rights. However, litigation of all sorts of human rights has been extremely difficult, if not impossible, in many countries. Most countries do not give clear judicial power to the courts for the adjudication of cases involving SER. The belief that 'socioeconomic rights should not be given any sort of judicial or quasi-judicial protection and thus should be left to the discretionary power of the political wings of the government', is one of the chief reasons why such rights have been relatively devalued or discriminated against other sorts of rights as regards the hierarchy of national

laws. As a matter of fact, litigation of socioeconomic rights at courts is not the only available means for the effective enforcement of those rights of the individuals and the community. However, it cannot be denied or ignored that the absence of an effective method of recognizing justiciability for these rights narrows down the range of mechanisms available for victims of rights violations to receive legal remedies and reparations; it obscures the accountability of the named state; and it opens rooms for impunity of alleged violations of rights (ICJ, 2008).

The courts can protect SER in two ways. Firstly, through their law-making powers of interpreting legislation, and developing the rules of the common law (precedents); and secondly, by adjudicating constitutional and other challenges to state measures that are intended to advance those rights (Mubangizi, 2006). Today, domestic courts in a great many countries are both enabled and sometimes willing to adjudicate issues relating to socioeconomic rights, but the much publicized progress towards justiciability remains somewhat illusory. Too many courts continue to avoid socioeconomic rights as a matter of principle, and many of those who do address them fail to do so in a systematic, doctrinally defensible, or sustainable fashion. While there have been clear advances in the recognition, justiciability and enforcement of economic and social rights over the past two decades and these rights have become part of the agenda of the largest international NGOs and national human rights organizations, many challenges to the realization of these rights remain (Center for Economic and Social Rights, 2015).

At the regional level, the African Court on Human and Peoples' Rights (AfCHPR) play a profound role in the judicial enforcement of SER. The African Human Rights System (AHRs) is the youngest of the three judicial or quasi-judicial regional human rights systems of the world, and was created under the auspices of the African Union (AU). Like the Inter-American System (and the European System, as originally designed), it includes a commission and a court with complementary mandates. The African Commission on Human and Peoples' Rights (ACHPR) and AfCHPR, together with the African Committee of Experts on the Rights and Welfare of the Child (ACERWC), all receive complaints of human rights violations (Ertan, 2015; IJRC, 2019). The African system emphasizes on the protection and enforcement of SER on equal par with civil and political rights¹². Since Ethiopia is

¹² States parties to the African Charter on Human and Peoples' Rights have solemnly undertaken to respect, protect, promote and fulfil all the rights in the Charter including economic, social and cultural rights.

party to the African Charter on Human and Peoples Rights and the AfCHPR assumes universal jurisdiction, cases involving Ethiopia can be referred to the Court in cases of violations. The Court has jurisdiction over all cases and disputes submitted to it concerning the interpretation and application of the African Charter on Human and Peoples' Rights (the Charter), the Protocol and any other relevant human rights instruments ratified by the States concerned. Thus, the Court can play enormous role in the enforcement of SER through its interpretations of human rights instruments and judgments.

There are various problems that hinder the judicial protection of SER in Ethiopia. The first challenge is that the content and scope of SER as provided in the constitution are too elusive for judicial interpretation and judgment (Birhane, 2018; Mayessa, 2012; Regassa, 2009). For instance, Article 41 of the FDRE Constitution provides for some SER. One of these rights is the right to 'equal access to publicly funded services'. According to this provision, every Ethiopian national has the right to 'publicly funded services'. This provision is too general in that it does not define what 'publicly funded services' are or what such services include. The right to clean water, for example, can be one of such services. But this right is not even mentioned in the constitution as part of SER. But it is provided as the social objective of the government. The right to clean water is very elusively provided in the constitution. It is not provided as a right, rather, it is provided as a 'social objective'¹³ of the government. If a person whose right to clean water is denied cannot have a legal redress (remedy) in Ethiopia simply because the right is not clearly defined for any legal recourse. Unless the right to clean water is interpreted to fall under 'public services' as provided under Article 41 (3) of the Constitution, the right cannot be claimed by any individual in case of violation. Besides, Article 41 states the duty of the state to provide such rights instead of providing SER of individuals (people) so that legal action could be taken in case of violations. Secondly, the enacting of specific legislation is undoubtedly instrumental in ensuring the justiciability and enjoyment of SER when infringed by the government or private parties. However, there are no specific legislation in Ethiopia that stipulate the legal responsibility of those organs who should be accountable for the breach of SER; nor does the law provide for clear legal redress (reparatory system) in case of rights violation (Regassa, 2009). For instance, the FDRE Constitution provides that the State has the obligation to allocate

¹³ Article 90(1) of the FDRE Constitution provides, "To the extent the country's resources permit, policies shall aim to provide all Ethiopians access to public health and education, clean water, housing, food and social security".

an ever increasing resources to provide to the public 'public health', 'education' and other 'social services' (Refer Article 41 (4) of the FDRE Constitution). Besides, it states that the State shall undertake all measures necessary to increase opportunities for citizens to find 'gainful employment' (Refer Article 41 (7) of the FDRE Constitution). As regards the protection and enforcement of 'gainful employment' as a socio-economic right, an enactment legislation (Proclamation No.377/2003) was adopted. Besides, in order to eliminate any form of discrimination against persons with disabilities in exercising their SER, the government has issued a directive to implement the Right to Employment of Persons with Disability Proclamation No 568/2007. Accordingly, any individual or group of individuals whose rights are violated can take legal action before the court to access legal remedies. But concerning 'public health', 'education' and 'other social services' as SER, no enactment legislation has been adopted to give effect to the constitutionally guaranteed rights. Thus, although SER are constitutionally protected in Ethiopia, they are not reduced into subsidiary enforceable legislation. Besides, there is no case law (precedent) as regards SER which can serve as a guide for the subsequent adjudication of cases that involve SER. Thirdly, the Ethiopian courts lack jurisdiction to entertain matters involving constitutionally provided SER. Thus, it is impossible for judges to adjudicate SER which are not directly justiciable (Regassa, 2009). Although the FDRE Constitution incorporates the Convention on Economic, Social and Cultural Rights (ESCR) as part of the law of the country and that it attempts to illustratively list some SER under Chapter 3 Article 41 as part of 'democratic rights' and under chapter 10 as 'national policies and objectives', still the constitution fails to specifically provide jurisdiction to the courts to adjudicate on such rights. Fourthly, in the exercise of their judicial power, the Ethiopian courts have the constitutional duty to refer to international human rights instruments when they interpret laws that have bearing on human rights (SER). However, judges usually refer all cases involving human rights claims to the Council of Constitutional Inquiry (CCI) for constitutional review (Mayessa, 2012). Even though the FDRE Constitution vests the power of interpreting the constitution and settling 'all constitutional disputes' to the HoF, it does not deprive the power of interpreting laws (including international treaties) from the courts. While the courts could interpret international human rights instruments as part of the national law, they usually relinquish their power by referring all cases involving human rights violations to the House of Federation. This action of the judges practically limits the judicial protection and enforcement of SER in

the country. The Courts can actually apply constitutionally entrenched rights and provisions of international and regional human rights instruments, including SER, on the basis of article 13 of the constitution unless the applicable provisions are contested to be unconstitutional and necessitate constitutional interpretation (Birhane, 2018). Constitutional duty of the judiciary to enforce the rights enshrined in the constitution obviously extends to applying them in cases they are referred to. This fact is further strengthened by article 3 (1) of the Federal Courts Proclamation that provides for federal courts the jurisdiction to entertain cases arising under the Constitution, federal laws and international treaties (Proclamation 25/1996).

2.2.4 Protection by Independent Government Institutions

Independent Human rights institutions can have a range of roles in terms of protecting human rights, including monitoring the human rights situation; making recommendations to government; handling complaints; auditing laws; holding inquiries; and reporting to international bodies (Bindman, 2018). They can also deal with a wide variety of different rights issues and are meant at least in theory to be independent from both government and NGOs, while also developing good working relationships with both. These institutions have been set up in a wide range of different political systems around the world and thus are not limited to those political regimes which could be defined as democratic. While the Ombudsmen and Human Rights Institutions, for instance, are often subject to criticism for being ineffective and too close to the state in several countries, still they provide some opportunity for both ordinary citizens and the NGOs which seek to represent them to raise their concerns over social rights violations and seek redress for these infringements (Bindman, 2018).

The FDRE Constitution establishes independent institutions that observe the enforcement of all sorts of human rights in the country. Although the mandate of the institutions as regards the enforcement of human rights is not provided in it, the Constitution provides for the establishment of the Ethiopian Human Rights Commission (EHRC) (Article 55 (14) of the FDRE Constitution) and the Ombudsman (Refer Article 55 (15) of the FDRE Constitution). These institutions are usually considered as special bodies that serve as 'patrons' of the human right norms in Ethiopia. It is important to stress that these institutions have a secondary role compared to the role of the mainstream rights administration institutions (the Legislative,

Executive and Judiciary Organs). The EHRC, for example, is an institution whose promotional task appears larger than its protection and remedial tasks. Besides, based on the establishment proclamation of EHRC, Proclamation No.2010/2000, the Commission has a general mandate of supervising systemic problems on human rights rather than dealing with specific human rights cases. Moreover, it is crucial to note that the sanction that the HRC (or the Institution of the Ombudsperson) has at its disposal, in case of violation of human rights, is the mobilization of shame on institutions that perpetrate abuse (or neglect) of rights through publicizing a report while also doing the best it can to liaison with institutions working towards securing relief to specific victims of human rights abuses. In view of these factors, it is only safe to conclude that these institutions (EHRC and the Ombudsman) serve as consciences of the system, prodding the system into doing more towards a better protection of human rights in Ethiopia (Regassa, 2009).

2.2.5 Protection by Nongovernmental Organizations

Aside from the regular government organs, other national and international organizations play vital roles in the enforcement of SER in Ethiopia. There are several domestic and international Civil Society Organizations (CSOs) that are highly engaged in the protection of human rights in the country. It is obvious that CSOs play profound role in the enforcement of human rights through development programs and rights advocacy. Besides, these organizations help the effective enforcement of human rights through their financial support to the government and their shadow reports to international human rights organizations. These institutions help in fostering the human rights culture through training, education, and dissemination of information. Universities and higher educational institutions also share these responsibilities, in stimulating the state commitment to the human rights values (through technical assistance and capacity building schemes), and in making interventions to facilitate the enjoyment of some rights by the public such as through counselling and legal aid services to victims, through conducting policy research and lobbying (Regassa, 2009). In the past, the law¹⁴ that governs CSOs in Ethiopia was too restrictive to allow Nongovernmental Organizations (NGOs) to engage in human rights protection and enforcement through a right based approach. However, as part of the

---

¹⁴ The Charities and Societies Proclamation of Ethiopia was one of the post-2005 repressive laws that governed the establishment and operation of CSOs in Ethiopia. The Proclamation contains various provisions that made both the formation and effective working of CSOs highly difficult, if not impossible. This clearly contravenes the human rights guarantees stipulated under the Constitution as well as the regional and international human rights frameworks the country has ratified. This has been constantly condemned by human rights groups, academics and activists over the years.

new political reform in the country, a new law¹⁵ is in place that allows domestic and foreign NGOs to freely engage in the protection and enforcement of human rights through human rights advocacy (Teshome, 2019).

3. The Protection of Soclo-Economic Rights (SER) in Turkey

3.1 The Legislative Measures

Turkey has ratified the CESCRC as of 23 September 2003. Turkey declares that; it will implement its obligations under the Covenant in accordance to the obligations under the Charter of the United Nations (especially Article 1 and 2 thereof). Turkey declares that it will implement the provisions of this Covenant only to the States with which it has diplomatic relations. Turkey declares that this Convention is ratified exclusively with regard to the national territory where the Constitution and the legal and administrative order of Turkey are applied. Turkey reserves the right to interpret and apply the provisions of the paragraph (3) and (4) of the Article 13 of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in accordance to the provisions under the Article 3, 14 and 42 of the Constitution of Turkey. According to the Constitution of Turkey¹⁶, the State has the duty to remove the political, social and economic obstacles which restrict the fundamental rights and freedoms of the individual and which are incompatible with the principles of justice and the social state¹⁷ governed by the rule of law. Besides, the government has the duty to provide the conditions required for the development of the individual's material and

¹⁵ The new Civil Society Organizations Agency Proclamation No. 2019/1113 was approved on March 2019, 7 in the House of Peoples' Representatives with the main objectives of creating an enabling environment to enhance the role of civil society organizations in the development and democratization of the country.

¹⁶ See Article 5. The fundamental aims and duties of the state are; to safeguard the independence and integrity of the Turkish Nation, the indivisibility of the country, the Republic and democracy; to ensure the welfare, peace, and happiness of the individual and society; to strive for the removal of political, social and economic obstacles which restrict the fundamental rights and freedoms of the individual in a manner incompatible with the principles of justice and of the social state governed by the rule of law; and to provide the conditions required for the development of the individual's material and spiritual existence.

¹⁷ Turkey might until recently have been characterized as a Middle Eastern regime, subject to authoritarian paternalist rule, but with an incipient welfare state it had been moving towards democratic-welfare-capitalism and EU accession, albeit subject in recent times to strong neoliberal policy tendencies (Dean, 2015). The *social welfare* approach of protecting socio-economic rights, as practiced by Turkey, is concerned with protecting people and with promoting solidarity amidst diversity. In the context of some social welfare states in Western Europe, Toomas & Kenneth (2017) have analyzed the dynamics of implementing social rights at national level. Accordingly, they have established that social rights do not simply require normative protection or adjudication at courts; rather, the actual implementation of such rights depends on the political dynamics of the country-while the neoliberal approach, for example, focuses on the 'individualized' protection of social rights, the welfare states' approach focuses on the 'collective' protection of social rights (Veitch, 2017).

spiritual existence. According to Article 40 of the Constitution of Turkey, everyone whose constitutional rights and freedoms have been violated has the right to request prompt access to the competent authorities. Besides, the government has the duty to indicate to the victims, the legal remedies and the authorities the persons concerned should apply to get the legal redress. It also states that damages incurred by the victim shall be compensated by the state. Thus, in line with this constitutional provision, Turkish citizens have the right to get legal remedies (reparations) in case of violations of constitutionally protected rights definitely including SER.

The major SER encompassed by the ICESCR include the right of self-determination (Article 1 (1)), the right to work and remuneration (Article 6-8), the right to social security and social insurance (Article 9), the protection of family (Article 10), the right to an adequate standard of living-adequate food, clothing and housing (Article 11), the right to physical and mental health (Article 12), and the right to education (Articles 13-14). Article 2 (1) of the Covenant requires that each State Party to the Covenant shall undertake to take steps, individually and through international assistance and co-operation, especially economic and technical, to the maximum of its available resources, with a view to achieving progressively the full realization of the rights recognized in the present Covenant by all appropriate means, including particularly the adoption of legislative measures. Thus, in line with this provision, Turkey, as a state party to the Covenant, has the obligation to adopt a legislative measure to incorporate SER in to the national law for their effective protection and enforcement.

In accordance with international obligations¹⁸, Turkey has adopted legislative mechanisms for the protection of SER at national level. Primarily, Turkey has provided constitutional protection to these rights. Thus, the major SER that are covered by ICESCR are duly incorporated in to the Constitution. The constitution provides for the right to work and remuneration (Articles 48-Article 55 of the Constitution). It also provides for the issuance of particular laws for the implementation of rights related to work and labor. Thus, the constitution guarantees the SER of laborers

¹⁸ The obligations of states under International Human Rights Law has two aspects: negative and positive obligations. The terms 'negative' and 'positive' are not used to imply any value judgement on the respective obligations. Rather, they are used to denote the state's requirement not to act in a way that violates human rights (negative obligations) and the requirement to act – take positive steps – to implement measures to ensure that individuals are protected from violations of their rights and freedoms by state organs and by private persons or entities (positive obligations) (Cistelean, 2011; Eatwell, 2018). Besides, states have international obligation to pay reparations in case of human rights violations both at individual and groups (collective) level (Kaya, 2019).

(workers) and civil servants as it generally lists the minimum¹⁹ core obligations of the state as regards wage, safe work conditions, collective bargaining, etc. Besides, the right to social security including social insurance is constitutionally protected in Turkey. Articles 60 to 62 of the Constitution provide for the details of social security rights covered. Accordingly, everyone has the right to social security. Special social security protection is provided for the aged, war veterans, orphans, widows, disabled people. Besides, Turkish nationals working abroad have the right to social security. In addition to legislative protection, the constitution provides for the establishment of the necessary organizations (institutions) or facilities for the enforcement of the right to social security. Article 41 of the Constitution provides for the protection of the family. Accordingly, the state shall take the necessary measures (including legal measures) and establish the necessary organization (institution) to ensure the peace and welfare of the family, especially where the protection of the mother and children is involved, and recognizing the need for education in the practical application of family planning. The right to housing is constitutionally protected in Turkey. Article 57 of the Constitution states that the state shall take measures (including legislative measures) to meet the need for housing within the framework of a plan which takes into account the characteristics of cities and environmental conditions and supports community housing projects. The right to physical and mental health of individuals is protected in the Constitution of Turkey. Accordingly, as per Article 56, health and social assistance institutions, in both the public and private sectors, are to be established for the enforcement of this right. Besides, the constitution provides for the establishment of general health insurance, by law, for the provision of widespread health services. The right to education is constitutionally protected in Turkey. Article 42 of the Constitution provides that no one shall be deprived of the right of learning and education. Primary education is compulsory for all citizens of both sexes and is free of charge in state schools. What is more interesting, the state has the duty to provide scholarships and other means of assistance to enable students of merit lacking financial means to continue their education. Thus, in terms of the substantive provisions of SER in the Turkish Constitution, the constitution encompasses the vast majority of the SER enumerated in the ICESCR. However, even though the right to self-determination is mentioned as the primary part of SER in ICESCR, the right to self-determination is not even mentioned in the Turkish

¹⁹ Today, even most UN members seem to agree, at least in principle, that a life of human dignity requires certain minimum standards in the field of civil liberties as well as economic and social requirements (Castermans-Holleman, 2009).

Constitution. Legislative provisions in Turkish Constitution prohibited distinctions to be made between citizens on the basis of ethnicity, and the constitution outlawed self-determination and regional autonomy (Yildiz, 2005).

3.2 The Institutional Measures

3.2.1 Protection by the Legislative Organ

The Turkish Grand National Assembly (TGNA) is vested with legislative power (Article 7 of the Constitution of Turkey). Article 11 of the Constitution stipulates that the constitutional rules are fundamental legal rules binding upon legislative, executive, judiciary organs, administrative authorities, institutions and individuals. Thus, in light of this rule, the legislative organ has the legal duty to abide by the provisions of the constitution. Since the constitution includes SER as fundamental legal rules, all organs of the government, individuals and other institutions have the legal duty of observing these constitutional obligations.

As the supreme law making organ, the TGNA can play a significant role in legislatively protecting SER in Turkey. The Constitution, as it provides general rules, grants power to the legislative organ to issue detailed laws that regulate the protection and enforcement of various constitutionally stipulated rights. It does not simply provide the rights; rather, it provides for the issuance of subsequent laws to further define the scope, the content and the procedure to be taken to enforce the rights. For instance, the Constitution provides for the right to education as a socio-economic right. The mere fact that the right to education is stated in the constitution is not enough for the effective enforcement of the right. Another subsidiary legislation is needed to determine the particulars of this right. Accordingly, the Turkish constitution grants power to the legislative organ to issue particular laws for the enforcing of the right to education²⁰. By the same token, the constitution states that laws shall be issued to regulate many aspects of SER. For instance, particular laws are to be issued to provide for the compensation mechanism for expropriation of land (See Article 44 of the Constitution), to protect the rights of workers (Refer Articles 50-54 of the Constitution), to establish health insurance (See Article 56 of the Constitution), and to protect the rights and benefits of the aged (See Article 61 of the Constitution). Thus, this shows that the legislative organ in Turkey has the power and responsibility to protect SER.

---

²⁰ As per Article 42, the scope of the right to education shall be defined and regulated by law.

3.2.2 Protection by the Executive Organ

In Turkey, the executive power and function is exercised and carried out by the President of the Republic and the Council of Ministers in conformity with the Constitution and the law. Thus, the executive branch in Turkey has a dual structure²¹. It is composed of the President of the Republic and the Cabinet. The President of the Republic has functions and authority related to the legislative, executive and judicial fields²². Some of the main functions of the president in the legislative fields are to convene the TGNA when necessary, to publish laws and when deemed necessary, to send them back to the Parliament for discussion, to hold a referendum in Constitutional amendments when he/she considers it necessary, to file suit with the Constitutional Court claiming a violation of Constitutional law, to issue decrees with the power of law and regulate the internal workings of the Parliament and to decide when new TGNA elections are necessary. Besides, one of the major the executive duties of the President is to ratify and publish international agreements, to proclaim martial law or impose a state of emergency by a decree to be decided by the Cabinet meeting under his chairmanship, and to issue decrees with the power of law, to approve decrees as signatory. Finally, the duties and authority of the President related to the judiciary are to appoint: members of the Constitutional Court, one fourth of the members of the Supreme Court of Appeals, members of the Supreme Military Appeals Tribunal, members of the Supreme Council of Judges and Public Prosecutors. No appeal may be made to any legal body, including the Constitutional Court, against decrees and presidential orders signed directly by the President of the Republic. The President of the Republic may be impeached for high treason²³. Therefore, in line with the powers and functions granted to the President in the Constitution, he/she can play a significant role in the protection and enforcement of SER in Turkey. Although the constitution does not specify the role of the Executive in protection and enforcement of SER, the general provisions pertinent to the protection of such rights and the powers and functions granted to the executive implies that the executive organ has the mandate to protect those rights. The Council of Ministers (Cabinet) consists of the Prime Minister (PM), designated by the President of the Republic from members of the TGNA, and various ministers nominated by the

²¹ See <http://turkishelections.com/political-structure/executive/> (7.11.2020)

²² Refer Articles 89, 90, 93, 101-105 of the Constitution.

²³ Art 105 of the Constitution of Turkey, the President of the Republic may be impeached for high treason on the proposal of at least one-third of the total number of members of the Turkish Grand National Assembly, and by the decision of at least three-fourths of the total number of members.

Prime Minister and appointed by the President of the Republic²⁴. The fundamental duty of the Cabinet is to formulate and to implement the internal and foreign policies of the state. The Council is accountable to the Parliament in execution of this duty. The Prime Minister is responsible for ensuring the Cabinet's functions in a harmonious manner. The PM supervises implementation of government policy. The Prime Minister is the de facto head of the executive branch. Each minister is accountable to the Prime Minister who in turn ensures that Ministers fulfill their functions in accordance with the Constitution and its laws. In accordance with Article 91 of the Constitution, the Council of Ministers, up on delegation by the TGNA, can issue decrees with a force of law; decrees, even, as regards SER. This provision seems to exempt the issuance of decrees on fundamental rights, individual rights, and political rights except only in case of state of emergency and periods of martial law (Refer Article 91 of the Constitution). Thus, the Council of Ministers can issue decrees with a force of law as it pertains to the protection or specific enforcement of SER. Therefore, according to the Constitution, all the executive organs including the President, the Prime Minister, Council of Ministers and all other administrative agencies of the government have their own role and responsibility to protect and enforce SER in Turkey.

3.2.3 Protection by the Judiciary

The Constitution of Turkey grants judicial power to be exercised by independent courts on behalf of the Turkish Nation²⁵. In the Constitution, the Constitutional Court is placed as the first judicial power among "The Fundamental Organs of the Republic". The Constitution lays down in detail the composition, duties, working method of the Constitutional Court and other issues concerning the constitutional review²⁶. The main function of the Constitutional Court is to review the constitutionality of laws and the other norms stated in the Constitution. However, in addition to its main function, the Constitution orders some other duties to the Constitutional Court irrelevant to the review of norms. The Turkish Constitution does not grant any power to the Constitutional Court to express opinion or to conduct a preventive review with regard to the constitutionality of laws in the process of their

²⁴ See <http://turkiselections.com/political-structure/executive/>

²⁵ Art 9 of the Constitution of the Republic of Turkey

²⁶ Article 146 of the Constitution sets out the number, appointment procedures and qualifications of the members of the Constitutional Court.

preparation. The Turkish Constitution would not include the procedure of “constitutional complaint” to be lodged under certain circumstances by individuals whose fundamental rights have been violated by means of legislative acts.

According to Article 148/1 of the Constitution, “*The Constitutional Court shall examine the constitutionality, in respect of both form and substance, of laws, decrees having the force of law, and the Rules of Procedure of the Turkish Grand National Assembly. Constitutional amendments shall be examined and verified only with regard to their form. However, no action shall be brought before the Constitutional Court alleging unconstitutionality as to the form or substance of decrees having the force of law issued during a state of emergency, martial law or in time of war.*”

As to this provision, the main function of the Constitutional Court is to review the constitutionality of laws. The “law” mentioned herein is used not in respect of substance, but in form. The review power of the Constitutional Court comprises all laws except the Reform Laws (of the Republic) regulated in Article 174 of the Constitution. As a rule, all decrees having the force of law are subject to the review of the Constitutional Court in respect of constitutionality, however, the decrees having the force of law issued during a state of emergency, martial law or in time of war in accordance with Article 148 of the Constitution are exempted from constitutional review. Under the Constitution, access to the Constitutional Court can be made in two ways: first, access to the Constitutional Court for the constitutional review of laws and other norms subject to review; secondly, application for the dissolution of political parties. The constitutional validity of laws, decrees having the force of law and Rules of Procedure of Turkish Grand National Assembly or the provisions thereof may be challenged directly before the Constitutional Court through an annulment action by persons and organs empowered by the Constitution. The constitutionality of parliamentary acts is controlled by the Constitutional Court. The Constitutional Court reviews the constitutionality, in respect of both form and substance, of laws, decrees having the force of law, and the Rules of Procedure of the Turkish Grand National Assembly through abstract and concrete control mechanisms. Individual constitutional complaint has not been recognized in Turkey for long years. After the individual application was introduced into the Turkish legal system by the 2010 constitutional amendments, Turkish Constitutional Court has taken a more technical function in the protection of SER as human rights (DUVAN, 2015). Unconstitutionality of international treaties cannot be claimed before the

Constitutional Court (Art 90 of the Constitution). The Constitutional amendment laws can be reviewed only in respect of form, not in substance²⁷. Thus, as described above, judicial review as regards the constitutionality of legislation (including legislation on SER) is done solely by the Constitutional Court. As per Article 36 of the Constitution, everyone has the right of litigation either as plaintiff or defendant and the right to a fair trial before the courts through lawful means and procedures, thus individual complaints on the violation of rights, including SER, can be filed before the Constitutional Court. Thus, it is evident that the Constitutional Court can play important role in the interpretation and enforcement of the constitutionally provided SER through its constitutionality review mandate. In addition to the domestic courts, Turkish citizens, after the exhaustion of local remedies, have access to European Court of Human Rights (ECtHR) to refer disputes involving SER. Turkey, a member of the Council of Europe, has accepted the compulsory jurisdiction of ECtHR in 1990. Accordingly, Turkish citizens have individual access to the ECtHR through the individual application mechanism. Through their ever-developing case-law, both ECtHR and the European Committee of Social Rights ensure that all human rights – be them civil and political rights or social and economic rights – are effectively protected in a complementary and progressive way (Council of Europe, 2019). Even in its last period judgements, the Constitutional Court of Turkey has frequently and regularly cited the ECtHR's different decisions to support its jurisprudence. Thus, the decisions of the ECtHR has significantly influenced the interpretation and enforcement of human rights in Turkey (Duvan, 2015). Over the course of 25 years, the judgments of the ECtHR together with the criticism from the EU pushed Turkey to change its laws and practice to better protect and promote the rights protected in the Convention (Akbulut, 2015). As it can be seen from the number of cases it decides on various aspects of human rights, ECtHR is playing a significant role even in the advancement of international human rights law (Viljanen, n.d).

3.2.4 Protection by Democratic Institutions

In Turkey, the Turkish Institution of Human Rights and Equality and the Ombudsman Institution are established as constitutional independent institutions for the protection of human rights. Although it can be treated as one of the executive

²⁷ Article 148 of the Constitution stipulates that anyone who thinks that his/her constitutional rights set forth in the European Convention on Human Rights have been infringed by a public authority will have a right to apply to the Constitutional Court after exhausting other administrative and judicial remedies.

arms of the government in many jurisdictions, the Ministry of Justice in Turkey has an independent Department that observes the decisions of Courts as it pertains to human rights (Ministry of Justice, 2019). The ministry stands to carry out activities for eliminating human rights violations. It facilitates friendly dispute settlement mechanisms and follows up the friendly settlement processes. Besides, it takes all necessary measures concerning the execution of the judgments finding a violation, which are rendered by ECtHR even the judgment is against Turkey. This is done in order to circulate these judgments to the relevant authorities; and to follow-up the processes for elimination of the violations. Most importantly, the ministry conducts projects in cooperation with the relevant public institutions and organizations in the field of human rights for the protection and enforcement of human rights including SER. In addition, it plays great role in awareness creation through organizing national and international symposiums, seminars and training activities on human rights. More specifically, the Human Rights Compensation Commission, which was established within the Ministry of Justice, is responsible for settling disputes by the payment of compensation upon finding of a violation of human rights, following the examination of some of the applications made to ECtHR before 23 September 2012 (Ministry of Justice, 2016).

The Ombudsman Institution of Turkey was established in 2012 with the Law No.6328 as a constitutional public entity affiliated with the Grand National Assembly of Turkey. By virtue of Article 5 of the Law on the Ombudsman No. 6328, the Institution has been assigned “to examine, investigate, and submit recommendations to the Administration with regard to all sorts of acts and actions as well as attitudes and behaviors of the Administration upon complaint on the functioning of the Administration within the framework of an understanding of human rights-based²⁸ justice and in the aspect of legality and conformity with principles of fairness”. Thus, the Turkish Ombudsman Institution serves two purposes: “protecting” the fundamental rights and freedoms, and “promoting” them. The Ombudsman has played great role in the protection and promoting of SER in Turkey. There are seven-

²⁸ States should follow a rights-based approach for the protection of socio-economic rights. For instance, Taket identified three ways in which the right to health, as a socio-economic right, can be protected at domestic level. The rights-based approach to health has three components, it refers to the processes of: first, using human rights as a framework for health development; secondly, assessing and addressing the human rights implications of any health policy, program or legislation; and thirdly, making human rights an integral dimension of the design, implementation, monitoring and evaluation of health-related policies and programs in *all* spheres, including political, economic and social spheres (Taket, 2012).

ral instances where the institution played a pivotal role in the enforcement of SER such as the right to housing²⁹, the right to property and the rights of people with disabilities (OHCHR, 2019).

The Turkish Institution of Human Rights and Equality (TIHRE), which is a national and independent institution, was established and started to operate in 2012 in line with the system and structure of the United Nations (Ministry of Justice, 2016). This institution was determined as the national prevention mechanism by the Decree of the Council of Ministers dated 28 October 2014. The Institution was named after “the Turkish Institution of Human Rights and Equality” by the Law of 20 April 2016, and legal framework and institutional structure concerning the prohibition of discrimination and equal treatment have been rearranged in accordance with the main goal of activating human rights protection mechanisms. Thus, on the promotion and enforcement of human rights including SER, Turkey has two main institutions on human rights: the National Human Rights and Equality Institution (NHREI) and the Ombudsman institution. Both are authorized to monitor, protect and promote human rights, and to prevent violations in this area (Third Sector Foundation of Turkey, 2018).

3.2.5 Protection by Civil Society Organizations

Although there are criticisms and cynicisms about the free involvement of Civil Societies in Turkey, their role in protection of human rights cannot be downplayed. **Marlies Casier** (2009) contends that the institutionalization of human rights has been achieved in such a way as to lend state institutions the image of cooperation with a wide range of civil society actors, while in reality it is exclusive of those associations deemed a threat to the state’s reproduction of itself and the self-image it wants to portray (Casier, 2009). It is very evident that an empowered civil society is a crucial component of any democratic system and should be recognized and treated as such by the state institutions. Turkish CSOs continued to make crucial contributions on key challenges facing the country, notably in the areas of SER such as the right to education, right to work (including female workforce participation), and

²⁹ In the application No. 2016/3154, the applicant expressed that he was handicapped, working as a civil servant at Izmir Metropolitan Municipality and having financial problems and therefore requested for allocation of public housing for himself by taking into account of his disability. The Ombudsman Institution issued a Recommendation dated 28/01/2017 for the Ministry of Finance stating that the Regulation on Public Housing should be amended in a manner to include reasonable regulations to remove unjust treatments of the handicapped staff by taking into account their disability rate and disability status.

support for refugees. Many of the more than 23, 000 CSOs in Turkey are dedicated to researching or advocating on political and social issues such as education, gender rights and environmental justice or to supporting refugees. However, there are a limited number of CSOs operating in the field of human rights in Turkey (Third Sector Foundation of Turkey, 2018).

4. Comparative Analysis on the Protection Mechanisms

4.1 Constitutionalizing SER

Constitutionalizing human rights in general and SER in particular is undoubtedly one of the strongest ways of giving domestic legal protection to those rights (Boyle, 2018). It is one of the several methods of incorporating such rights in to the domestic legal system. Since the Constitution is the supreme law of the country, constitutional protection of SER constitutes the highest form of legal protection available at the national level. Turkey has provided constitutional guarantee for SER. The Constitution of Turkey has dedicated one full chapter³⁰ for providing some of the most important SER. Accordingly, it provides for the right to family protection, the right to education, the right to health, the right to social security, the right to gainful labor (work), and the right to housing. However, unlike the ICESCR, the constitution does not provide for some important SER such as the right to self-determination, the right to food, and the right to clean water. In addition to constitutionally providing SER, the government of Turkey has established institutional mechanisms for the protection and enforcement of the rights. Accordingly, the TIHRE, the Ombudsman Institution of Turkey, the Human Rights Compensation Commission (under the Ministry of Justice), and the Constitutional Court are the major human rights related institutions established to provide legal remedies in case of violations of human rights including SER.

On the other hand, Ethiopia has also taken legislative measures for the protection of SER at domestic level. One of the steps taken to protect these rights was to incorporate them into the Constitution. Accordingly, the FDRE Constitution devotes chapter three for human rights (fundamental rights and freedoms). Although the categorization of human rights under the constitution is not lucid, the constitution encompasses several SER as enumerated in ICESCR. Article 41 of the Constituti-

³⁰ Chapter 3 of the Constitution (Articles 41-65) provides for Social and Economic Rights.

on, 'captioned as Economic, Social and Cultural Rights', provides for some of the major SER including the right to economic activities (work), the right to choose occupation (profession), the rights of aged, disabled peoples, and orphans, the right to protection of historical and cultural legacies. Besides, the Constitution provides for other elements of SER such as family rights (Article 34), the right to self-government (Self-determination), the right to property (Article 40), and labor rights (Article 42). However, the FDRE Constitution does not recognize the right to food, the right to clean water, and the right to housing as SER. Rather, it places these rights as National Social Policy Objectives³¹. On top of this, even though the constitution provides for the right to access to justice under Article 37, the direct justiciability of SER in Ethiopia remains questionable³². In addition to constitutionally protect the rights, the constitution establishes institutions for the protection of human rights (including SER). Independent judiciary (Courts), the HoF, the Council of Constitutional Inquiry (CCI), the Ethiopian Human Rights Commission (EHRC), and the Ethiopian Ombudsman are the main constitutionally established institutions for the protection and enforcement of constitutional rights in Ethiopia.

4.2 Non-Discrimination Between Rights

The major international human rights instruments including UDHR, ICCPR and CESCR reflect that the two sets of human rights, 'civil and political rights' on the one hand, and 'economic, social and cultural rights' on the other, should be equally respected and protected at domestic and international level (O'Connell, 2012). The Constitution of Turkey provides a strong protection for human rights including SER. Human rights are considered as the corner stone of the Constitution. For example, Article 14 of the Constitution stipulates that no provision of the Constitution shall be interpreted in a manner that enables the State or individuals to destroy the fundamental rights and freedoms embodied in the Constitution or to stage an activity with the aim of restricting them more extensively than stated in the Constitution. This clearly shows the value given to fundamental rights and freedoms (human rights). Besides, as per Article 90 of the Constitution, international treaties, including all international human rights instruments, have a superior position in the

³¹ Article 90(1) of the Constitution provides, to the extent the country's resources permit, policies shall aim to provide all Ethiopians access to public health and education, clean water, housing, food and social security.

³² Many countries that have constitutions with liberal or social democratic values fail to give 'legal sense' (judicial enforceability) to many of the socio-economic rights provisions in their constitutions (Helena Alviar García, 2015).

hierarchy of laws in Turkey. More to the point, the constitutionality of international treaties cannot be challenged even before the Constitutional Court. According to the Constitution, in the case of a conflict between international agreements (treaties) in the area of fundamental rights and freedoms duly put into effect and the domestic laws due to differences in provisions on the same matter, the provisions of international agreements shall prevail. Thus, let alone the differential treatment between the different sets of human rights, human rights instruments have a higher position than domestic laws in Turkey. Part two of the Constitution provides for ‘Fundamental Rights and Duties’ which includes ‘fundamental rights and freedoms of individuals (Article 12-16) under chapter one, Rights and Duties of Individuals (Article 17-40) under chapter two, Social and Economic Rights (Article 41-65) under chapter three, and political rights and duties (Article 66-74) under chapter four. The way the constitution provides for civil, political, social, economic, and other sorts of human rights shows that the constitution does not have any intention of discriminating one set of rights against the other. Indeed, as per Article 65 of the Constitution, Turkey undertakes to realize SER within the capacity of its financial resources. This is in line with the duties of states party to ICESCR. Since the Covenant requires States party to fulfill their duties towards SER within the limits of ‘available resources’, the stipulation in Article 65 of the Turkish Constitution does not intend to discriminate between the two sets of human rights- between ‘civil and political rights’ and ‘SER’.

In the Ethiopian system, although the phrase “human and democratic rights” in the chapter three of the FDRE Constitution seems to make a distinction between the two pointing to the classification of the list of rights in chapter three into two parts named “Human Rights” (Arts 14-28) and “Democratic Rights” (Arts 29- 44), all categories of rights are coequally to be respected without one having any superior claim to the other in terms of being prioritized or subordinated. In a very confusing manner, the FDRE constitution seems to differentiate between two “classes” or clusters of rights, namely “Human” Rights and “Democratic” Rights. However, as per Article 13 (2) of the Constitution, the interpretation of the fundamental rights and freedoms specified in the constitution are to be done in conformity to the principles of international human rights instruments (UDHR, ICCPR and ICESCR, inter alia) and other International instruments adopted by Ethiopia (Refer Article 13 (1) of the FDRE Constitution). Thus, this provision seems to place SER on equal par with other civil and political rights in the constitution.

4.3 The Scope of the Substantive Provisions

The content (substance) and scope of SER should be well defined in law for their legal enforcement (Regassa, 2009; Mubangizi, 2006). In Turkey, the substance of the major SER provided in the Constitution such as the right education, the right to public health, the right to social security, the right to housing, and the rights of laborers, among many other SER, are defined by legislation subsequent to the Constitution. The legislation helps the judicial enforcement of those rights³³. On the other hand, one of the major challenges of judicially enforcing SER in Ethiopia is that the content and scope of SER as provided in the constitution are too elusive for judicial interpretation and judgment. The Constitution does not provide for the issuance of particular laws (proclamations, regulations, directives and decrees) that define the scope and the detailed content (substance) of the rights. The Courts in Ethiopia do not have clear guidelines on SER for judicial interpretation and application. Accordingly, SER remain judicially unenforceable even though they are generally ‘justiciable matters’ as per Article 37 of the constitution.

4.4 Procedures for Litigation

There should be procedures for the litigation of SER at domestic level (Palmer, 2007). Litigation of SER is a separate or an independent way of enforcing these rights, as it is with civil and political rights. In Turkey, the constitutionally guaranteed SER are judicially enforceable. As per Article 125 of the constitution, recourse to judicial review shall be available against all actions and acts of administration. As regards the enforcement of SER, the Turkish Constitution provides for the issuance of particular laws and legal procedures³⁴ for the effective realization of the constitutionally protected SER. For instance, there are legal procedures to take cases on SER to the Constitutional Court for judicial review. On the other hand, litigation of all sorts of human rights has been extremely difficult, if not impossible, in Ethiopia. This is because courts are not given clear judicial power that enables them to adjudicate cases involving SER. Besides, the Ethiopian Constitution does not provide for

³³ Even though the Turkish Constitution recognizes and establishes a large catalogue of social and economic rights, it does not adequately encompass cultural rights. Even though socio-economic rights are constitutionally protected in Turkey, the judicial enforcement of such rights has always been extremely controversial (Algan, 2007; Yılmaz, 2016). Enforceability of these rights through judicial means is an interesting legal issue in Turkey, since the Turkish Constitution dilutes the duties of the State by giving the legislature discretionary powers in realizing these social and economic rights without specifying any clear provision concerning their judicial enforceability (Yılmaz, 2016).

³⁴ Refer Articles 46, 47, 51, and 54 of the Constitution of the Republic of Turkey

the issuance of particular legislation for the enforcement of SER. Although litigation of socioeconomic rights at courts is not the only available means for the effective enforcement of those rights of the individuals and the community in Ethiopia, the absence of an effective method of recognizing justiciability for these rights narrows down the range of mechanisms available for victims of rights violations to receive legal remedies and reparations.

4.5 The Available Legal Remedies

As part of their commitments to the international human rights instruments, states shall provide domestic legal remedies for the violations of human rights (including SER) (Young, 2012). In line with this, Turkey has provided constitutional guarantee for compensatory regimes in case of any sort of rights violations in general and violation of SER in particular. Most interestingly, as per Article 19 of the Constitution, the State takes the liability to pay damage suffered by persons as a result of rights violations through the general principles of the law on compensation. What is more, damages incurred by any person through unlawful treatment by holders of public office shall be compensated for by the state (Article 40 of the Turkish Constitution). More specifically, as regards SER violations, the Constitution provides for compensation in case of land expropriation (Article 46) and limitations imposed on privately owned assets and wealth (Article 63). Litigation of SER cases before courts cannot be realized unless the law prescribes effective legal remedies including annulment of arbitrary laws, injunctions on malicious administrative decisions, and adequate reparation (compensation). At this juncture, while the Turkish legal system has a relatively clear legal procedures and legal remedies for the breach of SER. The human rights institutions of Turkey, as discussed above, including the Courts have a legal ground for delivering legal remedies in all cases that involve the breach of SER. However, the Ethiopian legal system fails to provide clear legal remedies for the breach of human rights in all of their forms. As it can be inferred from the wordings of Articles 85 to 92 of the FDRE Constitution, the government aspires to prevent violations of SER through national policies instead of providing legal remedies for the breach of rights. This approach denies the legal recourse rights of individuals or groups who have suffered violations of rights and who seek legal remedies from the concerned organ.

5. Concluding Remarks

Based on the international standards set by human rights instruments for the protection of SER, this article has attempted to comparatively analyze the Ethiopian and Turkish systems for the protection of SER at their domestic laws. The establishment of legislative and institutional mechanisms is one of the main requirements of ICESCR and other international human rights instruments for the progressive realization of SER in states party to the Covenant. In line with their obligations that emanate from international legal instruments, both Ethiopia and Turkey have taken their respective legal and institutional measures for the protection and realization of SER.

Accordingly, Turkey has incorporated the vast majority of SER in to the Constitution. In addition to the constitutional protection, the government of Turkey has issued detailed substantive and procedural laws, based on the Constitution, to make SER justiciable. Furthermore, courts and other human rights institutions (mainly the Human Rights Compensation Commission and the Ombudsman Institution) have the mandate to protect and enforce SER in Turkey.

On the other hand, Ethiopia has adopted some of the SER encompassed in ICESCR in to the FDRE Constitution. Despite the fact that SER have constitutional protection in Ethiopia, they lack legal enforcement as human rights in general and SER in particular remain judicially unenforceable. Constitutionally protected human rights including SER are to be interpreted and given effect by the CCI which works under the auspices of the HoF. Besides, the Constitution establishes two main independent institutions for the protection of human rights: the Ethiopian Human Rights Commission and the Ethiopian Ombudsman. These institutions protect human rights (SER) through investigation of violations, report, and recommendations. Thus, the Ethiopian legal system follows a policy-oriented approach for the protection of SER as it fails to give legal sense of human rights in general.

REFERENCES

- Akbulut, O. (2015). Turkey's Reaction to the Judgments of the European Court of Human Rights. *International Journal of Multidisciplinary Thought*, 5(2), 75–86.
- Algan, B. (2007). *Protection of Economic, Social and Cultural Rights*. Ankara: Seçkin Publishing.
- Bindman, E. (2018). *Social Rights in Russia: From Imperfect Past to Uncertain Future*. 711 Third Avenue, New York, NY 10017: Routledge.
- Birhane, F. T. (2018). Justiciability of Socio-Economic Rights in Ethiopia: Exploring Conceptual Foundations and Assessing the FDRE Constitution and Judicial Perspective. *Beijing Law Review*, 322-344.
- Boyle, K. (2018, November). Models of Incorporation and Justiciability for Economic, Social and Cultural Rights. The Scottish Human Rights Commission.
- Çakar, A. S. (2018). Realization of Social Rights. *Unpublished Doctoral Thesis*. Izmit, Kocaeli Province, Turkey: Kocaeli University, Institute of Social Science, Department of Public Law.
- Çali, S. M.-G. (2006). *The Legalization of Human Rights: Multidisciplinary perspectives on human rights and human rights law*. New York, USA: Routledge.
- ÇAMUR, E. G. (2017). Civil and Political Rights vs. Social and Economic Rights: A Brief Overview. *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 6(1), 205-214.
- Casier, M. (2009). Contesting the 'Truth' of Turkey's Human Rights Situation: State-Association Interactions in and outside the Southeast. *European Journal of Turkish Studies*. Retrieved December 9, 2019, from <https://journals.openedition.org/ejts/4190>
- Castermans-Holleman, M. C. (2009). The Protection of Economic, Social and Cultural Rights within the UN Framework. *Netherlands International Law Review*, 42(3), pp 353-373.

Center for Economic and Social Rights. (2015). *Twenty Years of Economic and Social Rights Advocacy: Marking the twin anniversaries of CESR and the Vienna Declaration and Program of Action*.

Cistelean, A. S. (2011). *Wronging Rights? Philosophical Challenges for Human Rights*. New Delhi: Routledge.

Council of Europe. (2019). *European Social Charter and European Convention on Human Rights*. Retrieved from European Social Charter: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/-european-social-charter-and-european-convention-on-human-rights>

Dean, H. (2015). *Social Rights and Human Welfare*. 711 Third Avenue, New York, NY 10017: Routledge.

Duvan, A. Ö. (2015). The Judicial Application of Human Rights Law in Turkey . *CHKD, Cilt*, 1-15.

Eatwell, T. (2018, December). State Responsibility for Human Rights Violations Committed in the State's Territory by Armed Non-State Actors. *Academy Briefing No.13*. Geneva, Switzerland: The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Retrieved from <https://www.geneva-academy.ch/joomla-tools-files/docman-files/Academy%20Briefing%2013.pdf>

Ertan, I. M. (2015). *International Protection of Social Rights and the European Social Welfare System (Uluslararası Sosyal Hakların Korunması ve Avrupa Sosyal Şart Sistemi)*. Istanbul: Beta Publishing.

Gorman, J. (2014). *Rights and Reason: An Introduction to the Philosophy of Rights*. New York: Routledge.

Helena Alviar García, K. K. (2015). *Social and Economic Rights in Theory and Practice: Critical Inquiries* . 711 Third Avenue, New York, NY 10017: Routledge.

ICJ. (2008). *Courts and the Legal Enforcement of Economic, Social and Cultural Rights: Comparative experiences of justiciability*. Geneva: International Commission of Jurists (ICJ).

IJRC. (2019). *International Justice Resource Center*. Retrieved from African Human Rights System: <https://ijrccenter.org/regional/african/>

Kaya, Y. A. (2019). *International Law: Basic Text Book (Turkish)*. Ankara: Seckin Academic and Vocational Publishers.

Mayessa, A. D. (2012). Derivation of Rights: Affording Protection to Latent Socio-Economic Rights in the FDRE Constitution. *Oromia Law Journal*.

Ministry of Justice. (2016). *Turkey and Human Rights*. Ankara: Republic of Turkey Ministry of Justice General Directorate of International Law and Foreign Relations Department of Human Rights.

Ministry of Justice. (2019, December 8). *Republic of Turkey Ministry of Justice*. Retrieved from Department of Human Rights: <http://www.humanrights.justice.gov.tr/Department/mission.html>

Mubangizi, J. C. (2006). The Constitutional Protection of Socio-Economic Rights in Selected African Countries: A Comparative Evaluation. *The African Journal of Legal Studies*, 1-19.

O'Conneide, C. (2015). The constitutionalization of social and economic rights. In G. K. Helena Alviar, *Social and Economic Rights in Theory and Practice* (pp. 258-266). New York: Routledge.

O'Connell, P. (2012). *Vindicating Socio-Economic Rights: International Standards and Comparative Experiences*. Routledge.

O'Connell, P. (2012). *Vindicating Socio-Economic Rights: International Standards and Comparative Experiences*. New York: Routledge.

OHCHR. (2019). *Office of the High Commissioner on Human Rights*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/Justice/OmbudsmanInstitutionTurkey.pdf>

Palmer, E. (2007). *Judicial Review, Socio-Economic Rights and the Human Rights Act*. Worcester Place: Hart Publishing.

Regassa, T. (2009). Making Legal Sense of Human Rights: The Judicial Role in Protecting Human Rights in Ethiopia. *Mizan Law Review*, 3(2).

Simon Halliday, P. S. (2004). *Human Rights Brought Home: Socio-Legal Perspectives on Human Rights in the National Context*. Hart Publishing.

Ssenyonjo, M. (2009). *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*. Portland: Hart Publishing.

Taket, A. (2012). *Health Equity, Social Justice and Human Rights*. 711 Third Avenue, New York, NY 10017: Routledge.

Teshome, R. G. (2019, February 16). *Does the revised Ethiopian civil society proclamation deliver the promise of reform?* Retrieved from The Reporter: <https://www.thereporterethiopia.com/article/does-revised-ethiopian-civil-society-proclamation-deliver-promise-reform>

Third Sector Foundation of Turkey. (2018). *Highlights on Civil Society in European Union's 2018 Turkey Report*. Retrieved from Content Regarding Civil Society in Turkey: <https://tusev.org.tr/en/civil-society-law-reform/other/highlights-on-civil-society-in-european-commission-2018-turkey-report>

Trilsch, M. A. (2012). Justiciability of Economic, Social and Cultural Rights in Domestic Law. Retrieved November 20, 2019, from <https://www.mpil.de/files/pdf1/beitr234.pdf>

Vasak, K. (1977, November). Human Rights: A Thirty-year Struggle. *The Sustained Efforts to give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights*. Paris, France: UNESCO Courier.

Veitch, T. K. (2017). *Social Rights in the Welfare State: Origins and Transformations*. 711 Third Avenue, New York, NY 10017: Routledge.

Viljanen, J. (n.d). The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law. University of Tampere, Finland. Retrieved from <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r26759.pdf>

Yildiz, K. (2005). *The Kurds in Turkey : EU Accession and Human Rights*. London: Pluto Press.

Yilmaz, H. (2016). Realizing Social And Economic Rights: The Example of Judicial Attitudes Towards The Rationing of Healthcare in Turkey. *Hacettepe HFD*, 6(1), 47–62.

Young, R. (2012). Justiciable Socio-Economic Rights? South African Insights into Australia's Debate. *Australian International Law Journal*.

BESLENMEYİ ENGELLEME SUÇU

The Crime of Preventing Nutrition

Yusuf EŞBERK*

Başvuru Tarihi : 03/10/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Öz

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 298. maddesinde hak kullanımını ve beslenmeyi engelleme suçunu düzenlenmektedir. Bu suçun ilk bölümü hak kullanımını engelleme, ikinci bölümü beslenmeyi engellenme fiillerine ilişkindir. Tutuklu ve hükümlülerin beslenmelerinin engellenmesi bu suçu oluşturur. Yine, tutuklu ve hükümlülerin açlık grevine teşvik veya ikna edilmeleri ya da onlara bu konuda talimat verilmesi beslenmenin engellenmesi suçuna yol açmaktadır. Açlık grevi suç olmadığı için, TCK m.298 özel bir iştirak düzenlemesi değil, ayrı bir suçtur. Yine, aynı maddenin üçüncü fıkrası objektif sorumluluğa yol açmaktadır. Bu makalede beslenmenin engellenmesi suçunun unsurları incelenecek, açlık grevine giren kişilerin hukuki durumu değerlendirilecek ve TCK m.298/3'e ilişkin bir kanun değişikliği önerisi sunulacaktır.

Abstract

The crime of preventing the exercise of rights and nutrition is regulated in the 298th article of the Turkish Penal Code. The first part of this crime is about preventing the exercise of rights, the second part is about the acts of preventing nutrition. Preventing the nourishment of detainees and convicts constitutes this crime. Again, encouraging or persuading detainees and convicts to go on hunger strike or instructing them on this issue leads to the crime of obstruction of nutrition. Since the hunger strike is not a crime, Article 298 of the TCK is not a special participation regulation, it is a separate crime. In addition, the third paragraph of the same article leads to objective liability. In this article, the elements of the crime of preventing nutrition will be examined, the legal status of the people on hunger strike will be evaluated and a law amendment proposal will be presented regarding TCK Art.298/3.

* Avukat, Adana Barosu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku, yusufesberk5121@gmail.com
ORC ID: 0000-0001-8901-5361

Anahtar Kelimeler: Açlık Grevi, Beslenmeyi Engelleme Suçu, Türk Ceza Kanunu (TCK) m.298,

Keywords: Hunger Strike, The Crime of Preventing Nutrition, 298th article of the Turkish Penal Code, d

Giriş

Hak kullanımını ve beslenmeyi engelleme suçu, TCK'nın 298. maddesinde düzenlenmektedir. Bu suçun birinci fıkrasında hak kullanımını engelleme, ikinci fıkrasında beslenmeyi engelleme fiilleri yer almaktadır. Bu çalışmada TCK m.298'in ikinci fıkrasında düzenlenen beslenmeyi engelleme suçu incelenmektedir.

Beslenmeyi engelleme suçu iki şekilde işlenebilmektedir. TCK m.298/2'nin ilk cümlesine göre tutuklu ve hükümlülerin beslenmesinin engellenmesi bu suça yol açar. Aynı fıkranın ikinci cümlesi uyarınca tutuklu veya hükümlüleri açlık grevine ya da ölüm orucuna teşvik, ikna veya bu yolda talimat fiilleri beslenmenin engellenmesi sayılır. Çalışmanın konusu açlık grevi veya ölüm orucunun meşruiyeti veya bu eylemlere müdahalenin hak ve özgürlükler bağlamında yol açtığı problemler değil, TCK m.298/2'deki beslenmeyi engelleme suçu ve bu suçun açlık grevleri açısından sunduğu görünümüdür. Bu bağlamda öncelikle beslenmeyi engelleme suçunun koruduğu hukuki değer, kanunun tarihçesi ve unsurları açıklanmıştır. Suçun yukarıda ifade edilen iki tip fiili ayrı ayrı incelenmiş; açlık grevi ve ölüm orucu açısından teşvik, ikna ve talimat fiillerine açıklık getirilmiştir.

Makalede ayrıca açlık grevinin kişinin kendisine zarar vermesini önceleyen hususi yapısı dolayısıyla karşılaşılan nazari problemlere yer verilmiştir. Bunlardan ilki grevcinin sorumlu tutulmamasının hukuki gerekçesidir ve bu problem şeriklerin cezalandırılmasının esasını tartışan teorilerden *bağlı hukuki değere saldırı teorisi* ile çözülmüştür. İkincisi, açlık grevine teşvik, ikna veya talimatın iştirak açısından arz ettiği şerikliğe benzer görünümüdür. Açlık grevi başlı başına suç olmadığı için beslenmenin engellenmesi suçu zorunlu iştirakin öngörüldüğü bir düzenleme değildir. Buna bağlı olarak iştirakin suçun teşebbüs aşamasına varması gibi birtakım özellikleri bu suç açısından geçerli değildir.

TCK m.298'in üçüncü fıkrasında beslenmenin engellenmesi suçuna ilişkin özel bir içtima düzenlemesi bulunmaktadır. Buna göre, *“Beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana gelmiş ise, ayrıca kasten yaralama veya kasten öldürme suçlarına ilişkin hükümlere göre cezaya hükmolunur.”* Beslenmenin engellenmesi yaralamayı içinde barındıran bir suç olmadığı için kasten yaralamanın basit ve nitelikli şekli açısından

kanunda boşluk vardır. Yine, her durumda ölüm neticesinden sorumluluk doğurması bakımından objektif sorumluluğa yol açtığını düşündüğümüz bu fıkra ile ilgili içtima başlığı altında bir değişiklik önerimiz bulunmaktadır. Önerimiz, kanunun üçüncü fıkrasının “*Beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama veya kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana gelmiş ise fail bu fiillerden dolayı ayrıca sorumlu tutulur.*” olarak yeniden düzenlenmesi şeklindedir. Böylece hem ilgili boşluk doldurulacak hem de ölüm neticesi açısından hâkime failin kastına ve fiiline göre bir sorumluluk tesis edebilme alanı tanınacaktır.

Çalışmada ayrıca işlenme oranı nispeten düşük olan bu suçla ilgili birtakım AİHM, AYM ve Yargıtay içtihatlarına yer verilmiştir. Üzerinde pek az tartışma bulunduğu için beslenmeyi engelleme suçuna ilişkin yorum ve aktarımlarımızda hata ve eksikliklerin bulunmasının kaçınılmaz olduğunu da not etmek gerekir.

1. Genel Olarak

TCK'nın “*Millete ve Devlete Karşı Suçlar ve Son Hükümler*” başlıklı dördüncü kısmınının 267 ila 298 numaralı maddeleri arasındaki ikinci bölümünde adliye karşı suçlar düzenlemektedir. Bu suçlar ile ceza adaletinin gerçekleşmesini engellemeye matuf fiiller yaptırım altına alınmıştır (Koca ve Üzülmöz, 2016: 943). Yasama ve yürütme ile birlikte üçüncü kuvvet olan yargının güven içinde işleyişi ve değişik ihlallere karşı korunması adliye karşı suçlar ile teminat altındadır (Tezcan vd., 2019: 1211).

Adliye karşı suçların düzenlendiği dördüncü kısım ikinci bölümdeki son suç oluşturulan “*hak kullanımını ve beslenmeyi engelleme*” suçu üç fıkradan ibarettir. Birinci fıkrada hükümlü ve tutukluların haberleşmelerini, ziyaretçileriyle görüşmelerini, iyileştirme ve eğitim programları çerçevesinde eğitim ve spor, meslek kazandırma ve işyurdu çalışmaları ile diğer sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmalarını, kurum tabii muayene ve tedavi edilmelerini, müdafii veya avukat tayin etmelerini, bunlarla görüşmelerini, mahkemelere veya Cumhuriyet başsavcılıklarına gitmelerini, kurum görevlileri ile görüşmelerini, salıverilenlerin kurum dışına çıkmalarını engellemek; hükümlü ve tutukluları bu fiillere teşvik etmek ya da bu yolda talimat vermek; mevzuatın hükümlü ve tutuklulara tanıdığı sair her türlü görüşme ve temas olanağını engellemek fiilleri yaptırım altına alınmıştır. Bu fıkrada hak kullanımını engelleme suçu düzenlenmektedir.

TCK m.298'in bu makalenin de konusunu oluşturan ikinci fıkrasında hükümlü ve tutukluların beslenmesini engelleme fiili düzenlenmiştir. Fıkranın devamında hükümlü ve tutukluların açlık grevi ya da ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmeleri ile onlara bu yolda talimat verme fiilleri beslenmeyi engelleme suçu kapsamına alınmıştır. Üçüncü ve son fıkrada beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana geldiği takdirde failin kasten yaralama veya kasten öldürme suçlarına ilişkin hükümlere göre ayrıca cezaya çarptırılacağına ilişkin bir düzenleme mevcuttur. İşte ikinci ve üçüncü fıkraya şamil bu fiiller beslenmeyi engelleme suçunun kanuni dayanağını oluşturmaktadır.

TCK m.298'in madde başlığı "hak kullanımını ve beslenmeyi engelleme" şeklindedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere birinci fıkra hak kullanımını engelleme fiilini, ikinci ve üçüncü fıkralar ise beslenmeyi engelleme fiillerini düzenlemektedir. Buradan hareketle "beslenmeyi engelleme" başlığını inceleyeceğimiz suçun ismi kabilinde yeterli görüyoruz.¹

2. Tarihçe, İlgili Mevzuat ve Gerekçe

Hak kullanımını ve beslenmeyi engelleme suçu 4806 sayılı ve 2003 tarihli Türk Ceza Kanunu İle Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 765 sayılı mülga Ceza Kanunu'nun 307/a numaralı maddesine eklenmiş; düzenlemenin içeriği 5237 sayılı TCK metninde aynen korunmuştur. Gerekçe'de birçok suçta olduğu gibi kanun metninden farklı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kanun'un kabul tarihi olan 05.02.2003 tarihli meclis görüşme tutanaklarında daha önce adliye karşı suçlar arasında düşünülmeyen bu tip bir maddeye niçin ihtiyaç duyulduğuna dair hükümet cephesinden bir konuşma bulunmaktadır. Konuşmanın ilgili kısmı şu şekildedir:

"Bugün görüşmekte olduğumuz değişiklik çalışmaları da, ceza ve tutukevlerinde yaşanan açlık grevlerine ilişkin düzenlemelerde bu ilkelerden hareketle yapılan iyileştirme çabalarıdır. Artık, çağdaş dünyada insan hakları söz konusu olduğunda in-

¹ 664 sayılı Türk Ceza Kanunu Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu'nda da defaatle belirtildiği üzere madde başlıkları bölümler içerisinde yer almış maddeler arasında ilgili hükmün kolaylıkla saptanabilmesini sağlamak ve yorumda yol göstermek, kanun değişikliklerinde gereksiz tekrarları ve ek fıkraların yanlış maddelere konulmasını önlemek amacıyla konulmuştur. Başlıklar, Kanun'un metnine dâhil olmayıp sadece ilgili maddelerin konusunu göstermektedir. İşte bu sebeple içeriğinden hareketle ve türlü kolaylıklar sağlayacağı için 298/2'de düzenlenen suçu beslenmeyi engelleme suçu olarak tasvir etmeyi uygun görüyoruz.

san onuru konuşulduğunda, hiçbir devlet bunları tartışır durumda değildir. Değerli milletvekilleri, hafızalarımızı tazeleyerek, şöyle o cezaevlerinde yaşanan hadiseleri gözümüzün önüne getirecek olursak, hepimizin tüyleri ürperiyor; âdeta, o günlerde cezaevleri, mafyanın, teröristlerin hâkimiyet sağladığı, devletinse, orada bulunan kişilere sadece ekme ve yemek verdiği kurumlar haline getirilmişti. Devlet olmak, bir taraftan, tutuklu veya hükümlüyü insanca yaşam standardında tutmayı gerektirirken, aynı zamanda, devlet olmak bir sorumluluğu daha gerektirmektedir; bu da, üzerinde konuştuğumuz infaz kurumlarının güvenliğini sağlamak olacaktır. Eğer, bu kurumlarda gerekli otoritenin sağlanması mümkün olmazsa, güvenliğin sağlanması, otoritenin temini hususunda bir ihmal veya gevşeklik söz konusu olursa, geçmişte cezaevlerinde yaşanan ve hepimizin takip ettiği olayları bir kez daha yaşamak mu-kadder olacaktır.” (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b031m.htm>, 15.05.2020)

Bu konuşmadan da anlaşılmalıdır ki *tarihi yorum metodu* kullanılarak düşünüldüğünde beslenmeyi engelleme suçunun düzenlenme amacı cezaevi idaresinin işleyişini teminat altına almak ve tutuklu ya da hükümlülerin güvenliğini sağlamaktır.

3. Korunan Hukuksal Değer

Suçla ihlal edilen, ceza ile korunan, böylece hukukilik vasfı kazanan beşeri menfaat suçun koruduğu hukuksal değeri oluşturmaktadır (Hafızoğulları ve Güngör, 2007: 23). Suç teşkil eden her hareketin koruduğu bir hukuki menfaat vardır (Koca ve Üzülmöz, 2019: 116). Suçlar bir veya birden çok hukuki değeri koruyabilirler (Ünver, 130 :2003). Suçun konusu ya da korunan hukuksal değer kanun koyucunun suç ihdasında hareket noktasıdır (Artuk vd., 2014: 281; Artuk vd., 1996: 234). Kanun koyucuyu harekete geçiren bu değer, suçun konusundan farklı olarak maddi bir bünyeye sahip değildir (Önder, 1992: 169). Örneğin kasten öldürme suçunda korunan hukuksal değer insan yaşamıdır. Bir görüş korunan hukuksal değer her zaman bireylere ilişkin olduğunu ifade etmektedir (Koca ve Üzülmöz, 2019: 117; Ünver, 2003: 580). Buna göre devlet, toplum, kamu organları vs. hukuksal değer sahibi olamazlar. Bu görüş, bütün suçların mağdurlarının bireylerden teşekkül ettiği anlayışını korunan hukuksal değeri de kapsayacak biçimde genişletmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre mademki suçun mağduru yalnızca bireydir, o halde suç ile tanınan ve ceza ile korunan hukuki değer de bireye aittir; şeklinde akıl yürütmek lazım gelir. Bir diğer görüşe göre ise suçun hukuki konusunu oluşturan, yani suçu öngören norm tarafından korunan ve suç ile ihlal edilen varlık veya menfaatler bireye, aileye,

topluma veya devlete ait olabilir; tüm bunlar bireysel, toplumsal ya da kamusal nitelik taşıyabilir (Toroslu, 2016: 108). Mağdurun her zaman bireylerden teşekkül ettiği doğru olmakla birlikte hukuksal konu ile mağduru eşleştirmek doğru değildir. Aksi halde uyuşturucu kullanmak, ruhsatsız silah bulundurmak gibi mağduru problemlı suç tiplerinde korunan hukuksal değeri açıklamak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte geniş anlamda mağdur doktrininden hareket ederek suç ile korunan değerin tamamen devletin çıkarlarını koruduğunu öne süren görüş de tutarlı değildir.² Korunan hukuki değerın tespiti ve tayininde suçun içeriği, unsurları, tarihi olarak düzenlenme gerekçesi ve sistematığı bir bütün olarak göz önünde bulundurulmalı; hukuksal değerin çerçevesi peşin sınırlamalarla çizilmemelidir.

TCK m.298/2’de yazılı beslenmeyi engelleme suçu, millete ve devlete karşı suçlar kısmı ile adliyeye karşı suçlar bölümünde yer almaktadır. Millete ve devlete karşı işlenen suçlar ile siyasal iktidar gücünün biçimlenişi, düzeni, işlerliği sürdürülmek istenmiş, değişimci yönelişlerin önlenmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle doğrudan doğruya siyasal iktidar düzenine ve maddi koşullarına karşı eylemler suç sayılarak devlete karşı suç kavramı tesis edilmiştir. Devletin de kendine özgü çıkarları bulunduğu kabul edilmiş ve hukuki konusu devlete özgü sayılan suç tipleri oluşturulmuştur. Türü ve adı ne olursa olsun siyasal örgütlenmenin kendine özgü çıkarlarının kabul edilmesi, devletin bireylerin dışında kişiliğinin bulunduğu varsayıldığı anlamına gelmektedir. Adliyeye karşı suçların niteliği de siyasal iktidar ile devlet arasındaki ilişki kapsamında belirlenmektedir. Devlet anlayışı ve bu anlayış kapsamında oluşan siyasal iktidar düzeninin niteliği, doğal olarak, adli fonksiyonlara karşı öngörülen hukuka aykırı eylemlerin hukuki konusunu ve cezalandırma sistemini belirlemektedir (Özek, 1997: s.13 vd.). Açıklamalar çerçevesinde beslenmeyi engelleme suçu en başta cezalandırma tekeline sahip olan devletin adli mercilerinin işleyişini korumaktır. Tutuklu ve hükümlüler açlık grevine ya da ölüm orucuna girdikleri takdirde müdahaleye cevaz veren norm, kişinin yaşam hakkını kendisine karşı koruma düşüncesinden hareket etmektedir. Beslenmeyi engelleme suçu bağlamında suç ile bozulan toplumsal barışı yeniden tesis etmenin klasik aracı olan cezaevi idaresinin işleyişi ve bu işleyişe duyulan güvenilirlik de korunan hukuki yararlar içerisinde.

² “Her ne kadar “menfaat” ile “değer” kavramları ayrı anlam öbeklerine işaret etseler de, bu iki kavram korunan hukuksal yarar veya suçun hukuki konusu açıklanırken genelde birbirinin yerine kullanılmaktadır.” (Hafızoğulları ve Özen, 2015: 193 vd.).

4. Tipiklik

Beslenmeyi engelleme suçu TCK'nın 298. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenmektedir. Buna göre “*Hükümlü ve tutukluların beslenmesini engelleyenler hakkında iki yıldan dört yıla kadar hapis cezası verilir. Hükümlü ve tutukluların açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmeleri ya da bu yolda kendilerine talimat verilmesi de beslenmenin engellenmesi sayılır.*” Yine üçüncü fıkrada suçun kasten yaralamanın neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış halleri ile ya da ölümle neticelenmesi halinde gerçek içtima hükümlerine göre sorumluluk tesis edileceğine ilişkin bir düzenleme vardır.

4.1. Fail

Suçun faili hakkında özel bir düzenleme yoktur. Kanunda “(...) *beslenmesini engelleyenler*” ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla hükümlü veya tutuklunun beslenmesini engelleyen herkes bu suçun faili olabilir. Gelgelelim kanun çalışmalarından da anlaşıldığı üzere kanun koyucunun beslenmeyi engelleme suçu ile cezalandırmayı amaçladığı kimseler infaz koruma memurları ya da diğer cezaevi personeli değildir. Gerçekten, izleyen başlıklarda da ifade edileceği üzere kamu görevlileri bu güne kadar üretilen az sayıda içtihadın henüz muhatabı olmamıştır. Bununla birlikte beslenmenin engellenmesi fiilinin ya da açlık grevine teşvik, ikna, talimat hareketlerinin ya da tüm bu fiillere şeriklik şeklinde katılmanın kamu görevlileri tarafından da gerçekleştirilmesi mümkündür. Örneğin açlık grevine çağrı içeren pusulaları koşullar arasında dağıtan bir kimse m.298'e göre beslenmenin engellenmesi suçundan sorumludur.³ Dağıtımı gerçekleştiren kişi kamu görevlisi de olabilir. Yine kamu görevlileri beslenmeyi engelleme fiiline yardım etme veya azmettirme biçiminde katılabilir.

4.2. Mağdur

Beslenmeyi engelleme suçunun mağduru özel olarak belirtilmiştir. Mağdur, tutuklu ya da hükümlü bulunan kimsedir. Tutuklu, özgürlüğü hükümden önce hâkim kararı ile sınırlandırılarak tutukevine konulan şüpheli veya sanıktır (Öztürk vd. 460 :2019; Özen, 26 :2008; Centel, 2013: 193). Ceza mahkemesinin verdiği son karar süre aşımı veya kanun yolu muhakemesi sonucunda kesinleştiği ahvalde ilgili kararın muhatabına hükümlü denir. Hükümlü teriminden ceza mahkemesinden

³ Y. 8 CD, E: 2018/9590, K: 2019/2781, 27.02.2019: “Sanığın kurumda bulunan diğer hükümlüleri isyana, açlık grevine teşvik eden pusulaları koşullar arasında dağıtması şeklindeki eyleminin tamamlanmış suç kabul edilmesi gerekirken; mahkemenin eyleme teşebbüs hükümlerini uygulaması aleyhe temyiz bulunmadığından bozma nedeni yapılmamıştır.” (<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>, 10.05.2020)

ceza nev'inde yaptırıma maruz bırakılarak cezaevine konulan kimse anlaşılmalıdır. Yoksa beraat veya düşme kararı da birer hükümdür ancak bu kararların muhatapları hükümlü olarak anılmamaktadır. Bir de kanunda bulunmamakla birlikte 22.01.2007 tarihli ve 1/45 numaralı bir genelge ile kullanıma giren “*hükümözlü*” tabiri vardır ki, hâlihazırda tutuklu bulunan ancak hakkında verilen mahkûmiyet hükmü henüz kesinleşmemiş kimseler için kullanılır. Bu kimseler Yargıtay kararlarında “*hükmen tutuklu*” olarak tasnif edilmektedir. TCK m.298/2 açısından hükümözlü veya hükmen tutuklu bulunan kişiler tutuklu kavramı içinde değerlendirilmelidir.

Beslenmeyi engelleme suçunun mağduru beslenmesi engellenen kişidir. Madde metnine göre hükümlü ve tutukluların açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmeleri ya da bu yolda kendilerine talimat verilmesi de beslenmenin engellenmesi sayılır. Dikkat edilirse burada hukuki bir varsayım söz konusudur. İleride de değinileceği üzere açlık grevi suç olmadığı için burada bir çeşit iştirak ilişkisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda açlık grevine teşvik, ikna veya talimat fiillerinin sahibi açlık grevine ya da ölüm orucuna giren kimsenin fiiline şerik değildir. Aksi halde tutuklu veya hükümlü kendi fiilinin mağduru olamayacağı için nazari problemlerle karşılaşılırdı. Öyleyse TCK m.298/2 bakımından mağdur her halde beslenmesi engellenen ya da açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik, ikna edilen; bu yönde kendisine talimat verilen kişidir.

TCK m.298'in birinci fıkrasında yer alan *hak kullanımını engelleme* suçunda da mağdur tutuklu ya da hükümlüler olmakla birlikte, bu fıkroda “*ceza infaz kurumları ve tutukevlerinde bulunan hükümlü ve tutuklular*” ifadesi yer almaktadır. Beslenmeyi engelleme suçunda mağdurun konumuna ilişkin bu şekilde bir belirleme yapılmamıştır. İlgili kanunun meclis çalışmalarında veya gerekçede bu durumun bilinçli bir tercih olup olmadığı belirsizdir. Birinci fıkra hükmüne bakılırsa, tutuklu veya hükümlülerin ziyaretçileriyle görüşme, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılma, kurum tabibince muayene ve tedavi edilme, kurum görevlileri ile görüşme gibi açıkça cezaevinde sahip oldukları haklar güvence altına alınmaktadır. Dolayısıyla güvence altına alınan haklar ile madde metninde tutuklu veya hükümlülerin bulunmasının şart koşulduğu mekânlar örtüşmektedir. Oysa ceza infazının ertelenmesi⁴ gibi muhtelif

⁴ 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un “hapis cezasının infazının hastalık nedeni ile ertelenmesi” başlıklı 16. maddesi şu şekildedir: (1) Akıl hastalığına tutulan hükümlünün cezasının infazı geriye bırakılır ve hükümlü, iyileşinceye kadar Türk Ceza Kanununun 57 nci maddesinde belirtilen sağlık kurumunda koruma ve tedavi altına alınır. Sağlık kurumunda geçen süreler cezaevinde geçmiş sayılır.

(2) Diğer hastalıklarda cezanın infazına, resmî sağlık kuruluşlarının mahkûmlara ayrılan bölümlerinde devam olunur. Ancak bu durumda bile hapis cezasının infazı, mahkûmun hayatı için kesin bir tehlike teşkil ediyorsa mahkûmun cezasının infazı iyileşinceye kadar geri bırakılır.

kurumlar mahkûmun cezasının belli şartlarda geri bırakılmasını ya da çekilmiş sayılmasını sağlayabilmektedir. Hatta AİHM'nin açlık grevi ya da ölüm orucu dolayısı ile ağır hastalığa tutulan mahkûmların cezalarının infazına devam olunması; açlık grevi sebebiyle cezasının infazına ara verilen mahkûmun cezaevi koşullarında yaşamını sürdürecektir ölçüde sağlıklı olduğuna dair yeni bir doktor raporu alınmadan, sadece sürenin dolduğundan bahisle tekrar cezaevine konulması⁵ gibi konularda vermiş olduğu ihlal kararları vardır. AİHM'ye göre açlık grevine ya da ölüm orucuna giren mahkûmlar hakkında devletin tahliye dâhil yükümlülükleri işkence yasağını düzenleyen AİHS m.3 kapsamında ele alınmaktadır.⁶ Dolayısıyla açlık grevine giren mahkûmlar yalnızca cezaevinde değildirler. O halde beslenmeyi engelleme suçunda hak kullanımını engelleme suçundan farklı olarak yer hakkında bir belirleme yapılmamasını yasa koyucunun bilinçli bir tercihi olarak yorumlamak gerekir. Böylece,

(3) Yukarıdaki fıkralarda belirtilen geri bırakma kararı, Adli Tıp Kurumunca düzenlenen ya da Adalet Bakanlığınca belirlenen tam teşekküllü hastanelerin sağlık kurumlarınınca düzenlenip Adli Tıp Kurumunca onaylanan rapor üzerine, infazın yapıldığı yer Cumhuriyet Başsavcılığınca verilir. Geri bırakma kararı, mahkûmun tâbi olacağı yükümlülükler belirtilmek suretiyle kendisine ve yasal temsilcisine tebliğ edilir. Mahkûmun geri bırakma süresi içinde bulunacağı yer, kendisi veya yasal temsilcisi tarafından ilgili Cumhuriyet Başsavcılığına bildirilir. Mahkûmun sağlık durumu, geri bırakma kararını veren Cumhuriyet Başsavcılığınca veya onun istemi üzerine, bulunduğu veya tedavisinin yapıldığı yer Cumhuriyet Başsavcılığınca, sağlık raporunda belirtilen sürelerle, bir süre bulunmadığı takdirde birer yıllık dönemlere göre bu fıkra yazılı usule uygun olarak incelettilir. İnceleme sonuçlarına göre geri bırakma kararını veren Cumhuriyet Başsavcılığınca, geri bırakmanın devam edip etmeyeceğine karar verilir. Geri bırakma kararını veren Cumhuriyet Başsavcılığının istemi üzerine, mahkûmun izlenmesine yönelik tedbirler, bildirim yapıldığı yerde bulunan kolluk makam ve memurlarınca yerine getirilir. Bu fıkra yazılı yükümlülüklerle aykırı hareket edilmesi hâlinde geri bırakma kararı, kararı veren Cumhuriyet Başsavcılığınca kaldırılır. Bu karara karşı infaz hâkimliğine başvurulabilir.

(4) Hapis cezasının infazı, gebe olan veya doğurduğu tarihten itibaren bir yıl altı ay geçmemiş bulunan kadınlar hakkında geri bırakılır. Çocuk ölmüş veya anasından başka birine verilmiş olursa, doğumdan itibaren iki ay geçince ceza infaz olunur.

(5) Kapalı ceza infaz kurumuna girdikten sonra gebe kalanlardan koşullu salıverilmesine altı yıldan fazla süre kalanlar ile eylem ve tutumları nedeniyle tehlikeli sayılanlar hakkında dördüncü fıkra hükümleri uygulanmaz. Bu kişilerin cezasının dördüncü fıkra öngörülen kısmı, ceza infaz kurumlarında kendileri için düzenlenen uygun yerlerde infaz olunur.

(6) Maruz kaldığı ağır bir hastalık veya engellilik nedeniyle ceza infaz kurumu koşullarında hayatını yalnız idame ettiremeyen ve toplum güvenliği bakımından ağır ve somut tehlike oluşturmayacağı değerlendirilen mahkûmun cezasının infazı üçüncü fıkra belirlenen usule göre iyileşinceye kadar geri bırakılabilir.

⁵ UYAN/Türkiye Davası, E: 7454/04, 10.11.2005: "Öte yandan, bu alanda tek yetkili mercii olan Adli Tıp Kurumu'nun başvuranın cezasını çekmeye elverişli olduğuna dair vermiş olduğu hiçbir rapor bulunmamasına karşın 26 Şubat 2004 tarihinde verilen yakalama müzekkeresini anlamak güçtür. Hükümetin görüşlerinde bu konuda sessiz kalmıştı; bununla birlikte dava dosyasından yetkililerin, Cumhurbaşkanı affı için hazırlanan dosyayı tamamlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu işlemin yapıldığı farz edilse dahi, Adli Tıp Kurumu'nun 27 Ağustos 2003 tarihli raporu çerçevesinde yakalama müzekkeresinin gerekçesi bulunmamaktadır."; (MOUSIEL/Fransa Davası, E: 67263/01, § 37, 38 ve 40, AİHM, 2002-IX, § 52). "Öyle ki alınan tedbirlerin uygulanma koşulları, kendisini sıkıntıya ya da tutukluluğa bağlı kaçınılmaz üzüntü seviyesini aşacak yoğunlukta bir ümitsizliğe sokmamalıdır" (KUDLA/Polonya Davası, E:30210/96, § 94, AİHM 2000-XI).

⁶ YILDIZ/Türkiye Davası E: 22913/04, 10.11.2005: "AİHS'nin özgürlükten yoksun bırakılan kimselerin ve dolayısıyla bu durumdaki hasta kişilerin durumuna ilişkin hiçbir özel hüküm içermediği doğrudur. Ancak gerekli tıbbi bakımı sağlayarak devletin tutukluların fiziksel bütünlüğünü koruma yükümlülüğünden ayrı olarak, doğal yolla ortaya çıkan fiziksel ya da ruhsal rahatsızlıklardan kaynaklanan acının, yetkililerin sorumlu tutulabileceği tutukluluk koşullarından dolayı artıyor ya da artma riski bulunuyor ise, kendi başına 3. madde alanına girebileceğini hatırlatmak gerekir."

hükümlü olmak kaydıyla örneğin sağlık sebebiyle kurum dışında bulunan ve ara verdiği açlık grevine tekrar başlaması konusunda teşvik edilen bir kimse yine TCK m.298/2'de tanımlı suçun mağduru olacaktır.

4.3. Fiil

Beslenmeyi engelleme suçunda fiil, beslenme iradesinin mevcut olup olmamasına göre ikiye ayrılabilir. Birincisi beslenmenin engellenmesi, ikincisi kişinin açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmesi ya da bu yolda kendisine talimat verilmesidir. TCK m.298/2'nin ilk cümlesinde beslenme iradesi bulunan tutuklu veya hükümlünün beslenmesinin engellenmesi düzenlenmiştir. Aynı fıkranın ikinci cümlesinde ise hükümlü ve tutukluların açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmelerinin ya da bu yolda kendilerine talimat verilmesinin beslenmenin engellenmesi sayılacağı hükme bağlanmıştır.

4.3.1. Beslenmenin Engellenmesi

Yaşamını sürdürebilmek için ihtiyacı olsun veya olmasın beslenmek isteyen bir tutuklu veya hükümlünün bu isteğini hukuka aykırı yolla engellemek beslenmenin engellenmesi suçunu oluşturur. Bu noktada bir beslenme iradesi söz konusudur. Öte yandan, başta da belirtildiği üzere beslenmeyi engellemenin suç olarak tanımlanma gerekçesi m.298/2'nin ikinci cümlesinden olmak üzere açlık grevlerinin önüne geçebilmektir. Yargıya yansımış bir örneğine şahit olmasak da, kanunun birinci cümlesinde tanımlanan beslenme iradesine sahip olan kişinin iradesini engellemek de bu suça vücut verir. Örneğin A ile B aynı koğuşu paylaşmaktadır. Koğuşlara dağıtılan akşam yemeği sırasında A, B'nin yemeğini elinden alır veya çöpe dökme ve sair hareketlerle B'nin beslenme iradesini engellerse bu suç oluşur. Buradan hareketle beslenmeyi engelleme suçunun sırf hareket suçu olduğunu ifade etmek gerekir. Buna göre, beslenmenin engellenmesi halinde suç oluşur. Herhangi bir neticenin varlığına gerek bulunmamaktadır. Yani kişi başka yollarla beslenmesini sürdürebilirse de beslenmesinin engellenmesi durumunda bu suç oluşacaktır. Yukarıdaki örnekte B, beslenmesinin engellenmesinin hemen akabinde bir başka yolla karnını doyursa da tavsifimiz değişmemektedir. Ancak oyun veya Őaka yollu fiillerle beslenmenin engellenmesi durumunda manevi unsur eksikliği dolayısı ile suç oluşmayacaktır.

Suçun oluşması için kişide açlık gibi bir belirtinin ortaya çıkmasına da gerek yoktur.⁷ Açlık veya besin yoksunluğunun bu suçta birer unsur olmadığı kanun metninde açıktır. Açlık bir objektif cezalandırılabilme şartı da değildir. Zira kabul ettiğimiz doktrin uyarınca objektif cezalandırılabilme şartı her ne kadar suçun bir unsuru değilse ve kastın bilme unsuruna dâhil olmasa da, failin kusurunun aranmadığı her koşulun objektif cezalandırılabilme şartı olduğunu söylemek doğru değildir (Artuk, 2013: 19; Akbulut, 2019: 239 vd.; Dönmezer ve Erman, 318 :1997; Demirbaş, 216 :2016; Koca ve Üzülmöz, 348 :2019; İçel ve Evik: 2013: 16; Üzülmöz ve Akkaş, 2007: 72; Aksi düşünce için bkz. Kunter, 1949: 182 vd.). Doğrusu beslenmenin engellenmesi suçunda açlık ne suçun unsurudur ne de failin kastının kapsamındadır. Ancak objektif cezalandırılabilme şartları, gerçekleşmediği takdirde kişinin haksızlık ve suç teşkil eden eyleminden cezalandırılmasını engelleyen şartlardır. Oysa yukarıda da ifade edildiği gibi açlık gerçekleşirse de fail beslenmenin engellenmesi fiilinden sorumludur. Kaldı ki objektif cezalandırılabilme şartları kanun koyucu tarafından aranan veya kanunun ifadesinden zorunlu olarak çıkarılan sebeplerdir. Yani muhtelif kanun maddelerinde böyle bir unsurun veya şartın bulunup bulunmadığı değil, unsur mu yoksa objektif cezalandırılabilme şartı mı olduğu tartışılmaktadır. Beslenmenin engellenmesi suçunun kanun metninde yer alan veya bu metinden çıkarılabilen bir açlık sonucu ise yoktur.

Beslenmenin engellenmesi icrai bir suçtur; ancak ihmal hareketi ile de işlenebilir. Örneğin infaz koruma memurunun hücrede bulunan mahkûma yemeğini vermesi ihmal hareketidir. Engelleme fiilini sadece besin maddesinin mağdurun vücuduna girmesini imkânsız hale getirmek şeklinde anlamamak gerekir. Örneğin hükümlü C, A'ya hakaret etmiş, disiplin bozucu bu fiilinden ötürü tek kişilik hücreye konulmuştur. C'ye yemek getirmekle yükümlü olan infaz koruma memuru, A'nın arkadaşı olan B'dir ve yemeği verirken tabağın içine tükürmüştür. Sağlıklı iki insanın tükürükleri benzer içeriktedir. Yani B'nin tükürüğü tabakta bulunan yemeğin besin değerini etkilememekte veya C'nin bu yemeği yemesini imkânsız hale getirmemektedir. Ancak hücrede bulunan tutuklu veya hükümlü bir kimsenin yiyeceğine tükürmek, mağdur bu yiyeceği tüketmediği takdirde yalnızca açlık yönünde bir tercih olarak addedilemez. İlgili hareket veya hareketlerin yoğunluğu işkence suçunu mey-

⁷ Açlık tamamıyla fiziksel bir olgu değildir. Örneğin "açlık hissi" gibi besin yokluğunu fiziksel kategoriye sokan tamlamalar olduğu gibi "açlık duygusu" şeklinde açlığı psikolojiye indirgeyen yaklaşımlar da vardır. Yani her beslenme fiilinin neticesi açlık değildir. Örneğin obezite hastalığı beslenme ihtiyacı olmamasına rağmen açlık duygusunun bastırılmamasının sonucudur.

dana getirmedeği takdirde faili beslenmenin engellenmesi suçundan sorumlu tutmak gerekecektir.⁸

4.3.2. Açlık Grevine Teşvik, İkna ya da Bu Yolda Talimat

Beslenmeyi engelleme suçunu oluşturabilecek ikinci tip hareket hükümlü ve tutukluların açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik veya ikna edilmeleri ya da bu yolda kendilerine talimat verilmesidir. TCK m.298/2'ye göre bu fiillerden bir veya birkaçının işlenmesi, beslenmenin engellenmesi sayılır. Burada bir kabul söz konusudur. Zira açlık grevine ikna, teşvik veya bu yolda talimat fiillerinde inisiyatif mağdurun elindedir. Aşağıda açlık grevi ve teşvik, ikna, talimat fiillerine kısaca değinilecektir.

4.3.2.1 Açlık Grevi ve Ölüm Orucu

Hukukun, insanı, insanın kendisine yönelen iradesinden koruması konusunda çok tartışmalar vardır. İnsanın doğal olarak sahip olduğu veya hukuken kendisine tanınmış hak ve yetkilerden ne ölçüde vazgeçebileceği sorunlu bir meseledir. Tartışmalar genelde rızanın kapsamı ve hukuki etkisi konusunda yoğunlaşmaktadır. Başka zaman gerçekleşse suç oluşturacak bir eylemin rıza ile birlikte hukuka uygun olarak doğması, suç ile suç olmayan arasındaki irade temelli bu neviden bir ölçütten kaynaklandığı için çoğu zaman tatmin edici sonuçlar üretmekten uzaktır. İradeye tanınan özerklik, rızanın mevcudiyetinin etkilediği birtakım hukuki neticeler arasındaki çelişme oranının limitlerine dayanmasına yol açmaktadır. Örneğin rıza ile gerçekleşen cinsel birliktelik, rızanın bulunmaması durumunda ağır hapis cezalarına tevیل edilebilir. Öte yandan kişinin kendisine zarar vermesi ya da bu zarara razı görünmesi, bozulduğu varsayılan kamu düzeninin yeniden tesisinin aracı olarak geniş anlamda cezalandırmayı da etkisiz kılabilen kimi mümkün durumları içerir. Örneğin müntehirin kendini öldürme fiilini suç olarak düzenlemenin yol açacağı nazari problemlerin haricinde intihar fiilini yaptırıma bağlamak, dolayısıyla suç ile tanınan hukuki değeri ceza ile güvence altına almak konusunda ceza hukuku çaresizdir.

Hukukun insanın kendisine yönelen iradesini engellemek hususundaki çaresizliği açlık grevi söz konusu olduğunda daha karışık bir hal alır. Süresiz yapılan bir

⁸ Tükürme şeklindeki fiilin hakaret veya görevi kötüye kullanma suçunu oluşturduğu kabul edilirse ihtilaf içtima kurallarına göre çözümlenmelidir. Tek bir fiil ile oluşan bu suçlar arasında en ağır ceza beslenmenin engellenmesi suçunda öngörülmektedir. İnfaz koruma memurunun C'ye verdiği birden fazla yemeğe tükürdüğü ve açlık hissine dayanamayan C'nin bu yiyecekleri tükettiği durumda beslenmenin engellenmesi suçundan sorumluluk doğmayacaktır. Fikrimizce bu durumda B'yi işkence suçundan sorumlu tutmak gerekir.

açlık grevi veya ölüm orucu şartlı bir intihar gibidir. Şartın yöneldiği kurumun ya da bu kurumun temsilcilerinin niteliğinde herhangi bir sınırlama olmamakla birlikte, ölüm neticelerine yol açan grevler göstermektedir ki ölüm oruçları veya süresiz açlık grevleri genelde kamu makamına yönelmektedir. Açlık grevinin bu özelliği diğer bazı fiillerden farklı olarak, kişinin kendi kendisinden koruması hususundaki fiziki imkânsızlıkların da önüne geçmektedir. Örneğin intihar fiillerinin birçoğu kapalı mekânlarda ve gizlilik içerisinde gerçekleşir. İntihar fiili sonuçlandıktan sonra yaşam hakkını iade ve ihya edebilecek bir müdahale imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla intiharın suç olarak düzenlenememesinin fail mağdur birleşimi fikrinden başka pratik imkânsızlık gerekçesi de bulunur. Pratik imkânsızlığın ispat güçlüğü sebebiyle işin gerçeğinin bir türlü araştırılmadığı rıza ihtilafları konusunda da mevcut olduğu söylenmelidir. Rızanın, hareketin suç niteliğini değiştirebildiği cinsel dokunulmazlığa, vücut bütünlüğüne, özel hayata vs. karşı gerçekleşen fiillerde cebir veya tehdit bulunmadığı ahvalde rızanın mevcudiyetinin fiil sırasında araştırılması genellikle fiziki imkânsızlıkla malul kalmaktadır. Açlık grevinde ise hâlihazır bir ihtilaf vardır. Grevcinin kendi bedeni üzerindeki menfi tasarrufu tartışmasıdır. Kişinin kendisini aç bırakıp bırakamayacağı meselesi yargılama veya müdahale imkânı gibi pratik değil, salt hukuki bir meseledir. Zira zamana yayılmış, süregelen bir eylem söz konusudur. Mevzu hukukta grevcinin kendi sorumluluğu bakımından rızasının mevcudiyetini ya da müdahale imkânsızlığı sebebiyle suç ihdasının mümkünatını tartışma gereği yoktur. Nitekim açlık grevine müdahale hem kanunen caiz hem de uygulamada mutattır. Ancak açlık grevine veya ölüm orucuna girmek başlı başına suç değildir. Grevcinin rıza gösterme yeteneği, gösterdiği rızanın ne ölçüde kendisine ait olduğu ve bu rızanın aç kalarak ölüm neticesine evrilmeye yeter bir sebep teşkil edip etmeyeceği veya grevciye müdahale sorunu tartışılmaya değerdir. Hemen belirtelim ki, tartışmaya değer olarak sunduğumuz bu problemler çalışmamızın kapsamını aşmaktadır.

Açlık grevinin⁹ tanımında görüş birliği yoktur. Bir görüşe göre açlık grevi, belirli bir olayı, tutumu, davranışı protesto etmek, çeşitli istekleri kabul ettirmek ya da salt

⁹ Grev, kelime olarak deniz, nehir kıyısı ya da kumsal anlamına gelir. (<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/grève/38180?q=greve#38124>, 15.05.2020) Kelimenin bugünkü anlamına kavuşması Seine nehrinin yanında ve Paris belediye binasının karşısında bulunan grev meydanı (la place de grève) dolayısı ile 14. asırda şehrin valisi tarafından ticari gayelerle satın alınan ve yüzyıllarca idamları ve toplu infazları seyretmek için şehirlilerin toplandığı bir alan haline gelen bu meydan, ticari potansiyeli sebebiyle işsizlerin iş bulmasını sağlamış, grev kelimesine kimliğini verecek kerte büyük protestolara sahne olmuştur. (https://fr.wikipedia.org/wiki/Place_de_la_Libération, 15.05.2020)

savunulan görüşlere ilgi çekmek amacıyla uygulanan ve greve katılanların kendilerini aç bırakmaları esasına dayanan bir protesto yöntemidir (Akal, 1992: 291; Feyzioğlu, 1993: 157). Bir başka görüşe göre açlık grevi belirli bir hedefe ulaşmak, bir hareketi protesto etmek ya da bir görüşe taraftar bulmak için kamuoyu oluşturmak düşüncesi ile kişinin tek başına veya bir grup şeklinde yemek yemeyi durdurarak veya sıvı almayarak yaptığı aç kalma eylemidir (Taşkın, 2006: 235). Bir görüş açlık grevinin kişinin kendisinden başkasına zarar vermeme niteliğinden bahisle barışçıl bir eylem, bir sivil itaatsizlik örneği olduğu yönündedir.¹⁰ Yukarıda da ifade edildiği gibi şirket veya derneklere, merkezi yönetimden ayrı bir kişiliğe sahip olan kilise kurumuna vs. yönelen eser miktarda açlık grevi eylemi bulunmakla birlikte, eylemin asıl muhatabı devlet olduğu için açlık grevinin ekseriyetle politik bir eylem olduğu kabul edilmelidir. Hal böyle olunca yapılan tanımlar görüş sahibinin politik duruşuna ya da geldiği disipline göre değişmektedir.

Ölüm orucu ile açlık grevi arasında eylemin niteliği bakımından fark bulunmamaktadır. Ölüm orucu talep karşılanana dek sürdürülecek olan açlık grevini ifade eder. Bununla birlikte açlık grevi önceden planlanmış kısa veya uzun bir süre ile sınırlanabilir.

4.3.2.2. Açlık Grevinin Hukuki Niteliği

Açlık grevi suç değildir. Ancak açlık grevi hukuka aykırıdır.

Haksızlığın oluşabilmesi için tipe uygun ve hukuka aykırı bir fiil gerekir (Akbulut, 2019: 228). Haksızlık ile hukuka aykırılık farklı anlamlara gelirler. Ceza hukuku anlamı ile haksızlık, hukuka aykırılığı kapsar. Doktrinde hukuka aykırılığın norma aykırılık, haksızlığın ise fiil hakkında ortaya konan bir değer yargısı olduğu ifade edilmektedir (Önder, 1991: 134; Yüce, 1982: 249; Akbulut, 2019: 229; Artuk vd., 2014: 370; İçel vd. 2000: 94). Aksini düşünen (Katoğlu, 2003: 157) bir azınlık bulunmakla birlikte, hukuka aykırılık hukuk düzeninin tamamı ile çeliştiği için dercelendirilemez.¹¹ Yani bir fiil ya hukuka aykırıdır ya da değildir. İçeriği yönünden

¹⁰ Sivil itaatsizlikteki sembolik olma ve şiddet içermeme niteliğinin açlık grevi eylemine uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Kısa süreli açlık grevlerinin sembolik olduğu söylenebilir. Gelgelelim ne kadar kısa sürse de aç bedene zarar veren protesto amacının şiddetsiz olarak addedilemeyeceği öne sürülmüştür. Bazı yazarlar, sivil itaatsizlik tanımındaki şiddetsizliği, yalnızca "üçüncü kişilere ve eşyaya yöneltilmeyen şiddet" biçiminde algılamakta ve kişinin kendisine yöneltilen şiddeti böylelikle şiddet biçiminde değerlendirmemekte, hatta tanımda tashihe giderek başkalarına karşı şiddete dayalı olmayan şekilde bir düzenleme yapılmasını önermektedir ki bu noktada açlık grevi bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmektedir (Anbarlı, 2006: 244); <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/02.05.2020>).

¹¹ Ahlakın da hukukun, dolayısıyla hukuka aykırılığın kaynağı olduğu fikrine ilişkin bkz. (Özgenç, 2019: 306 vd). Bununla birlikte yazar, örf ve adetlerin bir fiili hukuka uygun hale getirebileceği fikrine karşı çıkmaktadır. Bunun sebebi ahlak

derecelendirilebilen haksızlık kavramı ise suç veya kabahat şeklinde görünüm arz edebilir.¹² Hukuka aykırılık, suç oluştursun veya oluşturmamasın fiilin bir vasfı; haksızlık ise hukuka aykırı fiilin bizzat kendisidir (Özgenç, 2019: 309; Göktürk, 2016: 21). Bir para borcunu ödememek veya eşe karşı birtakım yükümlülükleri yerine getirmemek de hukuka aykırılık teşkil edebilir; ancak tüm bu fiillerin suç sayılabilmesi için içerdikleri haksızlığın belirli bir boyuta ulaşabilmesi gerekir. Muhtelif bir fiile suç kimliğini verebilmek için kanunilik ilkesi karşısında haksızlık ve hukuka aykırılık ayrımının gereksiz olduğu ifade edilebilir.¹³ Zira bir davranışın ne tür bir haksızlık içeriğine sahip olduğu, dolayısıyla suç sayılıp sayılmayacağı kanun ile belirlenir. Örneğin kumar oynamanın içerdığı haksızlık kanun koyucu tarafından suç seviyesinde görülmemiştir. Buna karşılık uyuşturucu kullanmak suçtur. Öyleyse, zaman içinde haksızlık içeriği tayin ve tadil edilebilir. Ancak bir fiilin hukuka aykırı olup olmadığını tayin için bütün hukuk düzeni birlikte değerlendirilmelidir. Pek çok kanunda açlık grevine karşı idari yaptırımlar öngörülmüştür.¹⁴ Buradan, her ne kadar suç oluşturmaya elverişli bir yapıya sahip değilse de açlık grevinin hukuka aykırı bir eylem olduğu çıkmaktadır.

4.3.2.3. Teşvik

Teşvik, isteklendirme, özendirme, bir kimseyi kötü bir iş yapması için kışkırtma anlamına gelir (<https://sozluk.gov.tr>, 24.05.2020) TCK m.298/2 açısından teşvik, açlık grevine girmek ya da greve devam etmek konusunda kararsız olan kimsenin grev kararı vermesini veya eyleme geçmesini ya da greve devam etmesini desteklemek, tasvip etmek, onu kararını uygulamaya sürüklemektir. İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere açlık grevi suç olmadığı için teşvik fiili iştirak kapsamında düşünülemeyeceğinden, buradaki teşvik TCK m. 39 anlamında yardım etme değildir. Dolayısıyla beslenmenin engellenmesi suçundan sorumlu tutulabilmek için açık

ile hukukun çelişmesi değil, her örf ve âdetin hukuk ile ahlakta olduğu gibi bir uyuşma içerisinde olmamasıdır.

¹² Nitelik ölçütünü esas alanlar suç ve kabahat ayrımı bakımından haksızlık içeriğinin derecelendirildiği bu nicelik sistemini reddetmekte ve suç ile kabahat arasında yapısal farkların bulunduğunu düşünmektedirler. Günümüzde nitelik ölçütü etkisini yitirmiştir (Özgenç, 2019: 309).

¹³ Ancak bir fiilin veya fiilde geçen bir ifadenin haksızlık içeriğini mi yoksa hukuka aykırılığı mı etkilediği hukuka uygunluk nedenleri bahsinde önemlidir. Örneğin kanunda geçen "hukuka aykırıdır" tarzında ifadelerin haksızlık içeriğine dâhil oldukları, dolayısıyla unsur oldukları kabul edilmektedir.

¹⁴ Örneğin 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'un 40. maddesine göre açlık grevi yapmak, bazı etkinliklere katılmaktan alıkoyma ile cezalandırılmayı gerektirir. Aynı Kanun'un 44. maddesine göre hükümlü ve tutukluları açlık grevine ve ölüm orucuna teşvik veya ikna etmek, bu yolda talimat vermek hücre cezasını gerektirmektedir. Yine, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Yurt İdare ve İşletme Yönetmeliği'nin 23. maddesine göre açlık grevi öğrencinin süresiz olarak yurttan çıkarılmasını gerektirmektedir.

grevinin veya ölüm orucunun icra hareketlerinin başlaması veya teşebbüs aşamasına varmış olması gerekli değildir. Ancak mağdurun açlık grevi konusunda failin teşvik hareketinden önce düşünce içerisinde olması, belirli bir açlık grevine ilişkin ilk tohumların başka vasıtalarla zihninde bulunuyor olması gereklidir. İştirak söz konusu olmadığı için buradaki karar verme veya karar vermiş olma ediminde icra hareketlerinin başlamasına gerek yoktur. Dolayısıyla bu iki edimin de varlığı ispat hukukunu ilgilendirir.

4.3.2.4. İkna

İkna, bir konuda birinin inanmasını sağlama, inandırma ve kandırma anlamına gelir (<https://sozluk.gov.tr>, 24.05.2020). İkna edilecek konu hakkında mağdurun önceden verdiği bir karar yoktur. İkna edimindeki önemli nokta, mağdur her ne kadar açlık grevine ya da ölüm orucuna karar vermemiş olsa da inisiyatifin hala kendisinde bulunması, failin söz veya davranışlarından sonra açlık grevine karar vermesidir. Açlık grevine ikna suretiyle beslenmenin engellenmesi suçunun oluşabilmesi için mağdurun açlık grevine veya ölüm orucuna karar vermesi yeterlidir. Ayrıca açlık grevine girmesi, sağlığının kötüleşmesi vs. gerekli değildir.¹⁵ Yukarıda da ifade edildiği üzere bu noktadan itibaren açlık grevine girmek konusunda verilen karar ispat hukukunu ilgilendirir.

4.3.2.5. Talimat

Hukuki boyutuyla talimat, talimat vermeye yetkili kimsenin talimat vermeye yetkili olduğu konu ile ilgili istek, arzu veya direktiflerini iletmesidir. Ancak TCK m.298 açısından haliyle herhangi bir memuriyet ilişkisi aranmayacaktır. Bununla birlikte talimatı içeren fiilin, mağduru açlık grevine karar verdirilmeye elverişli olması lazım geldiğinden talimatı veren kimsenin kişiliği de önemlidir.

¹⁵ Y. 23. CD, E: 2015/14050, K: 2015/6243, 09.11.2015: "A.. E Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunun D-18 numaralı koğuşunda hükümlü ve tutuklu olarak bulunan sanıkların, koğuş arkadaşları olan sanık M.. Ö..'in, B.. Kapalı Ceza İnfaz Kurumuna nakil edilmesine ilişkin kararın uygulanmasını engellemek amacıyla eylem birliği içerisinde hareket ederek kargaşa yaratıp ayaklanma çıkardıkları, koğuş kapısının arkasına oda içerisindeki dolap ve ranzaları yığmak suretiyle görevlilerin içeriye girmelerine engel olup nakil kararının infazının durdurulmasını talep ettikleri; ayrıca sanıklar A.. K.., K.. K., E.. K., H.. S., T. B.. ve A.. Ö..'in, koğuş odasındaki muhtelif malzemeleri yakarak bahçeye attıkları, İnfaz Kurumu Müdürü ve infaz koruma memurlarının yaptıkları telkinler sayesinde ayaklanmanın sona erdirildiği, sanıklar E.. K., M.. T. ve Ü.. D..'in ayaklanmanın sona ermesinden sonra açlık grevinde bulunmaya diğer sanıkları teşvik ve ikna etmeleri üzerine açlık grevine başlanıldığı, bu şekilde sanıkların, üzerlerine atılı suçları işlediklerinin iddia edildiği olayda; (...) hak kullanımı ve beslenmenin engellenmesi suçlarını oluşturduğuna yönelik kabullerde bir isabetsizlik görülmemiştir." (<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>, 06.05.2020)

Mağdurun açlık grevine ya da ölüm orucuna girmesine yönelik talimat yazı, resim, söz vb. her türlü araçla verilebilir. Buna göre talimatın mağdurun açlık grevi yolunda karar almasından önce verilmesi gerekir. Mağdur açlık grevi kararı aldıktan sonra verilmiş talimat teşvik olarak değerlendirilmelidir.

Talimat ile ikna fiilleri arasındaki fark inisiyatif noktasındadır. Buna göre, yukarıda da belirtildiği üzere ikna fiilinde karar verici konumda olan hala mağdurdur. Mağdur açlık grevine karar vermese de, failin açlık grevine karar verdirmeye yönelik hareketleri ikna fiilini oluşturur. Talimat fiilinde ise yine mağdurun bu talimata uyup uymadığı önemsiz olmakla birlikte talimatın içeriği mağdura karar verme alanı bırakmamalıdır.

5. İştirak

Tek failli bir suçun¹⁶ birden fazla kişi; çok failli bir suçun¹⁷ ise kanunun öngördüğü fail sayısından daha fazla kişi tarafından birlikte işlenmesi halinde muhtemel iştirakten söz edilir.¹⁸ TCK dar faillik anlayışını benimsemiş, suç ve cezaları tek bir fail tarafından işlenmeleri esasıyla düzenlemiştir. Hâlbuki çok failli suçlarda “zorunlu iştirak” söz konusudur. Örneğin üç kişi bir araya gelmeden suç işlemek amacıyla örgüt kurma suçu oluşmaz. Bununla birlikte zorunlu iştirakin öngörüldüğü suçlara muhtemel iştirak de mümkündür. Benzer bir örnekle, örgüt kurma suçunun faillerini bu suça teşvik eden bir kimse, örgüt kurma suçuna yardım etmekten sorumlu olur. Zorunlu iştirak halleri ilgili kanun maddelerinde ayrı ayrı gösterilirler. Dolayısıyla hangi suçun birden fazla fail gerektirdiği ve bu suçların oluşma şartları TCK'nın ikinci kitabında düzenlenen özel hükümlerin konusudur. TCK m.298'de tanımlı beslenmenin engellenmesi suçu kural olarak tek failli bir suçtur.

Beslenmenin engellenmesi suçunun incelediğimiz ilk fiili olan “beslenmenin engellenmesi” bakımından iştirak herhangi bir özellik göstermez. Tutuklu veya hükümlünün beslenmesini engelleyen kimse fail, failin fiiline azmettirme veya yardım etme biçiminde katılanlar ise şeriktir.

¹⁶ Ör: Öldürme veya müessir fiil suçları tek kişi tarafından işlenebilirler. Bu tip suçlara fail sayısı bakımından kural olarak “tek failli suçlar” denir. Bir suçun tek failli olarak addedilebilmesi için kanunun fail sayısı hususunda suskun kalması ve suçun bir kişi tarafından işlenebiliyor olması yeterlidir.

¹⁷ Ör: Rüşvet suçu, görevinin ifası ile ilgili kendisine menfaat sağlanan bir kamu görevlisi ve bu menfaati sağlayan bir başka failin aynı amaca yönelik hareketleriyle oluşur. Ayrıntılı inceleme için bkz. TCK m.252 veya [Küçükkince, 2010].

¹⁸ Çok failli suçlar da kendi içerisinde karşılaşma, yakınsama gibi sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Örneğin failler birbirlerine karşı yönlerden yaklaştıkları için rüşvet gibi suçlar karşılaşma; aynı yönde hareket ettikleri için suç işlemek amacıyla örgüt kurma suçu yakınsama kategorisine dâhildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. [Artuk vd., 2014: 632; Koca ve Üzülmöz, 2019: 445].

Suçun beslenmenin engellenmesinin cezası ile tecziye edilen ikinci kısmı ise ilk bakışta zorunlu iştiraki akla getirebilir. Gerçekten, açlık grevine ya da ölüm orucuna teşvik, ikna ya da bu yolda talimat fiilleri manevi iştirak biçimlerine benzemektedir. Ancak şeriklerin sorumluluğuna dair en hafif teori olan asgari bağlılık kuralı teorisinde dahi suça iştirak için işlenmesi gereken kanuni bir esas fiilin varlığı şart koşulmuştur.¹⁹ Hâlbuki açlık grevi ya da ölüm orucu suç olmadığı için açlık grevine girme hareketi “failin fiili” olarak kabul edilemez. Tutuklu ve hükümlüyü açlık grevine ya da ölüm orucuna teşvik, ikna eden ve ona bu yolda talimat veren kimse doğrudan, müstakil faildir. Yani iştirakte cari olan fiilin en az teşebbüs aşamasına varmış olması kuralı burada işlememektedir. Bununla birlikte teşvik, ikna ya da talimat edimleri başlı başına birer fiil olduğundan bunlara iştirak mümkündür. Bu fiile iştirak durumları aşağıda örneklerle birlikte incelenecektir. Ancak öncesinde açlık grevine giren kimsenin bu fiil açısından sorumlu tutulmamasına açıklama getirmek gerekmektedir.

Açlık grevine giren kimsenin sorumluluğu noktasında sorun, şerikliğin cezalandırılmasının esasında yatmaktadır. Şerik failin gerçekleştirdiği suça katılmakta mı, yoksa bağımsız bir haksızlık mı meydana getirmektedir? *Saf sebebiyet teorisi* bunlardan ikincisini benimser. Şeriklik asıl fiilin haksızlığından türeyen bir iştirak biçimi değildir; bilakis şerik, haksızlığı doğrudan doğruya gerçekleştirir. *Bağlılık kuralına dayalı sebebiyet teorisinde* ise, aksine, şeriklik failin fiiliyle meydana getirdiği haksızlığa bir çeşit katılmadır ve şerikler failin işlediği suçu daha muhtemel hale getirdikleri için cezalandırılırlar (Akbulut, 2019: 706). Üçüncüsü, *bağlı hukuki değere saldırı* teorisidir. Burada şerikler hem failin fiiline katılır hem de bağımsız bir haksızlık meydana getirirler. Bağlılık kuralına dayalı sebebiyet teorisi esas alınır, yani şerik, iştirak statüsünü failin fiiline katılma yoluyla elde ediyorsa; bir kimseden kendisini öldürmesini talep eden kişinin, ölmediği takdirde azmettiren olarak sorumlu tutulması gerekirdi. Zira asli fiile katılmaktan ibaret bir şeriklik anlayışı, bu olayda mağduru kendi ölümünü gerçekleştirecek fiile dâhil eder; bu ise hukuk mantığıyla

¹⁹ Asgari bağlılık kuralına göre failin suçun kanuni tanımına uygun bir fiil gerçekleştirmesi, şeriklerin sorumluluğu bakımından yeterlidir. Burada ceza sorumluluğu öyle geniştir ki, taksirli fiile yapılan katkılar dahi tartışmasız biçimde şeriklik kapsamında değerlendirilir. *Sınırlı bağlılık kuralı*, asli fiilin tipik ve hukuka aykırı olmasını şeriklerin bu fiile bağlanabilmeleri açısından yeterli görür. TCK “Bağlılık kuralı” başlıklı 40. maddesinde “suça iştirak için kasten ve hukuka aykırı işlenmiş bir fiilin varlığı yeterlidir” düzenlemesi ile sınırlı bağlılık kuralını benimsemiştir. Ekstrem bağlılık kuralı, kasten ve hukuka aykırı biçimde gerçekleştirilen fiilin ayrıca kusurlu olmasını aramaktadır. TCK m.40/1’de her bir iştirakçinin kendi kusurlu fiiline göre cezalandırılacağı, şeriklerin failin şahsi kusuruna bağlanamayacağı açıkça belirtildiği için *ekstrem bağlılık kuralı* hukukumuzda uygun değildir. *Aşırı bağlılık kuralı* ise, tüm bu belirlemelerin haricinde failin cezalandırılabilir olmasını şart koşmakta; dolayısıyla ceza yasamız tarafından evliyyetle reddedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akbulut, 2019: 708 vd).

açıklanamazdı. Yine, bu teoriye göre açlık grevine ikna edilen bir kimse uzun süren açlık sonucu bir organını kaybettiği takdirde failin fiiline katıldığı için sorumlu tutulmalıdır. Ancak şerikliğin hem asli fiile bağlı, hem de ondan ayrı bir haksızlık oluşturduğu kabul edilirse; bu örnekte öldürülmeyi isteyen kişinin talebi veya açlık grevine giren kimsenin bu eylemi hukuka aykırılık oluşturacağı ancak haksızlık oluşturmayacağı için sorumluluğu da doğmayacaktır.²⁰ Kısacası, şeriklerin fiili yalnızca asli fiile katılma şeklinde nitelendirilmemelidir. Bu noktada yaşanacak problemler, şerikliği ayrı bir haksızlık olarak gören görüş ile şerikliği sadece esas fiile katılma olarak nitelendiren iki görüşü bağdaştıran *bağlı hukuki değere saldırı teorisi* ile çözülmektedir.

Beslenmenin engellenmesi suçunda failin fiiline iştirakin her türlü mümkünüdür. Ancak müşterek faillik için fiil üzerinde ortak hâkimiyet ve ortak bir suç işleme kararı gereklidir. Örneğin A, B'yi açlık grevine ikna etmiş, B uzun süren açlık sonucunda zorla hastaneye kaldırılmış; buradaki doktor, B'yi iradesi ve metaneti sebebiyle tebrik etmiş, grevine devam etmesi konusunda cesaretlendirmiştir. Olayda doktor ile A arasında ortak suç işleme iradesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Doktor, 298/2'ye göre açlık grevine teşvik suçundan müstakil fail olarak ayrıca sorumlu tutulmalıdır.

6. Teşebbüs

TCK m.298/2'de tanımlı fiillerin tamamı neticesiz suçları meydana getirmektedir. Bu fiillerin parçalara bölünmesi imkân ve kabiliyeti nispetinde teşebbüse uygun oldukları söylenebilir. Örneğin bir koğuştan diğerine ya da bir başka cezaevine²¹ yollanan ve açlık grevi talimatı içeren pusula veya mektup mağdurun eline ulaşmadan yakalanırsa teşebbüs sorumluluğu doğar.²² Yani mektup veya pusulanın ele geçirilme

²⁰ Ölüm orucuna karar veren veya ölümü isteyen kimsenin ediminin haksızlık oluşturmamasının sebebi, hayat hakkını kişinin kendisine karşı korumanın pratik imkânsızlığıdır. (Akbulut, 2019: 705).

²¹ Ancak teslim edilmeyen veya yollanması engellenen mektuplara dair ihtilaflar genellikle disiplin hukuku açısından incelenmekte, 298. maddeye teşebbüs açısından değerlendirme yapılmamaktadır. Y. 9. CD, E: 2011/5182, K: 2011/3465, 22.06.2011: "Tüm dosya kapsamına göre, T. 2 Nolu F Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda hükümlü K. G. adına, K. 1 Nolu Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda hükümlü bulunan E. K. tarafından gönderilen mektuptaki ifadelerin, 19/12/2000 tarihinde yapılan ve hayata dönüş operasyonu olarak bilinen müdahalenin nedeni olan açlık grevi ile ölüm orucu eylemlerini yüceltici ifade ve ibarelerin örgüt dayanışmasını artırıcı, örgütün amacı doğrultusunda eylem gerçekleştirenleri ve gerçekleştirilen eylemleri övücü, yüceltici içerik taşıması sebebiyle ilgisine verilmemesine dair kurul kararına (...) yapılan itirazın reddi yerine yazılı şekilde karar verilmesinde, isabet görülmemektedir." (https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/, 06.05.2020)

²² AYM bir kararında, hükümlünün cezaevinden gönderdiği ve "...Sizler de takip ettiğiniz gibi 12 Eylül 2012 tarihinden bu yana birçok cezaevinde İmralı cezaevindeki tecridin son bulması ve anadilin önündeki tüm engellerin kaldırılması talepleriyle başlayan... açlık grevi eylemleri sürmektedir. Bizler de 8/10/2012 tarihinden itibaren arkadaşlarımızı destek vermek amacıyla hem kapalı hem de açık aile ziyaretlerine çıkmıyoruz. Arkadaşlarımızın talepleri yerine

anı önemlidir. Yargıtay 8. CD'nin 2018/9590 esas ve 2019/2781 sayılı kararına göre *“Sanığın kurumda bulunan diğer hükümlüleri isyana, açlık grevine teşvik eden pusulaları koğuşlar arasında dağıtması şeklindeki eyleminin tamamlanmış suç kabul edilmesi gerekirken; mahkemenin eyleme teşebbüs hükümlerini uygulaması aleyhe temyiz bulunmadığından bozma nedeni yapılmamıştır.”* (<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/04.05.2020>)

Dolayısıyla somut olaya göre açlık grevini teşvik eden pusulaların koğuşlar arasında dağıtılmasından önce yakalanması durumunda teşebbüs sorumluluğu doğar. Olaydaki gibi pusulalar koğuşlar arasında dağıtılmışsa bu sefer suç tamamlanmıştır. Ancak burada bir ayrıma gitmek gerekir. Pusuladaki ifadeler sadece açlık grevini övücü nitelikte ise suçun oluşması için pusulanın eline ulaştığı mağdurun daha önceden açlık grevine girme konusunda kararsız bulunması veya hâlihazırda açlık grevinde bulunması ve pusula bile birlikte karar verebilme, greve devam edebilme potansiyelinin kuvvetlenmesi gerekir. Açlık grevi aklından bile geçmeyen bir mahkûma ulaşan teşvik edici pusula bakımından sorumluluk doğmaz. Buna karşılık, açlık grevine ikna veya talimat söz konusu olduğunda mağdurun daha önceden karar vermemiş olması suçun oluşmasını engellemez. Bilakis suçun oluşması mağdurun bu konuda önceden karar vermemiş olmasına bağlıdır.

7. İçtima

TCK m. 298/3'te beslenmenin engellenmesi suçu ile ilgili özel bir içtima düzenlemesi vardır. Buna göre *“Beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana gelmiş ise, ayrıca kasten yaralama veya kasten öldürme suçlarına ilişkin hükümlere göre cezaya hükümlenir.”*

---

getirilene kadar bu eylemimiz sürecektir. Bu konuda... gereken duyarlılığı göstereceğinize inanıyoruz.” ifadelerinin yer aldığı mektubun cezaevindeki mektup inceleme komisyonunca engellenmesinin, yani haberleşme özgürlüğüne yapılan müdahalenin 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 298. maddesinin 2 numaralı fıkrası hükmü uyarınca kamu düzeni, cezaevlerinde güvenliğin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi amaçlarına matuf olduğuna ve bunun da Anayasa'nın haberleşme özgürlüğüne ilişkin 22. maddesinin ikinci fıkrası kapsamında meşru bir amaç olduğuna hükmetmiştir. Ancak anılan içtihadta ölçülülük ilkesinin gözetilmemesi suretiyle ihlal kararı verilmiştir. (Anayasa Mahkemesi, E: 2013/1148, K: 2013/1148, 07.07.2015, R.G. No: 29448, R.G. Tarih: 17.08.2015) Benzer bir olayda Anayasa Mahkemesi mektubun bir kısmının sansürlenmesinin haberleşme hakkı ihlali bakımından kabul edilemez olduğuna karar vermiştir (Anayasa Mahkemesi, E: 2013/1201, K: 2013/1201, 20.05.2015, R.G. No: 29441, R.G. Tarih : 10.08.2015). Yine AYM bir başka kararında ceza infaz kurumunda bulunan ve başka bir ceza infaz kurumunda bulunan bir arkadaşı tarafından gönderilen bir mektubun kendisine verilmeyerek imhasına karar verilmesi işlemi nedeniyle, haberleşme ve ifade özgürlüğünün ihlal edildiğini ileri süren başvurucunun talebinin TCK m.298/2 anlamında açlık grevine teşvik sayılacağından bahisle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. (Anayasa Mahkemesi, E: 2013/1822, K: 2013/1822, T: 20.05.2015, R.G. No : 29441, R.G. Tarih. 10.08.2015) Tüm bu başvurularda mektup içeriklerinin TCK m.298/2 anlamında açlık grevine teşvik içerikli olduğunun kabul edilmesine rağmen karar içeriklerinden ulaşılabildiği kadarıyla ilgili kanuna teşebbüs suçundan açılmış bir dava yoktur.

TCK m.298/2’de tanımlı beslenmeyi engelleme suçunda yukarıda da ifade edildiği üzere iki çeşit fiil vardır. Bunlardan biri temel düzenleme olan ve 2. fıkranın ilk cümlesinde yer alan beslenmenin engellenmesi; diğeri de açlık grevine teşvik, ikna ya da bu yolda talimattır. Suçların içtimasına ilişkin 298/3’te yer alan özel düzenlemede bu iki tip fiil açısından herhangi bir ayrıma gidilmemiştir.

Bu düzenleme aynı zamanda beslenmeyi engelleme suçunun mağdurda TCK m.86’daki kasten yaralama neticelerini meydana getirdiği takdirde sorumluluk doğurmayacağı anlamına gelmektedir. Oysa özellikle beslenmenin engellenmesi suçunun TCK m.298/2’nin ilk cümlesinde yer alan temel şekli açısından bu düşünceye anlam vermek güçtür. Örneğin önünden yemeği alınan hükümlünün açlıktan başının dönmesi ve göz altlarının morarması gibi sağlığının kısa süreli bozulduğu bir durumda fikrimizce ortada iki ayrı suç vardır. Fail beslenmenin engellenmesi suçunun yanında somut olaya göre ihmali davranışla işlenen kasten yaralama fiiline göre doğrudan veya kasten yaralama fiiline göre dolaylı fail olarak sorumlu tutulmalıdır.

Açlık grevine ikna, talimat veya teşvik fiillerinde ise kanuni bir dolaylı faillik durumu öngörüldüğü söylenebilir. Zira faili kasten yaralama veya kasten öldürme suçlarına göre sorumlu tutmanın kusur sorumluluğu bakımından başka türlü izahı yoktur. TCK m.37/2, suçun işlenmesinde bir kimseyi araç olarak kullanan kişiden fail olarak bahsetmektedir. Gelgelelim bir başkası aracılığıyla suç işlemek müstakil faillikle örtüşmez. Dolaylı fail, suç fiiline diğeri bir insan üzerinden hâkimiyet kurmasıyla müstakil failden ayrılır. Dar faillik anlayışının gereği olarak kendisine fail denen kişinin fiil üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet kurması esastır. Burada ise dışarıdan bakıldığında tipik fiil üzerinde hâkimiyet kuran kişi, dolaylı fail tarafından yönlendirilen, araç olarak kullanılan kişidir. Ancak kanuni düzenleme sonucunda olay bir bütün halinde dolaylı failin eseri sayılır (Akbulut, 2019: 675). Öyleyse açlık grevi dolayısıyla yaralanan kimsenin failin fiili işlemesinde araç olarak kullanıldığı kabul edilmelidir.

Araç olarak kullanılan kişi, suçu işlediğinin farkında değildir veya üzerinde kurulan hâkimiyetin sonucu olarak başka şekilde hareket edememektedir. Doktrinde arka plandaki şahsın, araç kişi vasıtasıyla fiil üzerinde üç şekilde hâkimiyet kurabileceği ifade edilmiştir (Özgenç, 549 :2019). Bunlardan biri araç kişinin, tarife uygun haksızlığın gerçekleşmesi açısından etkili hususlarda düştüğü yanılgı, diğeri fiili icra edenin üzerinde cebir veya tehdit tatbikidir. Cebir veya tehdit yoluyla dolaylı faillik açlık grevine ikna, teşvik veya talimat ile uyuşmaz. Öyleyse, açlık grevi sonu-

cunda m.87'ye göre yaralanan ya da hayatını kaybeden kimsenin hareketleri üzerinde haksızlık yanılığına sürüklemek suretiyle hâkimiyet kurulduğu ifade edilmelidir.

Tüm bu açıklamalardan sonra, fikrimizce açlık grevine ikna, teşvik veya talimat fiillerinin her durumda TCK m.87'den veya 81'den sorumlu tutulmayı gerektirmesi adaletsiz sonuçlara yol açar. Özellikle öldürme suçu açısından failin kastına bakmak daha yerinde olurdu. Failin öldürme kastı yoksa TCK m. 87/4'e göre kasten yaralama sonucu ölüm meydana gelmesi fiilinden, öldürme kastı varsa kasten öldürme fiilinden sorumlu tutulması daha isabetli olurdu.

Hem 86. maddede yer alan kasten yaralama suçu açısından oluşan boşluk dolayısı ile hem de kasten öldürme suçundan sorumluluğun objektif sorumluluğa yol açabileceğinden bahisle TCK m.298/3'ün şu şekilde değiştirilmesini öneriyoruz:

“Beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama veya kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana gelmiş ise bu fiillerden dolayı fail ayrıca sorumlu tutulur.”

Değişiklik önerimizin gerekçesi şöyle özetlenebilir: Beslenmenin engellenmesi açısından mağdurun herhangi bir sağlık problemi yaşamamasının gerekli olmadığını ifade etmiştik. Yine açlık grevine teşvik, ikna ya da talimat fiilleri dolayısı ile sorumluluk için mağdurun açlık grevine başlaması gerekmemektedir. Hal böyleyken, açlık grevinin veya beslenmenin engellenmesinin kapsamında kalan ve mazur görülebilecek bir kasten yaralama fiili bulunmamaktadır. Örneğin cinsel istismar fiili bünyesinde yaralamayı da barındırdığı için yalnızca ağır neticelere sonuç bağlamak anlaşılabilir. Ancak ifade edildiği üzere açlık grevine ikna, teşvik veya talimatın ya da beslenmenin engellenmesinin kural olarak bünyesinde barındırdığı bir yaralama fiili yoktur. Bu sebeple madde metnine 86. maddenin başlığı olan ‘*kasten yaralama*’ lafzı eklenmelidir. İkinci olarak, ölümün meydana geldiği her durumda açlık grevine teşvik, ikna ya da talimat fiillerini işleyen faili kasten öldürme suçundan sorumlu tutmak doğru değildir. Failde öldürme kastı bulunmuyorsa onu kasten öldürmeden sorumlu tutmak doğru değildir. Örneğin açlık grevine girme konusunda istekli fakat kararsız olan bir kimseyi 1 günlük açlık grevine girmesi için teşvik eden bir koğuştan arkadaşı, mağdur eylemini 200 gün sürdürdüğü ve hayatını kaybettiği takdirde müebbet hapis cezası ile sorumlu tutulmamalıdır. Önerimizde yer alan “*bu fiillerden dolayı fail ayrıca sorumlu tutulur*” ifadesi hâkime olayın bünyesine uygun düşen her türlü hükmü tatbik etmek konusunda takdir alanı tanımaktadır. Bu bağlamda yerine göre; yani faildeki kast, taksir ya da kusur yoğunluğuna ve fiilin dış dünyaya

yansıma biçimlerine göre ihmal suretiyle kasten öldürme, m.23'ün göndermesiyle taksirle öldürme, kasten öldürme, 87/4'e göre kasten yaralama sonucu öldürme şeklinde sorumluluk tesis edilebilecektir.

Beslenmenin engellenmesi suçunun oluşabilmesi için açlık grevine veya ölüm orucuna teşvik, ikna ya da talimat fiillerinin gerçekleşmesi gerekir. Açlık grevine destek olma biçimindeki bir eylem beslenmeyi engelleme suçuna göre değil, diğer şartları da gerçekleştiği takdirde 2911 sayılı kanuna muhalefet²³ veya terör örgütü propagandası²⁴ suçları açısından değerlendirilmektedir.

Sonuç

TCK m.298/2'de düzenlenen beslenmenin engellenmesi suçu ile devletin adli-yeye matuf menfaatlerinin korunması amacı güdülmektedir. Bu suçta mağdur yalnızca tutuklu ya da hükümlü olabilir. Bu suçun işlenebilmesi bakımından 298/1'de tanımlı hak kullanımını engelleme suçunda olduğu gibi ceza infaz kurumunda veya tutukevinde bulunma şart yoktur.

Beslenmenin engellenmesi suçu iki şekilde incelenmelidir. Birincisi 298/2'nin ilk cümlesinde tanımlı beslenmeyi engelleme fiili, ikincisi mağduru açlık grevine ya da ölüm orucuna teşvik, ikna ya da bu yolda talimat fiilidir. Birincisinde beslenme inisiyatifi failde, ikincisinde mağdurdadır.

Açlık grevi suç olmadığından beslenmenin engellenmesi suçu iştirake dair özel bir düzenleme değildir. Dolayısıyla suçun işlenebilmesi için fiilin teşebbüs aşamasına varmış olması gerekmez. Bununla birlikte suça muhtemel iştirak söz konusu olabilir.

²³ Y. 16. CD, E: 2017/1919, K: 2017/4928, 14.09.2017: "İzmir Konak Meydanında bulunan SGK İl Binası önünde, cezaevlerinde bulunan terör örgütü mensubu hükümlü ve tutukluların açlık grevlerine destek vermek amacıyla resmi mercilere bildirimde bulunmadan basın açıklaması ve oturma eylemi yaptıkları sırada; kolluk kuvvetlerince dağılmaları hususunda ihtar yapılmasına rağmen dağılmayarak, herhangi bir şiddet eylemine başvurmadan ve kolluk kuvvetlerince zor kullanılmadan gözaltına alındıklarının anlaşılması karşısında; basın açıklaması ve oturma eylemi yapma dışında başkaca eylemi bulunmayan sanıklara atılı 2911 sayılı Kanununun 28/1. maddesinde belirtilen şekilde kanuna aykırı olarak yapılan gösteriyi düzenlediği, yönettiği veya düzenleyen ve yöneten kişilerin fiillerine iştirak etme suçlarının unsurları itibarı ile oluşmadığı gözetilerek, sanıkların beraatları yerine hatalı değerlendirme ile yazılı şekilde mahkumiyet hükmü kurulması[...]" (<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>, 05.05.2020)

²⁴ Y. 16. CD, E: 2015/3662, K: 2015/4311, 03.11.2015 "Suç tarihinde Bulanık ilçe merkezinde ceza ve tutukevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlüler tarafından yürütülen açlık grevi eylemlerine destek vermek amacıyla düzenlenen basın açıklaması ve yürüyüş için toplanan grubun herhangi bir şiddete başvurmadığı, bu grup içinde bulunan sanığın attığı sloganın cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemleri meşru gösterecek veya övecek ya da teşvik edecek nitelikte olmadığı anlaşılınca, bu sözlerin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiği gözetilmeden, sanığın beraatı yerine yazılı şekilde mahkûmiyetine karar verilmesi[...]" (<https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>, 04.05.2020)

Beslenmenin engellenmesi sırf hareket suçudur. Oluşabilmesi için kişinin acıkmaması, açlık grevine karar vermesi veya açlık grevi eylemine girmesi gerekmez. Failin bu fiilleri gerçekleőtirip gerekleőtirmemesine göre sorumluluk tesis edilir. Dolayısıyla teşebbüs sorumluluğu fiil bölünebildiği takdirde doğacaktır.

Suçun içtimasına yönelik konulan özel düzenleme objektif sorumluluğa yol açmakta ve kasten yaralama suçunu içeren m.86 bakımından boşluk yaratmaktadır. Bu maddeye ilişkin önerimiz Şu Şekildedir:

“Beslenmenin engellenmesi nedeniyle kasten yaralama veya kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hallerinden biri veya ölüm meydana gelmiş ise fail bu fiillerden dolayı ayrıca sorumlu tutulur.”

KAYNAKÇA

Akal, Cemal Bali, “İspanya’da Açlık Grevinin Doğurduğu Sorunlar”, *Argumentum*, Yıl: 2, Sayı 19, 1992.

Akbulut, Berrin, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, 2019.

Anbarlı, Şeniz, *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir, 2006 (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, 02.05.2020).

Artuk, Mehmet Emin / Erem, Faruk / Danışman, Ahmet, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, 1996.

Artuk, Mehmet Emin / Alşahin, Mehmet Emin, “*Objektif Cezalandırılabilme Şartı ve Zamanaşımı*”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C:19, S: 2, sa.17-44, 2013.

Artuk, Mehmet Emin / Yenidünya, Caner / Gökçen, Ahmet, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, 2014.

Centel, Nur, “*Tutuklama Uygulamasında Sorunlar*”, *İÜHFİM C. LXXI*, S: 1, 2013.

Demirbaş, Timur, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, 2016.

Dönmezer, Sulhi / Erman, Sahir, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım, C:1, İstanbul, 1997.

Feyzioğlu, Metin, “*Açlık Grevi*”, *AÜHFİM*, C. 43, Ankara, 1993.

Göktürk, Neslihan, *Haksızlık Yanılgısının Ceza Sorumluluğuna Etkisi*, Ankara, 2016.

Hafizoğulları, Zeki / Güngör, Devrim, “*Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi*”, *TBBİD*, S: 69, sa. 21-50, 2007.

Hafizoğulları, Zeki / Özen, Muharrem, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, 2015.

İçel, Kayıhan / Evik, Hakan, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul, 2013.

İçel, Kayıhan / Sokullu Akıncı Füsün / Özgenç, İzzet / Sözüer, Adem / Mahmutoğlu, Fatih M. / Ünver, Yener, *Suç Teorisi*, İstanbul, 2000.

- Katoğlu, Tuğrul, Ceza Hukukunda Hukuka Aykırılık, Ankara, 2003.
- Koca, Mahmut / Üzölmez, İlhan, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2019 (Koca / Üzölmez, Genel Hükümler)
- Koca, Mahmut / Üzölmez, İlhan, Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler, Ankara, 2016. (Koca / Üzölmez, Özel Hükümler)
- Kunter, Nurullah, Suçun Kanuni Unsurları Nazariyesi, İstanbul 1949.
- Küçükince, Alptekin, Rüşvet Suçu, Adalet Yayınevi, Ankara, 2010.
- Önder, Ayhan, Ceza Hukuku Dersleri, İstanbul, 1992.
- Önder, Ayhan, Ceza Hukuku Genel Hükümler, C: 2, İstanbul, 1991.
- Özek, Çetin, “*Adliyyeye Karşı Suçların Hukuksal Konusu*”, İÜHFMC: LV, S: 3, sa. 12-50, 1997.
- Özen, İnci, Bir Koruma Tedbiri Olarak Ceza Muhakemesinde Tutuklama, Ankara, 2008.
- Özgenç, İzzet, Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara, 2019.
- Öztürk, Bahri/Tezcan, Durmuş/ Erdem, Mustafa Ruhan/ Gezer, Özge Sırma/ Saygılar Kırıt, Yasemin/ Alan Akcan, Esra/ Özaydın, Özdem/ Erden Tütüncü, Efser/ Altınok, Derya/ Tok, Mehmet Can, Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, Ankara, 2019.
- Taşkın, Ahmet, “*Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’da Beslenmenin Reddi*”, TBBD, S: 62, 2006.
- Tezcan, Durmuş / Erdem, Mustafa Ruhan / Önok, R. Murat, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’na göre Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Ankara, 2019.
- Toroslu, Nevzat, Ceza Hukuku Genel Kısım, Ankara, 2016.
- Ünver, Yener, Ceza Hukukuyla Korunması Amaçlanan Hukuksal Değer, Ankara, 2003.
- Üzölmez, İlhan / Akkaş, Ahmet Hulusi, “*Suçun Yapısında Objektif Cezalandırılabilme Şartları*”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Dergisi, C:2, S:1-2, 2007.
- Yüce, Turhan Tufan, Ceza Hukuku Dersleri, C: 1, Manisa, 1982.

EĞİTİM HAKKI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNİN BOURDIEU ÜZERİNDEN BİR ANALİZİ

A Discussion on the Right to Education: An Analysis of the Distance
Learning Process on Bourdieu

Türkan PAPUŞCUOĞLU*

Başvuru Tarihi : 30/10/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Öz

Bu çalışma koronavirüs sürecinde ara verilen örgün eğitimle birlikte gündeme gelen uzaktan eğitime odaklanmakta, uzaktan eğitim sürecini Bourdieucu bir analizle anlamaya çalışmaktadır. Koronavirüs sürecinde nasıl ki çeşitli meslekler evden çalışma modeline geçmişse eğitim de aynı şekilde öğrenci ve öğretmenin çevrim içi bir şekilde bulunduğu platformlara devredilmiştir. Fakat başta internet erişimi olmak üzere televizyon, bilgisayar, tablet ve telefon gibi araçların kullanımıyla gerçekleştirilen uzaktan eğitim süreci ilk bakışta makul gibi görünse de derinlemesine bir bakış, durumun pek de öyle olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin dört bir yanında eğitim hakkına sahip çocuklar okulun ve yüz yüze eğitimin sunduğu pek çok fırsattan uzak kalmıştır. Eğitim, uzaktan eğitimle

Abstract

This study focuses on e-learning program that comes to the agenda fore with formal education and interrupted in the coronavirus process, and it tries to understand e-learning process with a Bourdieu analysis. In the coronavirus process, education is transferred to platforms where students and teachers meet online, just as various professions switch to the home-working model. However, learning from digital platform carried out with the use of internet access, television, computer, tablet and phone may seem reasonable at first glance, but an in-depth look shows it not to be like so. Children who have the right to education all over our country are kept away from many opportunities offered by school and face-to-face education. Education is drawn into a field of struggle with e-learning.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı, papuscuogluturkan@gmail.com. ORC ID: 0000-0001-7819-1829

bir mücadele alanının içine çekilmiş; diğer bir deyişle eğitim alanında var olan eşitsizlikler uzaktan eğitimle pekiştirilmiştir. Eğitim bir hak olmaktan çok Bourdieucu anlamda habitus ve sermayelerin yarıştığı bir alana dönüşmüş, buna ek olarak da toplumsal sınıfların eğitim üzerinden yeniden üretiminin nasıl gerçekleştiğini gözler önüne sermiştir. Bu açıdan, bu çalışmada eğitim sürecinin getirdiği değişikliklerin ortaya çıkardığı sorunların temel eğitim hakkı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alan, Bourdieucu Yaklaşım Eğitim Hakkı, Habitus, Sermaye Türleri, Uzaktan Eğitim,

In other words, inequalities in education are reinforced by online learning program. Education, rather than being a right, is turned into a field where habitus and capitals compete in the Bourdean sense. Additionally, it is revealed how the reproduction of social classes through education takes place. In this respect, this article discusses the effects of the problems caused by the changes that are brought by the education process on the basic right to education.

Keywords: Area, Bourdieu's Approach, Education Right, Habitus, Online Learning Program, Types of Capital

1. Giriş

Toplumun temel kurumlarından ve insanların temel haklarından biri olan eğitim, gündelik hayatta pek çok kişiyi ilgilendiren bir etkileşim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayat yolunda uzunca bir süreci ifade eden eğitim, okul öncesi düzeyden başlamakta ve çeşitli kademelerle ilerlemektedir. Bu kademelerin her birinde çocukların belirli temel eğitimleri almaları sağlanırken, diğer taraftan toplumsal yaşamı deneyimleyecekleri sosyalleşme imkânları sunulmaktadır. Yani çocuk hem eğitim öğretim almakta hem de akranlarıyla bir araya gelerek toplumun bir üyesi olmayı öğrenmektedir. Bu açıdan eğitim ve dolayısıyla eğitimin gerçekleştiği okullar birçok açıdan işlev görmektedir ve gerek öğrencilerin kendi aralarında gerekse de öğretmenleriyle karşı karşıya gelebilecekleri bir ortam oluşturmaktadır. Böylece okullarda bir araya gelen öğrenci ve öğretmenler ortak bir etkileşim sürecine dâhil olarak belli bir hedefi gerçekleştirmek adına işbirliği yapmaktadır. İşbirliğinin neticesi olarak kültürel ve sosyal sermayeye sahip olan çocuklar eğitimin sağlayabileceği en yüksek faydadan yararlanarak çok boyutlu olarak yetişebilmektedir. Fakat içinde bulunduğumuz koşullar neticesinde uzaktan eğitim sürecine geçilmesiyle pek çok açıdan eğitimin sekteye uğraması söz konusu olmuştur.

Uzaktan eğitim çocukları okul çevrelerinden uzaklaştırmanın yanı sıra daha farklı sorunlara da yol açmıştır. Yani uzaktan eğitimle birlikte aileden sonra gelen ikincil sosyalleşme mekânları olarak okullar hem bu işlevlerinden uzaklaşmışlar hem de temel eğitim hakkına ulaşma konusunda çeşitli yetersizlikler ortaya çıkmıştır. Okulun sunduğu yüz yüze eğitim çocuklardan sadece verilen eğitimi almalarını ve çeşitli kuralları takip etmelerini talep ederken uzaktan eğitim bu eğitimi alabilmek için çeşitli ön hazırlık taleplerini bünyesinde barındırmaktadır. Buradan anlaşılan; uzaktan eğitime ulaşabilmenin beraberinde getirdiği -belirli teknolojik imkânlarla sahip olma gibi- yükümlülüklerinin olduğudur. Her ne kadar bu durum kimi çocuklar için sorun arz etmez görünse de bazıları için kaçınılmaz bir sorundur ve ister istemez eşitsizlikleri gündeme getirmektedir. Bu sorunlara çocukların ait olduğu ailelerinin habitusları ve sermayeleri bağlamında anlaşılır olmaktadır. Toplumsal olarak belli bir konuma sahip ailelerde çocuklar kendileri için çeşitli imkânların hâlihazırda bulunduğu ortamlara doğmakta ve hayatlarını sürdürmektedir. Diğer taraftan bu imkânlardan yoksun çocuklarsa ayrıca bunu elde edebilecek sermayeye de sahip değildir.

Bu durum eğitimin bugünkü koşulları dikkate alındığında açık bir şekilde kendisini göstermekte ve konuyu tartışmaya açık bir hale getirmektedir. Habitusların ve sermayelerin karşılaştığı bir alan olarak uzaktan eğitimle birlikte eğitimin bir kesimin yararlanabildiği ve böylelikle de bu kesimin kendi geleceklerini sağlama alabildikleri görülmektedir. Yani eğitim sayesinde sınıf atlama ya da üst konuma geçme şansı az olan çocuklar uzaktan eğitimle bir kez daha sınırlandırılmış olmaktadır. Böylece konunun sadece maddi bir tartışmadan fazlasını içerdiği anlaşılmakta ve çok yönlü bir değerlendirmenin yapılması zorunlu görünmektedir. Bu doğrultuda konu Pierre Bourdieu ve onun kavramlarıyla açıklanacaktır. Habitus ve alandan bahsederken de mesele yine Bourdieu'nün yeniden üretim vurgusuyla da genişletilecektir. Bu açıdan eğitim ve eğitim eşitsizlikleri söz konusu olduğunda Bourdieu'nün ekonomik ve kültürel açıdan çok yönlü perspektifine başvurmak yararlıdır.

Pierre Bourdieu ve alandaki bazı önemli isimler okul, eğitim ve bu alanlardaki eşitsizlikler üzerine yazdıkları kitaplar doğrultusunda bahsi geçen konuları çeşitli şekillerde ele almışlardır. Jhon Dewey, *Okul ve Toplum* (1889) adlı kitabında eğitimin niteliklerinin iyileştirilmesine yönelik katkılarda bulunmuştur. Dewey'in eğitim görüşünde öğrencinin yaparak ve yaşayarak öğrenmesi ve okul ile hayatın birleştirilmesi yer almaktadır. Bu kitabında da okul ve topluma dair ilişkileri gündemine almakta ve okulun asıl değerinin maddiyatla değil toplumsal değerlerin içselleştirilmesiyle ilgili olduğunu söylemektedir. Öğrenci merkezli bir eğitimi savunan Dewey, öğrencinin okulla da aidiyet kurması gerektiğini söyler.

Konuyla ilgili diğer çalışmaya zamanında Atatürk'ün de okullarda okutulmasını tavsiye ettiği Grigory Petrov'un *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* (1923) kitabıdır. Kitap Finlandiya'nın kurtuluş mücadelesi anlatmakta. Fakat bu mücadele etrafında gelişen seferberlik ve aydınlardan öğretmenlere kadar halkı örgütleyecek kesimler dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda gerek seferberliğin gerekse de azmin sonucunda Finlandiya'nın gelişimini gözler önüne sererek okulun ve eğitimin de önemini ortaya koymaktadır. Çünkü bugün Finlandiya eğitim alanındaki başarılarıyla anılmakta ve model olarak gösterilmektedir.

Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron ile yazdığı *Varisler Öğrenciler ve Kültür* (1964) adlı eserinde yükseköğretimdeki eşitsizliklere odaklanır. Bourdieu ve Passeron, bu kitaplarında yükseköğretim öğrencileriyle yapılan çalışmaların istatistiklerini ve analizlerini aktararak yükseköğretimdeki sınıfsal eşitsizlikleri ortaya koyar.

Buna göre üniversitelerde alt ve orta sınıftan olan öğrencilerin yüksek sınıftan olan öğrencilere nazaran üniversiteye girme, bölüm tercihleri gibi konularda yaşadıkları dezavantajları gösterirler. Bunlara ek olarak eğitim sisteminin yüksek sınıfın yeniden üretimini gerçekleştirdiği bir alan olduğuna işaret ederler. Diğer taraftan Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi* (1968) ile ezilenlerin eğitimi sorununu gündeme getirir. Freire, kitabında ezenler ve ezilenler arasındaki mücadeleye odaklanır. Ezilenlerin durumlarının farkına varmaları gerektiğini, bu doğrultuda eğitimin önemini vurgular. Eğitimin farklı türleri arasında ayırım yaparak onlar üzerinde bir karşılaştırma yapar. Eğitimin insanın karakterini geliştirici bir niteliği olması gerektiğini ve karşılıklı bir süreci içerdiğini belirtir.

Okulsuz Toplum (1970) da Ivan Illich tarafından yazılan ve çok ses getiren bir kitaptır. Illich bu kitabında okulun eşitsizlikler üzerine kurulan bir yapı içerdiğini ve toplumdaki eşitsizliği arttırdığını söyler. Ona göre hayatın kendisi bir eğitim alanıdır ve zorunlu eğitim karşı durulması gereken bir konudur. Onun buradaki karşı tavrı okulun ve eğitimin devlete bağlı bir yapıda oluşunadır. Yani Illich eğitim sisteminin bağımsızlığını savunmakta, eğitimin devletten ayrı bir şekilde verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca okul yüksek sınıfların statükosunu sürdürmeyi sağlayan bir araç durumundadır. Diğer bir deyişle okullarda yüksek sınıfların ayrıcalıkları korunmakta ve bu ayrıcalıkların devamlılığını sağlanmaktadır. Bu açılar göz önünde bundurulduğunda okulların çeşitli eşitsizlikleri barındırdığı görülmektedir.

Bourdieu'nün *Ayırım* (1979) kitabı ise sınıflar ve onların beğenileri üzerine analizleri içeren bir eserdir. Yazar bu eserinde sınıfların ayırıcı özelliklerini ve onların kökenlerini sorgulamaya açar. Bu sorgulamada zevk ve beğenileri, kültürel pratiklerin niteleyici özelliklerini tartışır. Teorisinin temel kavramlarını da yine bu kitabında izah eder. Ayrıca kitapta 'sınıflama, sınıf düşme, yeniden sınıflama' ve başka birkaç bölümünde eğitim meselesini de gündeme getirir. Eğitim alanı ve bu alandaki dönüşümler, eğitim ve sınıflar arası ilişkiler gibi konuları açıklar. Bu açıdan yazarın bu kitabı da eğitimle ilgili çalışmalar açısından ele alınabilir.

Tüm bu eserler göz önüne alındığında eğitimin ve okulun çeşitli açılardan ele alınan konular olduğu görülmektedir. Bahsedilen eserlerde eğitimin niteliklerinin tartışıldığı gibi eğitimde yaşanan sorunlar da tartışılmıştır. Bu açıdan eğitime dair farklı bakış açılarını içeren eserlerin varlığı görülmüştür. Fakat bu çalışmada eğitimin güncel bir durumu tartışılmakta, yani bu yeni durumun izahına çalışılmakta-

dır. Daha önceden de eğitim süreçlerinin kısmi uzaktan eğitimlerle desteklendiği bilinmektedir, ancak hiçbir zaman bugünkü gibi bir zorunluluk hâsıl olmamıştır. Durumun böylesi bir zorunluluk içermesi ve beklenmedik bir biçimde gündeme gelmesi süreci daha da farklı bir konuma getirmektedir. Bu açıdan çalışma böylesi bir değişim ve dönüşümü sosyolojik perspektiften açıklamaya katkı sunmak amacını taşımaktadır. Çünkü sürecin kendisi bizatihi toplumsal konulara içkindir ve yeterince anlaşılabilmesi sosyolojik perspektifi gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda eğitim ve eşitsizlik meselelerini irdelemek adına ilerlemek mümkündür. Çalışma literatüre dayalı bir şekilde teorik olarak gerçekleştirilmektir. Ayrıca teorik bilgiler çeşitli içerik analizleri sayesinde desteklenmektedir.

2. Anayasal Bir Hak Olarak Eğitim

Toplumsal hayat, içerisinde pek çok kültürü barındıran bir yapıya sahiptir. Bu kültürel çeşitlilik toplumsal hayatı zenginleştiren bir motif gibidir. Her bir kültürün kendisine has özellikleri vardır ve bu özellikler süregelen düzen içerisinde ilerlemeyi sürdürür. Toplumsal hayatın renklerinin sürekli bir çatışma unsuruna dönüşmemesi ve bir arada yaşamın sağlanabilmesi için çeşitli düzenlemeler gerekmektedir. Bu düzenlemelerin bilinen en eski örnekleri *toplum sözleşmeleridir*. Toplum sözleşmeleri konusunda akla gelen ilk isimler Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau 'dur. Her iki düşünür için de toplum ve siyasi iktidar bireylerin özgür iradelerinin bir ürünüdür. Bu iradelere aracılık edense sözleşmedir. Bütün tarafları bağlayan bu sözleşme vasıtasıyla bireylerin doğal haklarından bazıları kurgulanan topluma devredilir.¹ Bu yönüyle sözleşmeler toplumsal olarak bir uzlaşmayı içermekte ve herkesin üzerinde ortaklaşa kabul ettikleri belgeler olarak görülebilmektedir. Her ne kadar Hobbes ve Rousseau açısından sözleşmelerin yapılış nedenleri arasında bir farklılaşma olsa da her ikisi için de toplumsal bir sözleşmenin yapılması ve tüm toplumu kapsamaması gerekmektedir. Böylelikle toplumda yer alan herkesin hakları belirlenmiş ve güvence altına alınmış olacaktır.

Peki, geçmişten bugüne böylesi sözleşmelerin yapılmasını gerekli kılan temel insan hakları nelerdir? Bu soru 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile cevaplanmıştır. Buna göre bir insanın yaşamı boyunca kültürel, siyasi ya da etnik açıdan hiçbir ayrımcılığa maruz bira-

¹ Levent Ünsaldı ve Ercan Geçgin, *Sosyoloji Tarihi Dünya 'da ve Türkiye 'de*, 5. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.

kılmadan yaşama, barınma, duygu ve düşüncelerini ifade edebilme, din ve inanç özgürlüğüne sahip olma ve eğitimden sağlığa her türlü haktan yararlanmasını ifade eden beyanname ile sadece ulusal değil uluslararası boyutta bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu beyannamenin 26. Maddesi de eğitim hakkına ayrılmış ve konu çeşitli açılardan ele alınarak değerlendirilmiştir. Söz konusu maddenin detaylı bir şekilde ele alınmasıyla birlikte eğitimin temel düzeyde zorunlu ve bedelsiz olduğu gibi herkese açık bir yapıya sahip olduğu da görülmektedir. Yani herkesin temel eğitim hakkı vardır ve kimse bu haktan mahrum edilmemelidir. Diğer taraftan eğitim, beyannamenin bir teminatı olacak nitelikte hoşgörüyü yönlendirmeli ve insan haklarını destekleyici bir konumda olmalıdır. Ayrıca eğitimin bir hak olması gibi çocuğun eğitim hakkının seçilmesi de ana babanın hakkı olarak sunulmaktadır.² Böylece eğitim insan hakları söz konusu olduğunda uluslararası bir beyanname ile de korunan bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insanlar doğdukları andan itibaren bir gelişim süreci içerisine girmekte ve bir dizi eğitimden geçmektedirler. Bugüne kadar insanlığın gelişimi de nihayetinde eğitimin sağladığı ilerlemelerle gerçekleşmiştir ve gerçekleşmeye de devam etmektedir.

3. Eğitim ve Güncel Uzaktan Eğitim

Eğitim, altı temel kurumdan birisidir ve genel olarak bireyin yaşadığı toplumda yeteneğini, tutumlarını ve olumlu değerdeki davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamı olarak tanımlanır.³ Bu yönüyle de insan etkileşimlerinin temelinde yer aldığı gibi hemen herkesin belli bir eğitim sürecinden geçtiğine de işaret etmektedir. Çünkü eğitim, hayatın her alanında kendisine yer bulmakta ve çocukluktan itibaren toplumsal hayatın öğrenilmesi yolunda bir rehber sunmaktadır. Çocukların içerisinde buldukları toplumu, kültürü öğrenmelerinin en temel yolu da bunları kendi deneyimleri ile içselleştirilmesidir. Yani bir nevi sosyalleşme süreçlerine vurgu yapılarak süregelen bir yapı şeklinde vücut bulan eğitim çocuğu hayata hazırlamaktadır. Bu açıdan eğitimin sadece belli bazı kuralları öğretmekten fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Daha geniş anlamda eğitimle birlikte çocuğun algılama, düşünme ve fark etme kapasitelerinde bir gelişmenin sağlanmasıyla kendi bireyselliğini oluşturmaya da katkı sağlanır. Böylece eğitimin ışığında hem kendini hem ötekileri kabul eden çocuklar bir birey olarak topluma kazandırılabilir.

² Rona Aybay, **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi** (Elektronik Sürüm), 1. Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2016, s. 20.

³ Mustafa Aydın, **Kurumlar Sosyolojisi**, 4. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul, 2016, s. 233.

Bu doğrultuda okullar eğitimin sürdürüldüğü temel kurumlar olarak karşımıza çıkmakta ve hemen her toplumda bulunmakta. İlkokuldan yüksekokula çeşitli dereceleri bulunan ve her derecenin kendine özgü kazanımları ve gerekleri olan eğitimde, okulların önemi açığa çıkmakta. Yani burada eğitimin hayatın her alanında sürdüğü ve kendiliğinden gelişebilen informel eğitim ile belli okullarda belli amaçlar doğrultusunda sınavlar ve değerlendirmeler içeren formel eğitim arasında bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Fakat bu ayrımların da çok keskin bir biçimde olmadığını okulların esasında her iki eğitim boyutunu da içerdiği söylenebilir. Bu yönüyle okulda hem temel eğitim hakkına ulaşan çocuklar hem de çeşitli sosyal ilişkiler içerisine dâhil olmuş olur.⁴ Böylece okul sunmuş olduğu eğitimi geliştirme fırsatına da sahip olmuş olur. Fakat tüm dünyayı etkileyen bir virüsün ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal hayatın diğer pek çok alanında olduğu gibi okul ve eğitim alanı da bu durumdan etkilenmiştir. 10 Mart 2020 tarihinde ülkemizde görülen ilk virüs vakasının ardından 23 Mart itibarıyla da eğitim süreci uzaktan eğitim adı altında yürürlüğe girmiştir. İlk olarak TRT kanalları aracılığıyla eğitimin devam etmesinin sağlanmasının ardından daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın internet üzerinden eğitimi mümkün kılan Eğitim Bilişim Ağı'nın (EBA) kullanılmasına geçilmiştir. Süreçle ilgili pek çok kafa karışıklığının ardından derslerin televizyon ve internet sayesinde işlenmesiyle okullar ve yüz yüze eğitim, eğitim sürecinden çekilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Ziya Selçuk ise süreçle ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Uzaktan eğitim yapıyoruz ama öğrenciler okuldan uzaklaşmasınlar, motivasyonları düşmesin, eğitsel olarak onları meşgul edelim, eğitimsel ihtiyaçlarını karşılayalım, bundan dolayı yapıyoruz. Yoksa sadece televizyonla eğitimle bizim tam bir eğitim yapmamız söz konusu olmaz. Bunun farkındayız. Fakat tedbirimizi almak zorundayız.”⁵ Bakan Selçuk'un ifadelerinden de anlaşılacağı gibi eğitim süreci uzaktan ve sınırlı etkileşimlerle sektöre uğramaktadır. Fakat normal şartlar altında bulunmadığımız göz önüne alınırsa eğitimin tam anlamıyla bir kesintiye uğramasındansa uzaktan eğitim şeklinde yürütülmesine karar verilmiştir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilen bu kararın sonuçları beklenildiği gibi olmamıştır. 4 Eylül 2020 tarihli Eğitim Sen Uzaktan Eğitim Çalıştayı sonuç raporu durumu ortaya koyar niteliktedir. EBA üzerinden yürütülen canlı derslere katılım, birçok okulda %15-20 dolaylarında kalmıştır. Öğrencilerin dersleri izlemek için

⁴ Aydın, 2016, s. 250-251.

⁵ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), “Bakan Selçuk, 23 Mart'ta Başlayacak Uzaktan Eğitime İlişkin Detayları Anlattı” (27 Kasım 2020).

gerekli teknolojik donanım ve internetten yoksun olmaları eşitsizliklere yol açmış, anayasal bir hak olan eğitim hakkı kullanılamaz hale gelmiştir.⁶ Bahsedilen oranlara dikkat edildiğinde uzaktan eğitimle birlikte eğitime ulaşma oranının yarıdan az olduğu görülmektedir. Yani ülkemizde eğitim alan çocukların yarısından çoğu bu haklarından mahrum kalmıştır. Bu açıdan uzaktan eğitimin neden olduğu sorunların en başında uzaktan eğitime erişim sorunu gelmektedir. Şöyle ki televizyon kanallarının verdiği eğitim, çocukların aşına oldukları kendi öğretmenleri tarafından verilmemektedir ve zaten yabancı görülen bu öğretmenlerle iletişime geçmeden verici-alıcı konumunda ders işlenmektedir. Bu durum çocuğu gerek eğitimden gerekse de okuldan uzaklaştırmaktadır.

Bu doğrultuda internet aracılığıyla her okulun kendi öğretmenlerinin kendi sınıfları için düzenlediği canlı derslere geçilmiştir. Burada çocuk kendi öğretmeniyle bir etkileşim içerisinde ders alabilmekte ve ders takibine devam edebilmektedir. Fakat bu durumun da beraberinde getirdiği bir sıkıntı olarak internet ve teknolojik araçlara ulaşma sorunu ortaya çıkmaktadır. Bir anlamda bu sorun uzaktan eğitime katılma oranlarını düşüren, çocukları temel eğitim hakkından uzaklaştıran en temel sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Sorunun nedeni ise yüzeysel bir açıklamayla izah edilemeyecek denli derindir. Burada söz konusu olan durum sınıfsal eşitsizlikleri gündeme getirmekte ve sorunu daha üst bir bakışla ele almak gerektiğine işaret etmektedir. Bu açıdan çalışma kapsamında Pierre Bourdieu'nün sınıfsal eşitsizlikleri açıklayan yaklaşımına değinilecek, uzaktan eğitimin açmazlarını ortaya çıkaran eşitsizlikler anlaşılmasına çalışılacaktır.

4. Toplumsal Tabakalaşma ve Eğitime Yansımaları

Sosyoloji literatüründe önemli bir yeri olan Pierre Bourdieu ekonomiden kültüre çeşitli alanlardaki fikirleriyle literatüre katkıda bulunmuş ve önemli kavramlar kazandırmıştır. Onun bu katkılarının ilk dikkat çeken kısmı sosyolojinin temel (diktomilerinden) biri olan (faillik-yapı düalizmi) faillik-yapı ikiliğini bir araya getirme çabası olduğu söylenebilir. Bourdieu'nün çalışmalarının kalbi ve özneliği birleştirme çabaları *habitus* ve *alan* kavramlarına ve onların arasındaki diyalektik ilişkiye dayanır.⁷ O, bu diyalektik ilişki üzerinden toplumsal hayatın bir sınıflan-

⁶ Salgın Günlerinde Uzaktan Eğitim Çalıştayı, "Sonuç Raporu" (27 Kasım 2020).

⁷ George Ritzer ve Jeffrey Stepnisky, Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri, 2. Baskı, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2015, s. 154.

dırmasını ortaya koyar. Diğer bir deyişle Bourdieu kendi yaklaşımında toplumsal uzamda yer alan kişilerin sınıfsal bir analizini yapar. Bu sınıfsal analiz *habitus*, *alan* ve *sermaye türleri* üzerinden şekillenmektedir.

Habitusu, içselleşmiş sosyal yapı olarak düşünebiliriz. Sınıf yapısındaki yaş, cinsiyet ve sosyal sınıflar gibi nesnel ayrımları yansıtır. Habitus, sosyal dünyadaki belli bir pozisyonda uzun süre bulunmanın sonucunda elde edilir. Yani bireyin o dünyadaki konumuna bağlıdır; herkesin habitusu aynı değildir.⁸ Buradan anlaşıldığı üzere habituslar bireylerin konumları üzerinden şekillenmekte ve habituslar bağlamında da farklılıklardan söz edilebilmektedir. Söz konusu farklılıklarsa bireylerin içselleştirmiş oldukları davranışlarda kendilerini göstermektedir. Örneğin farklı habituslara sahip iki bireyin aynı duruma vereceği tepkiler ya da durumları ele alış biçimleri farklılaşabilmektedir. Belirli zevklerin ve görgü kurallarının uygulanmasından sıradan bir eylemin gerçekleştirilmesine kadar habitusun izlerini sürmek mümkündür. Bu açıdan habitus bireyin sınıfsal konumuna da işaret etmekte, onu diğerlerinden ayıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan alan habitusun karşısında yer almakta ve bireylerin sınıfsal bir mücadeleye girdiği yer olarak kabul edilmektedir. Bourdieu (örneğin ekonomi, sanat politika, entelektüel veya eğitsel kazanımı içeren) 'alanlar' kavramını, içinde bireyler ve grupların kaynakların dağılımında üstünlük sağlama ve bu kaynakların sağladığı çıkarlara ulaşma mücadelesi verdikleri nesnel konumlar seti olarak tanımlar.⁹ Burada ifade edildiği gibi bireyler ve gruplar kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte ve bu çıkarlarını artırmak için çabalamaktadır. Zaten alan kavramının mücadeleye birlikte anılması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Mücadeleye katılanlar, alanına göre değişmekle birlikte mücadele nesnelilerinin değerine olan inancı az çok beslemek suretiyle oyunun yeniden üretimine katkıda bulunurlar.¹⁰ Böylelikle alanlarda karşı karşıya gelen taraflar hem bir çıkar çatışmasına girmekte hem de oyunu sürdürmektedir. Yani bu durumda mücadele ve alan birbirini var etmektedir. Bu noktada eğitim ya da okul da bahsedilen alanlardan biri olarak ele alınabilmektedir. Okul, başka sebeplerin yanı sıra, failerin kendi yeniden üretimlerini kontrol altında tutmalarından ötürü, hiçbir alanın olmadığı kadar kendi üretimine yönelmiş bir alandır. Bununla birlikte eğitim alanı dış etkilere de maruz kalır.¹¹ Bu ifadelerden eğitim alanındaki yeniden üretimin yoğunluğu an-

⁸ Ritzer ve Stepnisky, , 2015, s. 154.

⁹ Derek Layder, **Sosyal Teoriye Giriş**, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2019, s. 334.

¹⁰ Pierre Bourdieu, **Sosyoloji Meseleleri**, 3. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara, 2018, s. 140.

¹¹ Pierre Bourdieu, **Seçilmiş Metinler**, 3. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara, 2016, s. 84.

laşılmaktadır. Bireylerin bu ve benzeri alanlarda vermiş oldukları mücadelelerde ise onları diğerlerinden öne geçiren güçleri yani bir nevi kozları ise sahip oldukları sermayeleridir.

Sermaye, hem kendi hem de başkalarının kaderini kontrol etme olanağı sağlar. Bourdieu dört çeşit sermayeden bahseder. Bu fikir ekonomiden ilham aldığı için, *ekonomik sermayenin* tanımı açıktır. *Kültürel sermaye* meşru bilgi çeşitlerini içerir, *sosyal sermaye* insanlar arasındaki değerli ilişkileri içerir; *sembolik sermaye* onur ve prestijden ortaya çıkar.¹²

Pasajda görüldüğü gibi sermaye her ne kadar ekonomik temelli bir kavram olsa da Bourdieu kavramı farklı açılardan ele almaktadır. Tüm çeşitlilikle beraber sahip olunan sermayelerin gücü doğrultusunda bireyler alanda birbiriyle yarışmakta, bir konum elde etmek için karşı karşıya gelmektedir. Açıktır ki ekonomik sermaye diğer sermaye türlerine sahip olmak adına avantaj sağlamaktadır. Yani ekonomik sermayesi yüksek olan bir kişinin içerisinde yetiştiği habitusun da etkisiyle sahip olacağı sosyal ve kültürel sermaye de artacaktır. Kendi konumunun getirdiği avantaj nispetinde yine yüksek konumlarda bulunan insanlarla etkileşim içerisinde olacak ve çevresini bu insanlarla dolduracaktır. Diğer taraftan imkânları doğrultusunda yüksek düzeylerde eğitim alabilecek ve her açıdan kültürel sermayesini genişletmeye güç yetirebilecektir. En imtiyazlı öğrenciler geldikleri çevreye sadece, derslerinde doğrudan işlerine yarayacak alışkanlıkları, pratikleri, tutumları borçlu değildirler; bu çevreden kendilerine, getirisi dolaylı ancak bir o kadar da kati olan malumatlar, maharetler, zevk ve yargısı ve ‘ince bir zevk’ miras olarak kalır.¹³ Bir anlamda kültürel sermayenin okul sürecinden önce ailede başlayarak gelişmesi söz konusudur. Ayrıca ailenin sermayelerinin eğitim hayatını her yönden etkileyebileceği de açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü burada eğitimdeki başarının her açıdan desteklendiği görülmektedir. Fakat bu durumun tam tersi daha alt bir konumda bulunan bir kişi için de geçerlidir. Yani ekonomik sermayesi az olan bir kişinin içerisinde yer alacağı gruplar ve bu grupların insanları da kendisine benzer konumları paylaşıyor olacaktır ki bu da bu kişinin sosyal sermayesinin ölçüsünü şekillendirecektir. Böylece ekonomik ve sosyal sermaye bakımından görece daha az gücü bulunan kişinin alacağı eğitimin de temel düzeyde bir eğitimle sınırlı kalacağı söylenebilir. Buradan anlaşıldığı üzere bu farklılaşmalar sınıfsal eşitsizlikleri ortaya çıkarmakta ve insanla-

¹² Ritzer ve Stepnisky, 2015, s. 156.

¹³ Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, **Varisler Öğrenciler ve Kültür**, 1. Baskı, Heretik Yayınları, s. 35.

rı konumları dolayısıyla ayırıştırılmaktadır. Tüm bu sermayelerin topyekûn birleşimi gözüyle bakılabilecek sembolik sermayeler de eşitsizliğin görünür yüzüdür. Diğer bir deyişle kişilerin diğerlerinin gözünde nerede konumlandıklarının ya da diğerlerinden görecekları saygınlık da sermayelerinin ağırlığına göre belirlenmektedir. Böylece Bourdieu insanların toplumsal hayatlarını şekillendiren ve onların diğerleri ile aralarındaki ilişkilerini gösteren bir sınıflandırma yolunu göstermiş olmaktadır. Bunlara ek olarak bahsedilen tüm bu süreçlerin toplumsal düzenin yeniden üretimi fikrini ortaya çıkardığını belirtir. Yani ona göre habitusların ve sermayelerin gelecek nesillere aktarılmasıyla toplumsal hayatta var olan konumlandırmalar ve eşitsizlikler nesiller aracılığıyla süregiden bir eğilim göstermektedir.

Örneğin köken itibarıyla bağlı olunan sosyal çevreden miras alınan yatkınlıkların ve kültürel alışkanlıkların doğrudan tesiri, mevcut belirlenmişlikleri yeniden etkili kılan başlangıçtaki yönelimlerin (ki bunların kendileri de ilk belirlenmişliklerin ürünüdür) arttırıcı etkisi tarafından ikiye katlanır; bu belirlenmişlikler tam anlamıyla tedrisi bir mantık dâhilinde yok sayıyormuş gibi görünerek toplumsal eşitsizlikleri takdis eden onaylar biçiminde ifade edildikleri ölçüde daha da etkili olurlar.¹⁴

Buradan anlaşıldığı üzere toplumsal eşitsizlikler, kökenlerden beslenmektedir. Kökenin gücü doğrultusunda ortaya çıkan eşitsizlik de eğitim alanında kendisini göstermektedir. Hatta bu eşitsizlikler de görmezden gelindiği sürece daha da güçlenerek eşitsizliği arttırmaktadır. Buradaki en temel etmen de ekonomik sermayesi olmayanların kültürel ve sosyal sermayeye de erişemeyecek olmaları bir diğer deyişle bu sermayelerin sunduğu imkânlarla erişememeleridir. Üst sınıf ya da Bourdieu 'nün adlandırdığı şekliyle, egemen sınıf kökenlerinden gelen çocuklar ev ve okulun etkileri arasındaki olumlu etkileşimden faydalanırken dezavantajlı sınıf kökenlerinden gelenler zorluklarla karşılaşacaklardır.¹⁵ Bu açıdan hem zorlukların üstesinden gelmeye çalışan hem de kendisinden üstün sermayelere sahip olanları yakalamaya çalışacak olan bir çocuğun akademik bir başarı kazanma şansı zorlaşmakta ve bu başarı çoğunlukla önceki neslin devamı niteliğinde kalmaktadır. Böylesi bir durum da eğitimin getirdiği eşitsizlikleri gündem haline getirmenin gerekliliğini göstermektedir. Ayrıca eğitimdeki eşitsizliklerin uzaktan eğitimle de söz konusu olması uzaktan eğitimin de ele alınmasına işaret etmektedir.

¹⁴ Bourdieu ve Passeron, **Varisler Öğrenciler ve Kültür**, s. 31.

¹⁵ Cengiz Yanıklar, "Kültürel Sermaye, Eğitim ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu 'nün Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış", *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 22, 2010, s. 127.

5. Uzaktan Eğitimin Toplumsal Eşitsizliklere Yansıması

Yaklaşık yedi ay önce başlayan uzaktan eğitim süreci pek çok açıdan tartışmaya neden olmuştur. Bunlar arasında hiç kuşkusuz en büyük pay, uzaktan eğitim süreciyle birlikte eğitim haklarından mahrum kalan çocuklar olmuştur. Çocukların bu mahrumiyetlerini Bourdieu'nun yaklaşımı üzerinden açıkça okumak mümkün görünmektedir. Fakat ilk olarak uzaktan eğitimi mümkün kılan ve eğitimde dijitalleşmeye giden süreci anlamak yararlıdır.

Yukarıda da değinildiği gibi eğitim tüm toplumlarda temel bir kurumdur. Bu doğrultuda eğitimin hemen her koşulda ve toplumsal farklılıklar göz önüne alınarak verilmesi söz konusu olmuştur. Yani her bir toplum kendi kültürlerine ya da yaşam tarzlarına uygun olan eğitimin uygulanması için çaba göstermektedir. Bu açıdan geleneksel tarzda eğitimin kökenleri medreselerde usta-çırak ilişkisi içinde görülebilmektedir. Diğer taraftan gelişen teknoloji ve reformlarla birlikte eğitim de geleneksel tarzdan uzaklaşıp dijitalleşme sürecine ayak uydurmuştur. Dijital eğitim, dijitalleşmenin yaşama en çok temas eden ve en çok etkilerinin hissedildiği bir sektör olduğu söylenebilir. Dijital çağın en büyük devrimlerinden biri, kuşkusuz “eğitimde dijital devrim”dir.¹⁶ Çünkü eğitimin yöntemlerinden araçlarına pek çok açıdan değişiklik meydana gelmiştir. Eğitim araçları çeşitlenmiş, zaman ve mekânları aşarak her koşulda eğitimin sunulması mümkün olmuştur. Eğitimde dijitalleşme, hem birey hem toplum hem de kamu otoriteleri açısından birçok kolaylığı, etkinliği, verimliliği ve sonuç alıcı yöntemleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin, eğitim sistemlerinde büyük veri uygulamaları öğrenciler üzerinde önemli etkiler meydana getirebilir.¹⁷ Böylelikle dijitalleşmenin sunduğu fırsatlardan eğitim alanında da yararlanmak mümkün olmakta, uzaktan eğitim yöntemi de kullanılmaya başlanmaktadır. Bu yöntem ise şu şekilde ifade edilmektedir: Geleneksel öğrenme-öğretme yöntemlerindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi etkinliklerin yürütme olanağı bulunmadığı durumlarda eğitim çalışmalarını planlayanlar ve uygulayanlar ile öğrenenler arasındaki iletişim ve etkileşimin özel olarak hazırlanmış öğretim üniteleri ve çeşitli ortamlar yoluyla belli bir merkezden sağlandığı bir öğretim yöntemidir.¹⁸ Bu açıdan uzaktan

¹⁶ Bekir Parlak, “Dijital Çağda Eğitim: Olanaklar ve Uygulamalar Üzerine Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt 22, Kayfor15 Özel Sayısı, s. 1743.

¹⁷ Bekir Parlak, “Bir Kamu Hizmeti Ve Politikası Alanı Olarak Eğitimde Teknolojik Gelişimin İzlerini Sürmek ve Dijital Eğitim”, *Tesam Akademi Dergisi*, 2019, Sayı 6, Cilt 1, s. 85.

¹⁸ T.C. Sağlık Bakanlığı, (USES), “Uzaktan eğitim Nedir?” [28 Kasım 2020].

eğitim yöntemiyle birlikte öğretmen ve öğrencilerin çevrimiçi platformlarda bir araya gelmesi mümkün olmuştur.

Kırık'ın ifade ettiğine göre, uzaktan eğitim çalışmaları ilk olarak mektuplarla başlamıştır ve ilk örnekler olarak Avrupa ülkeleri gösterilmektedir. Ülkemizde ise uzaktan eğitime yönelik ilk çalışmalar 1927 yılına dayanmaktadır. Bu yıllardan itibaren ilköğretimden yükseköğretime kadar her seviyeden uzaktan eğitim çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1980'li yıllar uzaktan eğitimin yoğunluk kazandığı dönem olurken 1990'larda ise internetin gelişiyile birlikte uzaktan eğitim çalışmaları yerleşiklik kazanmıştır.¹⁹

Görüldüğü üzere uzaktan eğitim çalışmalarının geçmişi 1900'lere kadar uzanmaktadır. Bu açıdan uzaktan eğitimin kullanılmasının yeni bir uygulama olmadığı ifade edilebilir. Fakat geçmişi her ne kadar gerilere gitse de salgın sebebiyle yaygınlık ve etki düzeyi günümüzde fazlasıyla artmıştır. Bu artışın da beraberinde getirdiği sorunlar vardır ve bu sorunlar çeşitli düzeylerde ortaya çıkabilmektedir. Yani bu sorunlar bireysel düzeyde ortaya çıkabileceği gibi toplumsal sorunlar olarak da meydana gelebilmektedir. Sarı ve Nayır'ın ifadelerine göre uzaktan eğitimde öğrencilerin öz denetimleri ve öğretmenlerin öğretme zorlukları gibi sorunları, bireysel sorunlar olarak okumak mümkündür. Diğer taraftan teknolojik yetersizlikler ya da aile içi problemler de toplumsal sorunlar olarak ele alınabilir.²⁰ Tüm bunlar uzaktan eğitimin sorunlu yanlarına örnek olarak gösterilebilir. Fakat bizim burada özellikle üzerinde duracağımız meseleler toplumsal eşitsizliklerin ve onların yansımalarının anlaşılmasına yöneliktir.

İlk olarak Bourdieu'nün kuramında ifade ettiği habituslar etrafında şekillenen çok çeşitli hayatlardan bahsetmek gerekir. Çalışma bağlamında düşünüldüğünde okullar hemen her kesimden öğrencinin bulunduğu ve bu öğrencilerin birlikte eğitim aldıkları mekânlardır. Yani herhangi bir devlet okulunda alt sınıflardan üst sınıflara kadar çeşitlenebilen ailelerin çocukları görülebilmektedir. Fakat bu çocukların buldukları konumlar sayesinde aldıkları eğitimden faydalanma becerileri de değişecektir. Geldikleri çevreye borçlu oldukları tüm bir ön yatkınlıklar ve ön malumatlar bütünü tarafından birbirinden ayrılan öğrenciler, âlimane kültürün kazanılmasında-edinil-

¹⁹ Ali Murat Kırık, "Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye'deki Durumu", *Marmara İletişim Dergisi*, 2014, Sayı 21, s. 80-84.

²⁰ Tamer Sarı ve Funda Nayır, "Pandemi Dönemi Eğitim: Sorunlar ve Fırsatlar", *Turkish Studies*, 2020, Sayı 15, Cilt 4, s. 961-962.

mesinde sadece *biçimsel açıdan* eşittirler.²¹ Şöyle ki aile evinde anne ve babanın eğitim düzeylerine göre ya da çocuğun eğitim sürecinin desteklendiği durumlarda okulda verilen eğitimin başarılı bir şekilde sürdürülmesi kolaylaşmaktadır. Yani çocuğun içerisinde bulunduğu ortam olarak onun habitusundaki kelime dağarcığından algılama düzeyine kadar değişiklik söz konusu olabilmektedir. Bir öğretmen ve bir işçi çocuğunun ev ortamlarında konuşulan konuların farklılığından, çocuğun yetiştirilme tarzından okulda verilen eğitimin karşılığı aynı olmamaktadır. Aslında bu durum eğitim sürecinin içinde bulunduğu olağan bir eşitsizlik olarak görülebilir. Fakat uzaktan eğitim sürece dâhil edildiğinde söz konusu olan eşitsizlikler belirginleşerek artmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi okul her ne kadar belli eşitsizlikleri bünyesinde barındırıyor olsa da çocukları eğitime erişme hakkından mahrum etmemektedir. Uzaktan eğitimle birlikte ciddi anlamda ekonomik bir eşitsizlik yaşandığı görülmektedir. Uzaktan eğitim için temel şart internet erişimi ve bu erişimi mümkün kılacak bilgisayar, tablet ya da telefon gibi teknolojik bir aracın olmasıdır. Bu durum üst gelir grubundan aileler açısından bir sorun oluşturmazken orta ya da alt gelir grubundan aileler için büyük bir sorun arz etmektedir. Yani yeterli ekonomik sermayesi olmayan aileler bu süreçte çocuklarının eğitimlerine devam edebilmeleri için gerekli olan teknolojik araçlara ulaşamamakta ya da bunu gerçekleştirebilmek için borçlanmaktadır. Burada sorun hiçbir teknolojik araca sahip olamamakken bu araçtan birine sahip olan aileler için de bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin ailenin bir bilgisayarı ya da telefonu fakat birden fazla çocuğu olduğu durumlarda çocukların derslerinin çakışması sorunu gündeme gelmektedir. Buradaki husus, çevrimiçi dersleri aynı zamana denk gelen kardeşlerden hangisinin derse girebileceğidir ki çünkü eldeki imkânlar sadece birinin derse girebilmesine izin vermektedir.²² Bu noktada aileler imkânsız bir seçime zorlanmakta, çocukları açısından zor bir karara varmaktadır. Seçimin genellikle sınıf düzeyinde hangisinin daha önemli görüldüğü -sınav yılı, okula yeni başlama gibi- ve başarı düzeylerine göre olduğu söylenebilir.

Bir başka sorun olarak da internet erişimine ulaşmaktan bahsetmek mümkündür. Tıpkı teknolojik araçların eksikliği gibi internet erişiminin eksikliği de uzaktan eğitim derslerine katılmayı engellemektedir. Bu süreçte Milli Eğitim Bakanlığı ve

²¹ Bourdieu ve Passeron, **Varisler Öğrenciler ve Kültür**, s. 40.

²² Cumhuriyet, "Öğretmenler Anlatıyor 1-: Dört Öğrenciyle Canlı Ders" [27 Kasım 2020], Artı Gerçek, "Öğrenciler Anlattı 3 Kardeş Bir Telefonla uzaktan Eğitim Alıyor" [27 Kasım 2020].

Yüksek Öğretim Kurulu bedava internet kullanımları sağlamıştır fakat bunlar da ders sayıları ve görüntülü görüşmeler açısından sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan bu sorun internete ulaşmanın mümkün olduğu, fakat ekonomik sermayenin eksiliği durumu ve internete erişiminin sağlanmadığı yerler gibi kendi içerisinde çatlara ayrılabilir. Bir yandan ilçe ya da şehir merkezlerinde oturmalarına rağmen internet erişimi olmayan çocuklar varken diğer yanda köylerine internetin ya hiç gelmediği ya da çekim gücünün düşük olduğu çocuklar vardır.²³ Bu açıdan kente ve kıra dair bir ayırımın söz konusu olduğu da görülmektedir. Kırsaldaki çocukların ancak okulla birlikte eğitime ulaşabildiklerini söylemek de yanlış olmayacaktır. Kırsaldaki ve alt gelir grubundaki çocukların eğitimden bu kadar uzak kalmasının yanı sıra kentin ve üst gelir grubunun imkânlarıyla eğitimden hiçbir şekilde geri kalmayan çocukların durumu da Bourdieu'nün yeniden üretim olarak adlandırdığı durumu sürdürecektir. Onlar ellerindeki imkânlar sayesinde eğitimlerine hiçbir eksiklik duymadan devam edebilmektedir.²⁴ Gerek internete ve araçlarına erişim açısından gerekse de yüz yüze eğitim için kabul görebilecek nispeten az mevcut sınıflarla uzaktan eğitim süreci en iyi şekilde yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan buradaki düzenleme ile üst sınıfın çocukları kendi sınıflarının devamlılığını sağlamakta toplumsal yeniden üretimi gerçekleştirmeye devam etmektedirler.

Sonuç ve Öneriler

İçinde bulunduğumuz süreçte hayatın pek çok alanında yaşanan değişikliklerden eğitim de nasibini almış; eğitim hakkı üzerinde belli bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar ekonomik, toplumsal ve kültürel açılardan irdelenebileceği gibi sınıfsal anlamda da değerlendirilmeye uygun görülmektedir. Yani çalışma kapsamında uzaktan eğitim süreci Bourdieu üzerinden hem sınıfsal hem de toplumsal anlamda ele alınmaya çalışılmıştır. Çünkü Bourdieu'nün kuramı eğitim alanında yaşanan sorunlara ilişkin temel bir perspektif sunmakta, yaşanan krizleri kendisine özgü kavramlarla açıklayabilmektedir.

Uzaktan eğitim süreci çocukları okulun sunduğu temel eğitim hakkından uzaklaştırmış ve onları çeşitli sorunların baş gösterdiği bir alana sürüklemiştir. Burada nihayetinde okulun sunduğu fırsatların da ne derecede yeterli sayılabileceği sorunu

²³ Sertaç Kayar, "Köyde Uzaktan Eğitim Çekmiyor: Bilgisayar, Tablet Yok, Olsa Da İnternet Yok Televizyon Var Ama Elektirik Yok" (27 Kasım 2020), Umay Akman Salman, "Kırsalda Uzaktan Eğitim" (27 Kasım 2020).

²⁴ Yıldız Aktaş, "Özel Okullar Uzaktan Eğitime Hazır" (27 Kasım 2020).

göz önünde bulundurulması gerekirken, uzaktan eğitim sürecinin temel fırsatlardan da uzaklaşma anlamına geldiği görülmüştür. Hem temel eğitim hakkından hem de akran öğrenmesi ve sosyalleşme süreçlerine katılımdan mahrum kalan çocukların süreç içerisinde ne kadar yeterli bir eğitim aldıkları kuşkuludur. Çünkü eğitim bir süreç olarak yaşayarak öğrenmeyi pekiştirmekle çocuğu hayata hazırlamaktadır. Bu doğrultuda yetersiz eğitimin de sorun oluşturmayacağını söylemek oldukça yanıltıcı olacaktır. Bu yüzden ister okulda yüz yüze bir eğitimle isterse de uzaktan çevrimiçi eğitimlerle olsun çocukları geleceğe hazırlayacak yeterli eğitimin sağlanması temel bir hak meselesidir. Bu açıdan sürecin sorunlarını en aza indirilebilmek için çalışma kapsamında bulunulacak öneriler, teknolojik ve niteliksel olarak iki temel başlık altında toplanabilir.

Teknolojik öneriler arasında i) gerekli alt yapı hizmetlerinin oluşturulmasıyla internet erişimi açısından sorunlu hiçbir bölgenin kalmamasını sağlamayı ve bu doğrultuda her öğrencinin internete ulaşabilme imkân ve potansiyelini hazırlama, ii) yeterli düzeyde teknolojik araç desteğinin gerektiği yerlerde, köylerde ve yoksullara yönelik, çifte-standart uygulama ve iii) ücretsiz olarak kullanıma sunulan internet erişimlerinin kapasitelerini arttırma sayılabilir. Diğer taraftan niteliksel öneriler ise i) derslerin saatlerini ve yoğunluklarını çeşitli boyutlar göz önünde bulundurarak hazırlamak, ii) ders içeriklerinin niteliklerini arttırmak ve iii) okulun sunduğu fırsatların yokluğunu telafi edebilecek etkinlikler üretmek ve bu etkinliklere yönlendirmek olarak sıralanabilir. Tüm bunlar ekseninde her koşulda temel eğitim hakkına ulaşabilmeyi sağlamak adına gerekli adımların atılmasına yönelik çalışmalara öncelik verilmelidir.

Ayrıca buraya kadar aktarılan tüm bilgiler göz önünde bulundurulduğunda uzaktan eğitim sürecinin daha nitelikli bir şekilde değerlendirilebilmesine yönelik de çeşitli önerilerde bulunmak mümkündür. Yukarıdaki görüldüğü gibi uzaktan eğitim süreci sınıfsal ve bölgesel etkenlerden farklı şekillerde etkilenmiştir. Bu farklılıkların beraberinde getirdiği sorunların yeterince anlaşılabilmesi ve doğru çözümlerin sunulabilmesi için her bir sınıf ya da bölge kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmedi. Örneğin üst sınıfların bu süreçle ilgili deneyimlerini anlamının yolu onlara özel nicel çalışmaların yapılmasını gerekli kılabilirken kırsal bölgenin süreç deneyimi nitel çalışmalarla anlaşılabilir görünmektedir. Bu açıdan ülkenin çeşitli konumlarından ve çeşitli tabakalarından bireylerle birebir çalışmalar gerçekleştirilerek karşılaştırmalı analizler yapılabilir. Buna ek olarak sürecin öğretmen ve öğrenciler özelinde de ay-

rıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü en başından sonuna kadar iki tarafın da dâhil olduğu ve beraber yürüttüğü bir süreç söz konusudur. Bunun için taraflara özel çalışmaların da sürecin iyileştirilmesi adına faydalarının görüleceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak uzaktan eğitimin ortaya çıkardığı teknolojik ve niteliksel sorunların Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi ekseninde ele alınabileceği görülmektedir. Bu doğrultuda eğitim eşitsizliklerinin toplumsal bir bağlamdan hareketle nasıl anlaşılacağı tartışılmıştır. Tartışmaya neden olan sorunların çeşitliliği göz önünde bulundurularak çözümleri de yine teknolojik ve niteliksel olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda sorunlar ve çözümler henüz kestirilebilir düzeydeyken gerekli önlemleri almanın faydalı olacağı açıktır. Çünkü çözüme kavuşturulamayan sorunlar büyümekte ve baş edilemez duruma gelebilmektedir. Bunun için böylesi önemli bir konuda gerekli çözümler için en kısa sürede adım atılması elzemdir.

KAYNAKÇA

Aktaş Salman, U. ‘Kırsalda Uzaktan Eğitim’ (27 Kasım 2020). <https://www.egitimreformugirisimi.org/kirsalda-uzaktan-egitim/>

Aktaş, Y. ‘Özel Okullar Uzaktan Eğitime Hazır’ (27 Kasım 2020). <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ozel-okullar-uzaktan-egitime-hazir/1942768#>

Artı Gerçek, ‘Öğrenciler Anlattı: 3 Kardeş Bir Telefonla Uzaktan Eğitim Alıyor’ (27 Kasım 2020). <https://artigercek.com/haberler/ogrenciler-anlatti-3-kardes-bir-telefonla-uzaktan-egitim-aliyor>

Aybay, R. (2016). *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (Elektronik Sürüm)*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği. <http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBo-oks/iheb.pdf>

Aydın, M. (2016). *Kurumlar Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.

Bourdieu, P ve Passeron, J.-C. (2015). *Varisler Öğrenciler ve Kültür*. (L. Ünsaldı ve A. Sümer, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2016). *Seçilmiş Metinler*. (L. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, P. (2018). *Sosyoloji Meseleleri*. (L. Ünsaldı, Edt.). Ankara: Heretik Yayınları.

Cumhuriyet, Gündem Haberleri, ‘Öğretmenler Anlatıyor1-: Dört Öğrenciyle Canlı Ders’ (27 Kasım 2020). <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ogretmenler-anlatiyor-1-dort-ogrenciyle-canli-ders-1764275>

Kaplan, M. ve Yardımcıoğlu, M. (2020). “Alan, Habitus Ve Sermaye Kavramlarıyla Pierre Bourdieu”, *Habitus Toplum Bilim Dergisi*, Sayı 1, 23-38.

Kayar, S. ‘Köyde Uzaktan Eğitim Çekmiyor: Bilgisayar, Tablet Yok, Olsa Da İnternet Yok Televizyon Var Ama Elektrik Yok’ (27 Kasım 2020). <https://tr.sputniknews.com/columnists/202009221042892407-koyde-uzaktan-egitim-cekmiyor-bilgisayar-tablet-yok-olsa-da-internet-yok-televizyon-var-ama/>

Kırık, A. M. (2014). “Uzaktan Eğitimin Tarihsel Gelişimi Ve Türkiye’deki Durumu”, *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 21, s. 73-94.

Layder, D. (2019). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

(MEB), T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. ‘Bakan Selçuk, 23 Mart’ta Başlayacak Uzaktan Eğitime İlişkin Detayları Anlattı’ (27 Kasım 2020). <http://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-23-martta-baslayacak-uzaktan-egitime-iliskin-detaylari-anlattı/haber/20554/tr>

Parlak, B. (2017). “Dijital Çağda Eğitim: Olanaklar Ve Uygulamalar Üzerine Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Kayfor15 Özel Sayısı, s. 1741-1759.

Parlak, B. (2019). “Bir Kamu Hizmeti Ve Politikası Alanı Olarak Eğitimde Teknolojik Gelişimin İzlerini Sürmek Ve Dijital Eğitim”, *Tesam Akademi Dergisi*, Sayı 6, Cilt 1, s. 77-95.

Salgın Günlerinde Uzaktan Eğitim Çalıştayı, ‘Sonuç Raporu’ (27 Kasım 2020). <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/sonu%C3%A7-raporu.pdf>

Sarı, T ve Nayır, F. (2020). “Pandemi Dönemi Eğitim: Sorunlar Ve Fırsatlar”, *Turkish Studies*, Sayı 15, Cilt 4, s. 959-975.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2015). **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**. (I. Ertuna Howison, Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.

(USES), T.C. Sağlık Bakanlığı, ‘Uzaktan eğitim Nedir?’ (28 Kasım 2020). <https://uses.saglik.gov.tr/uzaktanegitim.aspx>

Ünsaldı, L. ve Geçgin, E. (2015). *Sosyoloji Tarihi Dünya’da ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik Yayınları.

Yanıklar, C. (2010). “Kültürel Sermaye, Eğitim Ve Toplumsal Tabakalaşma: Pierre Bourdieu’nün Yeniden Üretim Kuramına Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 22, 121-138.

DOĞAL HUKUK FİKRİ*

The Idea of Natural Law

Yunus BADAM**

Başvuru Tarihi : 31/10/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Esastan Hukuka

Bu yazının amacı, doğa bilimlerinde maddenin özünü araştırmaktan ziyade maddenin tabii olduğu ilgili yasaları aramaya geçişi incelemektir. 1600'den başlayarak bu geçiş, dünyaya yeni bir metafiziksel bakış açısı getiren perspektif değişikliği anlamına gelir. Bilimsel bir dünya görüşü, doğal hukuk fikriyle ilgili olarak tartışacağım ontoloji, epistemoloji, mantık ve sezgisel,¹ en az dört bileşene sahiptir.

Doğanın yasalarla yönetildiği fikri nispeten yenidir. Bilimin 16. ve 17. yüzyıllarda yükselişi Avrupa üniversitelerine 13. yüzyıldan beri egemen olan Aristoteles felsefesinin sona ermesi anlamına geliyordu. Aristo'ya göre dört neden; biçim, madde, güçlülük ve gerçeklik, bir şeyin özünü ve doğal olarak nasıl değiştiğini belirler. Her şey, bitki veya hayvan, koşullar tarafından yasaklanmadığı takdirde kaderini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Ortaçağ biliminin amacı şeylerin, bitkilerin ve canlı hayvanların özünü veya doğasını, kozmik düzendeki konumlarını ve insanlık için kullanımlarını ortaya koymaktı.

Özcülük hala etkili olsa da 17. yüzyıldan bu yana yerini yasa arayışına bıraktı. Orta Çağ boyunca, insanlar tarafından verilen pozitif yasaları, Tanrı tarafından verilen (çoğunlukla ahlaki) doğal yasalardan ayırt etmek ortak akıldır ancak bu, bilimde

* M.D. Stafleu'nun (Philosophia Reformata, Vol. 64, No. 2 (1999), pp. 88-104, <https://www.jstor.org/stable/24710645> (2208-2018 19:50 UTC) adlı makalesinin çevirisidir. Bkz. * Yazarın internet sitesi: www.mdstafleu.nl

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Al-Neelain University, Felsefe Bölümü, yubadem@gmail.com ORC ID : 0000-0001-6696-5700

¹ Stafleu, M.D., 1998, *Experimentele filosofie*, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 30-31.

hiç uygulanmadı. Bilimsel bir bağlamda yasa sözcüğü *Brahe* (göksel hareketlerin harikulade ve daimî kanunları Tanrı'nın varlığını ispatlamaktadır.²) *Bruno* (Doğa, nesnelerin içindekilerden ve yörüngelerini takip ettiği yasadan başka bir şey değildir.³) ve Galileo (Doğa, kendisine uygulanan yasaları asla ihlal etmez.⁴) tarafından 1600'de getirilmiştir. Descartes, Tanrı tarafından doğada oluşturulacak yasaları dikkate alır.⁵ Leibniz, doğal düzenin, genel düzenin doğa düzenine tabi olduğu kurallardan bahsetmektedir.⁶ Newton için aksiyom ve hareket kanunu eşanlamlıdır.⁷

Kepler, bir yasayı matematiksel bir ilişki biçiminde bir genelleme olarak formüle eden ilk kişidir:

1. Bir gezegenin yörüngesi güneş odak noktalarından birinde bir elipstir.⁸
2. Her gezegen güneşten ölçüldüğü gibi eşit zamanlarda eşit alanlardan geçer.⁹

Görünüşe göre ilk yasa, göksel cisimlerin yörüngelerinin merkezlerinde yeryüzünde de olsa dairesel olduğu konusunda Platon'dan bu yana kabul edilen görüşlerden çok farklı değildir. Ne de olsa hem daireler hem de elipsler geometrik şekillerdir. Ancak dairesel hareket gözlem ve hesaplamalardan genelleme olarak değil göksel hareketin temel formu olarak ortaya kondu. Hipparcho'lardan (MÖ 2. yy) Copernicus'a (16. yüzyılın başlarında) kadar gökbilimciler gözlemlenen hareketleri dairesel yörüngelerin kombinasyonu ile uzlaştırmaya çalıştılar. Brahe'nin gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde analiz ederken Kepler, güneşin merkezde değil odakta olduğunu iddia ederek Mars'ın yörüngesini bir elips olarak buldu. Bunun diğer gezegenler için de birçok sorunu çözebileceğini varsaydı. Platonik dairesel hareket gözlemlenen olguların analizine dayatılan bir öncül rasyonel hipotezdi. Kepler'in eliptik hareketi

² Barrow, J.D., 1988, *The world within the world*, Oxford: Oxford U.P., 59. 13. Yüzyılın bir öncüsü olarak Roger Bacon doğadaki düzeni açıklamak için ilahi hükümleri değil kanun veya kural ifadesini kullandı. Bkn. Barrow, 58.

³ Clay, J., 1915, *Schets eener kritische geschiedenis van het begrip natuurwet in de nieuwere wijsbegeerte*, Leiden: Brill, 42.

⁴ Galilei, G., 1615, 'Letter to the Grand Duchess Christina', in: S. Drake (ed.), 1957, *Discoveries and opinions of Galileo*, Garden City, N.Y.: Doubleday, 182.

⁵ Descartes, R., 1637, *Discours de la methode*, Oeuvres VI, Paris 1973: Vrin, 41.

⁶ Leibniz, G.W., 1686, 'Metaphysische Abhandlung', par. 16-17, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie* (transl. A. Buchenau, 1904-06), Hamburg 1966: Meiner, II, 156-160.

⁷ Newton, I., 1687, *Sir Isaac Newton's Mathematical principles of natural philosophy* (transl.: A. Motte 1729, revised by F.Cajori 1934), Berkeley, 1971: U. California P., 13; Newton, I., 1704, *Opticks*, New York 1952: Dover, 52.

⁸ Kepler, J., 1609, *Astronomia nova; Neue Astronomie* [M. Caspar, transl.], München 1929: Oldenbourg, 34 (Introduction), 267 (chapter 44), 345 (chapter 58).

⁹ Kepler 24 (Introduction), 247 (chapter 40). Ancak daha sonra bu ifadeler Kepler'in birinci ve ikinci yasası olarak bilinmesine rağmen Kepler ikincisini bir yasa olarak adlandırıyor.

rasyonel bir genelleme idi, yeni keşfedilen bir doğal yasanın matematiksel bir formülasyonu olan bir aposterioriydi.

Kepler'in ikinci yasası başka bir yenilik içeriyor. Hiç şüphe yok ki Orta Çağ filozofları değişimle ilgilenmiştir. Potansiyelini gerçekleştirmek her şeyin özüne aittir ancak değişim teorileri hiçbir zaman nicel değildi. Gezegenlerin sabit bir hızla hareket etmesi gerekiyordu. Gökbilimciler gezegenlerin değişken hızlara sahip olduğunu çok iyi biliyorlardı ve gözlemlenen gerçeklere Platonik dairesel hareket fikrine uyması için çeşitli hileler uyguluyorlardı. Kepler değişen hızları bir gerçek olarak kabul etti, onları gezegenin eliptik yolunda ifade edildiği gibi güneşe olan değişen mesafesine bağladı ve sabit bir ilişki kurdu: Eşit zamanlarda eşit alanlar. Alan yasasının daha sonra açılal momentumun korunumu yasasının bir sonucu olduğunu göstermiştir.

Alan yasasının yürürlüğe girmesi değişimi değişmeyen bir büyüklükle bir sabitle ilişkilendirmek için doğa bilimlerinde çok başarılı olma yolunda bir yöntemin ilk örneğidir. Enerji, doğrusal ve açılal momentum, elektrik yükü gibi çeşitli koruma yasalarının formüle edilmesi anlamına gelir. Bu yasalar, meydana gelebilecek her türlü değişiklikle ilgili kısıtlamalar getirir.

Doğal yasalara artan vurguyla eşzamanlı olarak, bilimsel dilde özün kullanımı azaldı. Galileo özcülüğü bir kelime oyunu olarak eleştirdi. Ünlü Diyalogunda (1632) Aristotelist Simplicio, düşme sebebinin yer çekimi olarak bulunduğunu söylerken, Galileo'nun sözcüsü Salviati'nin yanıtı:

“Yanıyorsun, Simplicio; söylemeniz gereken şey, herkesin “yer çekimi” olarak adlandırıldığını bilmesidir”.¹⁰

Özellikle Newton, özün, varlığın veya şeylerin doğası arayışını hangi yasaları yerine getirdiği sorusuyla değiştirdi. Newton özünü tanımlamaksızın yer çekimini araştırdı.¹¹ “Aristoteles felsefesinde, bütün maddeler (şeyler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar) kendilerini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, bir madde-

¹⁰ Galilei, G., 1632, Dialogue concerning the two chief world systems [S. Drake, transl.], Berkeley 1953, 1974, U. Colifarnia P., 234.

¹¹ Contrary to Popper, K.R., 1963, *Conjectures and refutations*, London 1976: Routledge & Kegan Paul, 103-107, Newton yada Cotes'un bir özcü olduğuna inanmıyorum. Newtondan daha çok Cotes, parçacıklar arasında bir kuvvet olarak yerçekiminin maddenin edilgen biçimde özcülük kanunlarına tabi olduğu şeklindeki neo-platonik düşünceyle çatıştığını anladı. Bkn. Popper, K.R., 1972, *Objective knowledge*, Oxford: Clarendon, 194-196; Popper, K.R., 1983, *Realism and the aim of science*, London: Hutchinson, 134-137.

nin Tanrı'ya karşı bağımsızlık ölçüsü vardır.¹² Bu görüş, her şeyin Tanrı'nın inanç ve desteğine kesinlikle bağımlı olduğu konusunda Newton'un Protestan itirafı ile çarpışır. Maddenin tamamen pasif olduğunu, Tanrı yasalarına tabi olduğunu iddia etti. Bu nedenle Newton, maddi şeylere aktif bir yer çekimi ilkesi atfettiğini vurgulamayı reddetti. 1693'te Bentley'e şunları yazdı:

“Bazen yer çekimi ile ilgili olarak maddenin özü ve yaratılışında olduğundan bahsedersiniz. Dua et, bana bu fikri atfetme çünkü yer çekimi nedenini biliyormuş gibi yapmadığım şeydir ve bu yüzden bunu düşünmek daha fazla zaman alacaktır”.¹³

Newton'un düşüncesinde öz, yavaş yavaş evrenselliğin yerini aldı.¹⁴ Yer çekimi temel değil, evrenseldir ve evrensellik doğal bir kanunun işaretidir. “Yer çekiminin” esas olarak ne olduğunu bilmek gerekli değildir:

“Ve bizim için, yer çekiminin gerçekten var olması ve açıkladığımız yasalara göre hareket etmesi yeterli ve gök cisimlerinin ve denizimizin tüm hareketlerini hesaba katmak için fazlasıyla olanak tanıyor”.

Ontoloji

Bilim insanları, doğal yasaların insanlıktan bağımsız bir varlığa sahip olup olmadığı sorusuna genellikle olumlu yanıt verir. Düzenlemeleri bulmayı amaçlayan ampirik yöntem, temelde, yaygın bilimsel dünya görüşüne dayanır. Laboratuvarında keşfedilen yasalar evrensel olarak ilan edilir ve her zaman tüm evreni kapsar. Gerçekliğin hukuka uygunluğunu incelemek amacıyla bilim, kanunların varlığını ispatlanmayacak bir çıkış noktası olarak alır.

Bazı filozoflar doğal yasaların varlığını inkâr ederken,¹⁵ bazıları ise icat edilmemesi, keşfedilmemesi için doğal yasaları kabul ederler.¹⁶

¹² See Barrow 58; Dooyeweerd, H., 1953-1958, *A New Critique of Theoretical Thought*, 4 vols., Amsterdam: Paris (henceforward: NC), I, 112-113.

¹³ Newton, I., 'Letter to Mr. Bentley', in: Thayer, H.S. (ed.), 1953, *Newton's philosophy of nature*, New York: Hafner, 53-54. McMullin, E., 1978, *Newton on matter and activity*, Notre Dame: U. of Notre Dame P., 57-59.

¹⁴ Newton, 1704, 401; McMullin,

¹⁵ Fraassen, B. van, 1989, *Laws and symmetry*, Oxford: Clarendon, 183; Cartwright, N., 1983, *How the laws of physics lie*, Oxford: Clarendon.

¹⁶ Popper, K.R., 1959, *The logic of scientific discovery*, London 1968: Hutchinson (orig.: *Logik der Forschung*, Wien 1934), 438; Popper, 1972, Ch.5; Popper, 1983, 80, 118, 131-149; Bunge, M., 1967, *Scientific research*, Berlin: Springer, I, 345; Swartz, N., 1985, *The concphysical law*, Cambridge: Cambridge U.P., 10-11: Belirli doğa yasalarının varlığı çağdaş dünya görüşünde esasen matiksal çıkarım kurallarını içeren biçimsel bir sistemdir.

Yasalara uygunluk bilimsel veya felsefi olarak kanıtlanamaz. Yasalara uygunluğun kabulü kişinin bilimsel dünya görüşüne bağlıdır. Bu aynı zamanda doğal yasaların karşılıklı olarak tutarlı olduğu, Dooyeweerd'in belirttiği gibi antinomilerin dışlandığı görüşü için de geçerlidir.¹⁷

Dooyeweerd de gerçekte her şeyin varlığının koşullarını sağlamayı düşündüğü yasaların gerçekçi bir görüşüne sahiptir. Ancak gerçekçiliği yasaların bağımsız bir varlığa sahip olduğu anlamına gelmez. Gerçekte hiçbir şey bağımsız ya da özerk değildir; her şey Tanrı'ya bağımlıdır. Gerçeklik, bağımsız varlık ile değil anlamın işaret etme, yön verme, hedef alma hissine sahip olduğu bağımlı anlamlarla karakterize edilir.¹⁸ Dolayısıyla, Dooyeweerd, "anlam çekirdeğini" model yönlerde ele alma biçiminde özcülüğün izlerini göstermesine rağmen özcülükten uzaklaşır.¹⁹ Dahası yasalar da karşılıklı olarak bağımlıdır; yasalar arasında her türlü bağlantı vardır.

Bilim hukuka uygunluğu araştırdığından ve doğa yasalarının varlığını doğru olarak farz ettiğinden faaliyetinin bir sınırı olarak yasa ile karşı karşıya kalmaktadır.²⁰ Ne bilim ne de felsefesi o sınırın arkasında saklı olanlar hakkında anlamlı bir şey söyleyemez. Yasal gerçekliğin kökenine dair bilgi, bilimsel veya felsefi bir şekilde değil, teolojik bir yolla değil, yalnızca Tanrı'nın keşfi ile kazanılır. İncil bize doğal yasalar veya doğa bilimleri hakkında bir fikir vermez; doğal hukuk fikri, 17. yüzyıldan önce bile çok yoktur. Yasanın bir sınır olarak metaforu yalnızca bilimsel faaliyetlerin kısıtlanmasına dikkat çekmeyi amaçlar ve başka bir anlamı yoktur. Özellikle Tanrı yasalarını ilan etmek ve korumakla sınırlamadığı görüşü yasaların Tanrı'nın yaratılıştaki müdahalesi için bir sınır teşkil etmediği anlamına gelir.²¹

Ante rem, post rem, in re?

Doğal hukuk fikri, Tanrı tarafından verilen On Emir gibi bir reçete olarak tam anlamıyla alınan bir mecazdır.

¹⁷ *The principium exclusae antinomiae*, Dooyeweerd, NC II, 37 Karşılıklı olarak tutarsız kanunların oluşacağına düşünülemez olacağı ifadesi kanıtlanamaz çünkü insan kanunlara bağlıdır. Bundan ziyade, bunun düşünülemez olması ilk prensiblerin bir sonucudur.

¹⁸ Dooyeweerd, NC II, 4, 96, 99, 108.

¹⁹ Dooyeweerd, NC II, 31: "... "anlam", Tanrı'ya bağımlılığın dinsel bir ilişkisinden oluşan yasa altında oluşturulmuş varoluş tarzından başka bir şey değildir. Bununla birlikte, 'kerne' anlamını bir model yön için karakteristik yasa olarak tanımlamak yerine, Dooyeweerd her bir yönün anlamını 'ayrık miktar' veya 'sürekli genişleme' gibi bir veya birkaç kelimeyle yakalamaya çalışmaktadır. Böylece kolaylıkla özcülük tuzağına düşmektedir.

²⁰ Dooyeweerd, NC I, 99-100.

²¹ Peursen, C.A.van, 1959, 'Enkele kritische vragen in margine bij "Kuramsal düşüncenin yeni bir eleştirisi"'. Van Peursen, kanunun aynı zamanda yaratılışa Tanrı'nın bir antlaşması, aşkınlığının yerine içkinliğinin bir işareti olarak görülebileceğini gözlemlemektedir. Dooyeweerd, H., 1960, 'Van Peursen's critische vragen bij "A new critique of theoretical thought"', Phil. Ref. 25:97-150, 113 agrees.

Rönesans döneminde geliştirilen hukuk fikri maddenin Tanrı'dan bağımsız bir varlığı olmadığı fikrinden esinlenmiştir ancak gerçeğe bağlı olarak yasalara tabi olma kanunlarını kabul etme riski taşımaktadır. Hukuku Tanrı'nın yaratma iradesi olarak kabul ederek sanki Tanrı başka türlü düzensiz bir gerçekliği düzenlemeye çağırılmış yasa yaratılıştan ayrı durmaktadır. ("Dünya şekilsiz ve geçersizdi", Yaratılış 1, 1) ('the earth was without form and void', Genesis 1, 1). Bu problem Ortaçağ'da idealist, realistler ve nominalistler arasındaki *evrenselcilik* ve özlük ile ilgili soyut evrensel kavramları hatırlatır.

Platon gibi 13. yüzyıl idealistleri Bonaventure, Grosseteste ve Bacon, gözlemlenebilir dünyanın daha yüksek, ideal, görünmez ama bilinebilir bir gerçekliğin görüntüsü olduğu kanısındaydı. İyilik ve adalet gibi değerler doğuştan gelir. Sırasıyla, evrenler görünürler ve dünyayı ön plana çıkarırlar. Aristotelesçi realistler, Thomas Aquinas ve Albertus Magnus gibi formların, şeylerin doğasının, duysal deneyimlerden başlayarak tüm bilgilerin gözlemden keşfedilebileceğini varsaydılar. Genelce varlıkta bulunurlar, yeniden varlar. Platon ve Aristoteles fikirleri ya da formları ebedi, gerekli, rasyonel olarak belirlenmiş kavramlar olarak görüyordu ancak Ockhamlı William, Buridan ve Oresme de dahil olmak üzere 14. yüzyıldaki nominalistler Tanrı'nın her şeye gücü yetmesiyle değişikliğe bağlı olduklarını düşündükleri evrensellerin mantıklı gerekliliklerini reddetti. Dünyanın farklı olduğunu düşünen, belli bir şekilde Tanrı tarafından yaratılan şarta bağlı olduklarını söylediler. Tanrı, Aristoteles'in veya Platon'un ebedi formlarına bağlı değildir.

Nominalistler, 1277'de bir takım Aristoteles tezi kınayan Piskopos Tempier Paris'in otoritesine, Tanrı'nın gücüne aykırı olduğunu varsaydılar. Örneğin, Aristoteles rasyonel gerekçelerle kozmosun mutlaka küresel bir şekle sahip olduğunu belirtti. Nominalistler, kozmosun çok iyi bir şekilde küresel olabileceğini ancak Tanrı'nın da onu küresel olmayan hâle getirebileceğini söyledi. Kozmosun gerçek şekli yalnızca gerekçeyle değil gözlem yoluyla oluşturulmalıdır. Evrenselleri insani icatlar olarak kabul ettiler. Sadece bireysel, somut şeyler gerçektir. Hayvan, hareket, güzellik gibi evrensel düşünceler, gerçeği rasyonel bir şekilde kavramak için insanlar tarafından düşünülmüş olan isimlerden (nomen = isim) başka bir şey değildir. Evrenseller *rem* sonrasında, şeylerin altında sıralanır.

16. yüzyılda doğal yasaların getirilmesiyle bu pozisyonlarda önemli değişimler gözlemlenebilir. Nominalistler, kendi araştırmalarına güvenmekten çok Platon ve Aristoteles'e karşı giderek daha eleştirel bir tavır kazandılar. Gerçekçilerden daha

fazla olsa da nominalistler güvenilir bir bilgi kaynağı olarak gözlemin önemini vurguladılar. Ampiristler olarak antik ve Orta Çağ düşüncesinden Rönesans ve modern bilime geçişte önemli bir rol oynadılar. Sadece gözlemcilerin gerçeğe sahip olduğu ve yasaların insan icadı olduğu en uç hâliyle nominalizm muhtemelen bilim insanları üzerinde asla fazla bir etkiye sahip değildi. Filozoflar arasında Kant, nominalizme yakınlaştı. Formlarına gelince, doğal yasaları, insan düşüncesinin gerekli bir ürünü olarak kabul etti.²² Mach gibi pozitivistler doğal yasaları tamamen gözlemlenebilir olaylardan oluşan kaotik gerçeklikte bazı düzenler inşa etmeyi amaçlayan mantıklı ekonomik yapılar olarak görüyorlardı.²³ Bu nedenle bunu, *rem* sonrası doğal yasalar olarak gördüler.

Platonculuk, 16. yüzyılda Copernicus, Brahe ve Kepler ve 17. yüzyılda Galileo, Descartes ve Newton üzerinde etkili oldu. Eserleri 1543'te basıldıktan sonra neo-Platonist Arshimed, fiziksel sorunlara matematiksel yaklaşımı ve idealize edilmiş düşünce deneyimlerini ustaca kullanmasıyla derin bir etki oluşturdu. Aristotelistlerin aksine matematiğe bilimde faydalı bir araç olarak değer verirse 16. yüzyılda birisine "Platonist" denirdi. Bilimin matematiğini bu neo-Platonistler veya neo-Pisagorculara borçluyuz. Newton'un "aksiyom" kelimesini "hukuk"un eş anlamlısı olarak kullanması bilimin matematiksel bir şekilde yapılması gerektiğini, daha fazla geometriyi görmesinden kaynaklanır.²⁴ Evrenseller idealist görüşü (*ante rem*), yasaların, başlangıçta sıralanmamış bir gerçeklik olarak algılanan yaratılışına Tanrı tarafından verilen komutlar olduğu fikrinde kolayca tanınır. Descartes şöyle açıklar:

"...Tanrı'nın yaratması gerekiyorsa, uzayda bir yerde, bir şey yapmak için yeterli maddeyi yaratacaksa, yalnızca yeni bir [dünyada] ne olacağından bahsetmek ve eğer konunun çeşitli kısımlarını düzensiz çalkaladıysa, şairlerin hayal edebileceği kadar karışık bir karmaşa yaratırsa, ancak daha sonra, doğaya verdiği normal desteği, kurduğu yasalara göre davranmasına izin vermek dışında hiçbir şey yapmadı".²⁵

Açıkça görülüyor ki 17. yüzyıl Aristotelesçileri kaybettiler, yeni anlayışların taraftarları tarafından saldırı hedefi haline geldiler. Bacon, Galileo, Descartes, Boyle ve

²² See Dooyeweerd, NC I, 109

²³ Dooyeweerd, NC I, 110.

²⁴ Koyré, A, 1939, *Etudes Galiléennes*, Paris: Hermann; Galileo studies, Hassocks 1978: Harvester, 3, 36, 201-202.

²⁵ Descartes, 42; see Westfall, R.S., 'The rise of science and the décliné of orthodox Christianity: A study of Kepler, Descartes and Newton', in: Lindberg, D.C., Numbers, R.L. (eds.), 1986, *God and nature, Historical essays on the encounter between Christianity and science*, Berkeley: U. California P.: 218-237. Westfall, 233: Newton'un doğa anlayışı kanunun egemenliği bağlamında bana göre hâlâ Descartes'inkine çok benziyor.

diğerleri Aristocu felsefeden uzaklaştı. Ancak evrenseller hakkındaki gerçekçi vizyon günümüzde doğal yasalarla ilgili günümüz bilim insanlarının gizli dünya görüşüne yaklaşıyor: Gerçeklik aslında yasaldır ve yasalar ancak gerçeklerde keşfedilebilir.²⁶ Yasalar gerçeklikten ayrılamaz, önsel bir muhakeme ile bulunamaz ancak sadece deneysel bir araştırma ile bir *posterioriye* ulaşılabilir. Aşağıda pasif olarak yasalara tâbi olan bu görüş ile Neo-Platonik olan arasındaki farkın ilişkisini tartışacağız.

Kozmonomik düşüncenin felsefesi nominalist görüşü reddetmesine rağmen yasaların konumu hakkında oybirliği içinde değildir.²⁷ Vollenhoven'e göre yasa, *ante rem*'dir, yasayı ile Tanrı'nın *subjècte* (*Le... yasaya tabi olan ne olursa olsun*)²⁸ arasındadır hükmü koymuş, ancak Dooyeweerd'e göre yasa, *re*'dedir.

Yaratılan gerçekliğin, ayırt edilmesi gereken ancak asla ayrılmayacak bir hukuki tarafı ve bir özne tarafı olduğunu söylüyor. Yasalar gerçekliğin üstünde değildir.²⁹

Elbette Dooyeweerd ifadesinde asla ifadeyi kullanmadı. Görüldüğü gibi bağımsızlık vermediği kurnazlığın kendi kendine yeterlilik eksikliğini vurgulamaktadır. Aksine gerçeklik, varlıktan kökene her şeyin kemerine yani hem kanun hem de konuyla ilgili gerçekliğe değinmez.

Doğal Yasaların Kökeni

17, 18 ve 19. yüzyılın başlarında doğal yasalar genellikle Tanrı'nın isteğinin ifadesi olarak düşünülmüştü. Newton'un *Principia*'sının ikinci basamağının (1713) önsözünde Roger Cotes, 17. yüzyılda geliştirilen doğal yasaların görüşünü özetledi:

“Şüphesiz bu dünya, içinde bulduğumuz bu çeşit çeşit form ve hareketlerle çeşitlendirilmiş, Tanrı'nın herkesi yönlendirmesi ve yönetmesinin tamamen özgür iradesi dışında hiçbir şeyden kaynaklanamaz. Bu kaynaktan, doğanın yasaları olarak

²⁶ Hübner, K., 1983, Critique of scientific reason, Chicago: U. Chicago P. (orig.: Kritik der wissenschaftlichen Vernunft, Freiburg 1978: Karl Alber), bölüm 9: Huygens, Descartes'in etki yasalarını düzelttiğinde, Descartes'in hakikat kriterini, yalnızca mantığın ışığı altında ele alındığının fark etti. Bu etki yasalarını bilimsel olarak kanıtlanmış ifadeleri görmek için reddetti. Huygens, etki yasalarının deneyimle tam bir uyum içinde olduğunu ve etki yasalarını bir yöntem olarak vurguladı.

²⁷ Woudenbergh, R. van, 1992, Gelovend denken, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 42-46.

²⁸ Vollenhoven, D.H.Th., 1950, Geschiedenis der wijsbegeerte, I, Franeker: Wever, 25-26; Tol, A., Bril, K.A. (red.), 1992, Vollenhoven als wijsgeer, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 55, 113.

²⁹ O Dooyeweerd, NC I, 96, 508; Dooyeweerd, 1960, 113; Hoeven, J.van der, 1981, 'Wetten en feiten', in: Blokhuis, P. e.a. (red.), 1981, Wetenschap, tuijsheid, filosoferen, Assen: Van Gorcum: 99-122 and Troost, A., 1992, 'De tweeërlei aard van de wet', PhiiRef 57: 117-131 endorse Dooyeweerd's view.

adlandırdığımız yasaların aktığı, aslında en akıllıca bir çekişme olan, ancak en az gereklilik gölgesinde pek çok iz görüldüğü yasalardır. Bu nedenle, belirsiz varsayımlara dayanarak arama yapmamalı, onları gözlem ve deneylerden öğrenmeliyiz. Fizik ve doğal şeyler yasalarının gerçek prensiplerini kendi zihninin kendi gücüyle ve aklın iç ışığında bulabileceğini düşünecek kadar makul biri, ya dünyanın bir zorunluluk tarafından var olduğunu ve aynı zorunluluk tarafından önerilen yasaları yerine getirdiğini iddia eder ya da Doğa'nın düzeni, Tanrı'nın iradesince tesis edildiyse, yapılması en uygun olanın ne olduğunu kendisi anlatabilir.”³⁰

Parlayan fiziko-teoloji, her bilimsel sonucu iyiliksever bir Yaratıcı'nın varlığının yeni bir kanıtı olarak memnuniyetle karşıladı.³¹ Tanrı'ya olan inanç, bilimin ilerlemesi üzerine giderek daha fazla inşa edildi. Özellikle tasarım argümanı popülerdi. Doğanın etkinliği ve kullanılabilirliği, açıklama olarak uygun bir yapı planının ve bilinçli bir tasarımcının varlığını açıklamayı gerektiriyordu. Hem Hume hem de Kant, tasarım argümanını reddetti ancak tamamen felsefi olduğu yönündeki görüşler bilimsel topluluk üzerinde çok az etki yarattı. Darwin, Tanrı fikrini temel bir taşıyıcı ya da ilk sebep olarak eleştirdiği için ya da düzenli bir açıklamayı açıklama prensibi olarak değil tesadüfi olayları temel alarak biyotik bir çözümleme yaptığı için tasarım fikrini şaşkınlıkla reddetti.

Ayrıca doğal yasalarla açıklanamayan bütün olayları Tanrı'nın açıklaması gerektiriydi. Genel olarak Tanrı'nın iki bilgi kaynağı, vahiy olarak Kutsal Yazılar ve şeref uyanışı olarak doğa kabul edilmiştir.³² 19. yüzyılın sonundan bu yana ikisi ters görüşlere yol açtı ve birçok insan bilimi kendi yaratma bakış açısıyla günah ve kurtuluşu düşüştüğü için dinin rakibi olarak görmeye başladı.

20. yüzyıl fiziksel “her şeyin teorisi”, Tanrı'yı bilim yoluyla bulma cazibesini sağladı.³³ Bu görüşe göre İncil'in yeniden yorumlanması artık bir rol oynamıyor. Ancak bu iddia aşağıdaki gibi eleştiriyeye tâbidir.

Bilimin amacı, yasaları ve bunların bağlantılarını bulmak ve araştırmak ve somut gerçeklikte olası uygulamaları tasarlamaktır. Dolayısıyla yasalar bilimsel faaliyet için bir sınır teşkil eder. Yasaların kökeni ve anlamı bilim için gizlidir.³⁴ Gerçekliğe anlam

³⁰ Newton, 1687, XXXII.

³¹ Lindberg, Numbers; Brooke, J.H., 1992, 'Natural law in the natural sciences', Science and Christian Belief, 4: 83-103.

³² Tanrı'nın, dünyanın yaratıcısı ve kurtarıcısı olarak doğa aracılığıyla bilinmeyeceğine, yalnızca yazılı sözleriyle anlaşılabilirliğine inanıyorum. 17. Yüzyılın filozofun tanrısını bulma projesi Pascal tarafından çoktan eleştirilmiştir.

³³ Hawking, S., 1988, A brief history of time, New York: Bantam.

³⁴ Popper, 1983, 152-153: the origin of natural laws is a mystery.

vermek bilimsel olmayan bir iştir. Yasaların kökeni için yapılan araştırma meta-fiziksel, meta-matematiksel, meta-mantıksal ve hatta meta-felsefidir, çünkü dinîdir. Meşruiyetini ve kesinliğini yalnızca bilimin dışında bulur. Gerçekliğin (hem yasa hem de konu tarafı) yaratıldığını, günahın içine düştüğünü ve İsa Mesih aracılığıyla kurtarıldığını söyleyen Hristiyan itirafı bilimsel veya felsefi incelemeye tâbi değildir, ancak yalnızca Tanrı'nın vahyinde zeminini bulur.

Bu inanç, tuzaklardan kaçınmak için ilham kaynağı, örneğin tabular için korku ya da gerçekliğin dışında bir pozisyon alma girişimleri veya gerçekliğin herhangi bir yönünü veya kısmını kabul etme eğiliminde olabilir. Ancak bu inanç deneysel bilimsel araştırma için bir başlangıç noktası olamaz. Hukuk fikrini ve kökenini bilimsel veya felsefi bir şekilde açıklama girişimleri boşunadır çünkü bilim verilen gerçeğin yasallığını alır. Bununla birlikte hukuk fikri her koşulda herkes için geçerli olacak evrensel olma iddiasına sahiptir. Bu, doğal hukuk fikrinin yalnızca Hristiyan olmadığı, kamuya açık olduğu anlamına gelir. Bilim için yasaların varlığını bir başlangıç noktası olarak kabul etmek yeterlidir. Bu nedenle Hristiyan bağlamında bir bilim adamı veya filozof olmak mümkün ve verimli olsa da Hristiyan bilimi yoktur. Doğal hukuk fikri 17. yüzyılda bir Hristiyan toplumunda ortaya çıktı, Hristiyanlığın insanlığa bir armağanıdır ancak Hristiyanlara mahsus değildir.

Nedensellik ve Determinizm

17. ve 18. yüzyıl boyunca doğal yasalar, Tanrı'nın yönetiminin aracı olarak kabul edildi. Bu nedenle hukuka uygunluk nedensellik ile kolayca belirlendi. Yasaların sebep olduğu ve ilk neden olarak Tanrı olduğu kabul edildi. Kant ve takipçileri bu fikri geliştirdi.³⁵ Newton, doğal yasaların Tanrı'nın yaratılıştaki müdahalesini açıklamak için yeterli olmadığını ve güneş sisteminin istikrarlı olamayacağını varsaydı. Bir asır sonra Laplace, o zaman bilinen tüm gezegen hareketlerinin Newton yasalarını yerine getirdiğini kanıtladığında, Tanrı'nın doğal yasaları düzelteceği fikri mucizeler hakkındaki teolojik tartışmaların arka planına itildi. Günümüzde nedensellik, biri diğerinin nedeni olan, yasalara tâbi olaylar arasında bir ilişki olarak görülmektedir. Ancak bir yasanın artık bir sebep olduğu düşünülmemektedir.

18. ve 19. yüzyıllarda doğal yasalar genellikle Laplace'in ünlü özdeyişinin ifade ettiği gibi, deterministik bir şekilde yorumlanan kuvvet yasalarıyla tanımlanmıştır:

³⁵ Clay.

“Evrenin şu andaki durumunu, önceki hâlinin bir etkisi ve takip edecek olanın nedeni olarak görmeliyiz. Doğanın canlandırıldığı tüm güçleri ve onu oluşturan tüm nesnelere anında durumlarını bilen bir zekâyı [varsayarak]; [bu zekâ] için hiçbir şey belirsiz olamaz ve gelecek, geçmiş olarak, onun gözlerine mevcut olacaktır.”³⁶

Determinizm, doğanın değişmez doğal yasalarla tamamen belirlendiğini iddia eder, doğanın yasalarını kabul eder. Determinizm, köklü bir teoriden ziyade daima bir inanç ürünü olmuştur ve şimdi radyoaktivitenin keşfi ve kuantum fiziği ve kaos teorisinin gelişmesiyle çürütülmüştür. Bilim insanları olaylar ile olayların belirsizlik, olasılık veya şans payı bırakan yasalara tâbi olduğu konusunda hemfikirdirler.

Epistemoloji

Doğal yasalara gerçekçi bir bakış açısı, sadece bu yasaların varlığını değil aynı zamanda bilgisini ifade eder. Bilim insanlarının formüle ettiği gibi insanlıktan bağımsız olarak doğayı yöneten yasalar arasında ayırım yapmak önemlidir. Eski doğal yasaları veya tabiat yasalarını ve son yasa açıklamalarını arayacağız.³⁷ Newton’un yer çekimi yasası bir yasa-ifadesidir, oysa yer çekimi yasası gezegen hareketlerini yöneten doğal bir yasadır. İlgili kanunun güvenilir bir ifadesiyse bir kanun beyanı doğrudur.³⁸ 20. yüzyılın başına kadar Newton’un hukuk beyanının doğru olduğu kabul edildi ancak Einstein’ın genel görelilik teorisinin kabulünden bu yana yaklaşık olarak doğru kabul edildi. Newton ifadesi birçok sorunu çözmek için yeterlidir ve basitliği nedeniyle sıklıkla tercih edilir. Benzer bir sebepten dolayı Galileo’nun Newton’un kendi ağırlık yasası beyanına yaklaştığını gösterdiği düşme yasasını tercih edebilir.

Bazı filozoflara göre hem Galileo’nun hem de Newton’un ifadeleri Einstein tarafından çarpıtılmış ve bu nedenle işe yaramaz hâle gelmiştir ancak bilim insanları daha liberal bir görüşe sahiptir.

Aslında, bir teori bağlamında, tündengelim yöntemine bağlı ifadelerden oluşan bir koleksiyonu yalnızca doğru olduğu iddia edilen ifadeler, yani doğru olduğu kabul

³⁶ Laplace, P., 1814, *Essai philosophique sur les probabilités; A philosophical essay on probabilities*, 1951, New York: Dover, 4-5.

³⁷ ‘Law-like sentence’ according to Goodman, see Hempel, C.G., 1965, *Aspects of scientific explanation*, New York: Free Press, 265. Swartz, 4, 11, doğa yasaları ‘fiziksel yasalar’ ve yasa ifadeleri ‘bilimsel yasalar’ olarak adlandırılır. Fizikte, Pauli’nin prensibi, Schrödinger’in denklemi, Gauss teoremi, Einstein’ın varsayımları ve Fermi-Dirac istatistiği gibi hukuk beyanları için birçok başka ifade kullanılır.

³⁸ Nominalistler, gözlemlenebilir gerçekleri doğrulayan bir yasa ifadesinin doğru olduğunu söylerler. Realistler, bunu bir hukuk beyanının doğruluğu için bir eleştiri olarak adlandırır.

edilen aksiyomlar ile olgular ve gerçeğin ispatlanacağı teoremler kabul edilebilir.³⁹ Bu, dışlanan çelişki yasaının bir sonucudur. Eğer bir teori yanlış olduğu iddia edilen bir ifadeyi içerecekse başka bir ifadenin gerçeği elde edilebilir. Açıkçası bu, teoriyi oldukça yararsız hâle getirebilir; çok fazla kanıtıyor. Fakat bir teori kullanıcısı geniş bir aksiyom, gerçek gibi seçeneklere sahiptir. Örneğin, düşen bir cisim incelerken yer çekimi yasası için Einstein, Newton veya Galileo'nun yasa beyanı arasında seçim yapmakta özgürdür. Gerçekleşip sürünme olduğunu varsayabilir. Tümdengelim süreci için bir teori içindeki ifadelerin karşılıklı olarak çelişkili olmalarına izin verilmez ancak teoride kullanılmayan ifadelerle çok çelişebilirler. Bu, yanlış veya yaklaşık olarak doğru olduğu bilinen kanun beyanlarının ve ideal kullanımının temelidir.⁴⁰

Bir hukuk ifadesinin doğru, yanlış veya yaklaşık doğru olduğunu söylemek mantıklıdır ancak bir kanunun doğru olduğunu söylemenin bir anlamı yoktur.⁴¹ Bir yasa geçerlidir veya konuyla ilişkisi olan belirli bir aralık için geçerlidir.

Bu nedenle yukarıda belirtilen dışlanmış çelişkilerin meta-fiziksel ve meta-mantık ilkesi, yalnızca bir teori gibi iyi tanımlanmış bir mantıksal bağlamda uygulanan dışlanan çelişkilerin mantıksal kanunları ile karıştırılmamalıdır.

Kanun Beyanı Kriterleri

Kozmonomik düşüncenin felsefesi, bir ifadenin bir hukuk-ifadesinin statüsüne sahip olduğu,⁴² birkaç filozofun gözlemlediği gibi cevaplanması kolay olmayan bir soruya hiç önem vermedi.⁴³ Kapsamlı bir hukuk anlayışımız yok, daha genel kavramlar altında ele alınamıyor ancak yaklaşık bir hukuk fikrimiz var.

Evrensellik en önde gelen özelliktir. Her kanun beyanı bir genellemedir ancak her genelleme bir yasa ifadesi değildir. “Bahçemdeki tüm çiçekler güldür” evrensel bir ifadedir ancak “bahçemdeki” kısıtlama nedeniyle yasa beyanı yerine gerçek bir ifadedir. Ancak bu kısıtlamaların hariç tutulması için kurallar vermek kolay değildir. Bir (tartışmalı) kural, bir hukuk ifadesinin mutlaka böyle bir şeyi ifade etmesi gerektiği

³⁹ Stafleu, M.D., 1987, *Théories at work*, Lanham, New York, London: U.P. of America, chapter 1.

⁴⁰ Swartz, chapter 1.

⁴¹ Both Swartz, 3, and Carroll, J.W., 1994, *Laws of nature*, Cambridge U.P., 22-23, Kategorik bir hata olduğuna inandığım bir önerme olan doğa yasaını ifade ediyorum.

⁴² Bilt see Hart, H., 1984, *Understanding our world*, Lanham: U.P. of America, chapter 1-2, on universality.

⁴³ Nagel, E., 1961, *The structure of science*, New York: Harcourt, 48; Hempel, 264-278, 291 293, 335-347; Van Fraassen, 25-38 discusses a dozen possible criteria.

ancak bunun “mantıklı bir gereklilik” olarak anlaşılmaması gerektiğidir.⁴⁴ Açıkçası, bahçemdeki ailelerin çiçeklerinin gül olduğu gerçeği mutlaka böyle değildir.

Tüm özel verilerin bir kanun beyanında yer alması gerekli değildir. Örneğin, “1234 K'nın altında, gümüş katıdır” bir kanun ifadesidir çünkü erime noktası olan 1234 Kelvin gümüşe özgüdür. Öte yandan, “1000 K altında, gümüş katıdır”, doğru ve evrensel olmasına rağmen bir yasa cümlesi değildir çünkü 1000 K sıcaklığı gümüşe özgü değildir ve 0 ile 1234 arasındaki herhangi bir değerle değiştirilebilir.

Bir yasanın belirli bir yer ya da zamandan bağımsız tutması kuralı çok kuvvetlidir çünkü bir yasanın geçerliliği, örneğin birkaç yüz yıldan bu yana dünyanın yüzeyinde gerçekleştiği gibi, bazı koşullarla sınırlı kalmaktadır. İzafiyet teorisi, doğal yasaların yer ve zamandan bağımsız olmasının yanı sıra referans çerçevesinin hareketinden bağımsız olarak formüle edilmesi gerektiğini belirtir. Bu bir hukuk ifadesi için genel bir kriter olmayabilir ancak fiziksel beden ve kinematik boyutların karşılıklı olarak indirgenemezliğinin bir sonucu olarak, yalnızca fiziksel hukuk ifadelerinin oluşturulmasına bir sınırlama getirilebilir.

Bir teoride bir kanun-ifadesinin sadece belirli bir durumu tanımlamak değil aynı zamanda bir tahmin ve açıklama yapmasını sağlamak gerekir.⁴⁵ Bu nedenle karşı-engelelere izin vermeli, aslında böyle olmayan bir *varsayımsal* durumda işlev görebilmelidir.⁴⁶ “*Cam kırılabilir*” gibi bir *kural*, kırılmasa bile herhangi bir bardağa uygulanır. Newton'un ilk hareket yasası, durağanlık yasası, karşı eylemsizdir çünkü üzerinde hiçbir kuvvet bulunmayan organlar yoktur. Geçerliliği ancak bu yasayı, örneğin birbirlerini dengeleyebilecek ya da “*Vücuda net kuvvet uygulanmazsa, ivmesi olmaz*” ifadesini Newton'un ilk yasasının test edilebilir bir sonucu hâline getiren yasalarla birlikte uygularsak uygulanabilir. “Kapalı bir sistemin enerjisi sabittir” olarak belirtilen enerjinin korunumu yasası, karşı-aktifdir çünkü kapalı sistemler yoktur ancak gerçek sistemlere uygulanırsa önemli sonuçları vardır. Bu nedenle, Cartwright'ın fizik kanunlarının yalan söylediğine dair bir gerçek var.⁴⁷

⁴⁴ Swartz, kanunların determinist görüşünü kapsamlı bir şekilde tartışır (tüm kanunların gerekli olduğunu savunur ve kanunlar belirli durumlarda meydana gelmesi gerekenleri ifade ederler), düzençi görüşü destekler (kanunlar sadece olanı ifade eder). Ayrıca Bknz. Carroll, 24-25. Swartz, 37-38, Swartz üçüncü ve daha eski bir görüşten bahsediyor ve reddediyor, bu görüş yasaların Tanrı tarafından çıkarıldığı şeklindeki kuralcı görüştür. Görünüşe göre bu görüşlerin hiçbiri kanıtlanamıyor ve aralarındaki seçim kişinin bilimsel dünya görüşüne bağlıdır.

⁴⁵ Stafleu, 1987, chapter 2.

⁴⁶ Nagel, 51; Hempel, 339; Swartz, 68, chapter 8; Carroll, 4.

⁴⁷ Cartwright, 3: ‘Ancak temel denklemlerin açıklaması amaçlanmıştır ve yeterince paradoksal olarak, açıklayıcı gücün maliyeti tanımlayıcı yeterlidir. Teorik fizikte bulunan türden gerçekten güçlü açıklayıcı yasalar gerçeği ifade etmez’. Swartz’a göre, Bölüm 1’de neredeyse tüm yasa ifadeleri yanlıştır.

Son olarak, sadece başka kanun-ifadeleriyle bağlantılı olması halinde bir yasayı belirten bir teklifi kabul ediyoruz. Titius-Bode yasasına yasa beyanı denmemelidir.⁴⁸ Gezegenlerin güneşe olan mesafelerinde bir düzenlilik ile söz konusudur ancak (belirtilen düzenliliğin pek ikna edici olmaması dışında) hiç kimse henüz onu diğer yasalarla ilişkilendirememiştir.

Hukuk ve Özne

Carroll, nedensellik, şans, açıklama, mülk yoktur gibi “*yasa yoksa başka bir şey olmazdı*” gözleminde bulunur.⁴⁹ “Neredeyse rahatsız edici sıradan kavramlarımız, kavramsal olarak hukukçulukla iç içe geçmiş durumdadır.”⁵⁰

Sıradan bir dilde, bir yasa nadiren konusundan ayırt edilir ancak bilimde bu ayırım çok fazladır.⁵¹ Yasa ve özne arasındaki ayırımın ilk örneği olduğu gerçeğini bozmak bilimin bir özelliğidir. Ancak bilimde bile hukuk ve özne ayrılamaz; Kanun *re*'dedir. Doğa yasaları hakkında bilgi ancak deneyler ve gözlemler gibi konular çalışarak elde edilebilir.

Eğer yasalar, konularından ayrı olarak var olsaydı (*ante rem*), kanun bilgimiz ampirik araştırmalardan bağımsız olabilirdi. Bu, yasaların doğru bilgisinin sezgi ve düşünce temelinde elde edilebileceğini ya da yasaların bilgisinin doğuştan geldiğini ve belirli bir düzen tarafından yeniden toplanabileceğini varsayan (Neo-) Platonistlerin düşüncesi idi. Genel olarak günümüz bilim insanları bu görüşü paylaşmamaktadır ancak bazı teorik fizikçiler yakın gelecekte doğal yasaların sadece simetri gibi mantıksal ve matematiksel ilkeler üzerine kurulabileceğini beklemektedir.

Mantık

Hem Platonik idealizm hem de Aristoteles realizmi evrendeki düzenin esas olarak rasyonel olduğu görüşüne hükmediyordu. Bu, nominal güçlerin, Tanrı gücünün sebeplerle kısıtlanamayacağını belirttiği için eleştirildi.

Evrenin olduğu gibi farklı olabilirdi. Luther en Calvin, rasyonalizmin nominalist eleştirisini ortaya attı ancak Tanrı'nın her yerde bulunmaması konusundaki tek

⁴⁸ Nieto, M.M., 1972, The Titius-Bode law of planetary distances, Oxford: Pergamon.

⁴⁹ Carroll, 3, 6-10.

⁵⁰ Carroll, 9-10.

⁵¹ Carroll, 3.

tarafı bir vurgunun Tanrı'nın eylemlerinin keyfi olduğu fikrine yol açmasından çekindi. Özellikle Calvin, Tanrı'nın gücü fikrini Tanrı'nın inancına ve yasalarına sadık kalma fikri ile tamamladı.⁵² Reformcular Platonik fikirlerin veya Aristoteles formlarının mantıksal olarak şeffaf olduğu görüşünü reddetti ancak doğanın insan düşüncesinin gözlem ve deney ile iş birliği içinde olduğu deneysel araştırmalara açık olduğunu kabul etti.⁵³

Akılcı Bakış Açıları, Galileo

Mantıksal olarak şeffaf kabul edilmesi gerekenler konusunda farklı (yani mekanik) bir görüşe sahip olsalar da akılcı görüşler Galileo ve Descartes tarafından hala paylaşılıyordu. Ancak Kepler'in ve Newton'un yasaları kapsamlı bir analizle gözlemlenen gerçeklerden türetilbilmesine rağmen sezgisel olarak açık değildir. Bir asır sonra Kant, tekrar doğanın kanunlarını metafiziksel ilkelere kanıtlamaya çalışan "şeylerin varlığı ile ilgili gereklilik ilkeleri"⁵⁴ olarak nitelendirdi.

Bu, mantıksal yasaların geçerli olduğu varsayımıyla ilişkilidir ve bu nedenle mantıktan türetilen matematiğin aksiyomları da vardır. Bununla birlikte, 19. yüzyılda aksiyomatik bir teoremin paradigması olan Öklid geometrisinin aksiyomlarının bile münhasıran açık olmadığı ve Öklid dışı geometrilerin geliştirildiği ortaya çıktı. Ne matematiğin bir mantık dalı olup olmadığı sorusu ne de mantığın geçerli bir *priori* olup olmadığı sorusu henüz çözülmedi.⁵⁵

Mantıksal-ampiristler, gereksiz tekrar edilen mantıksal ve matematiksel önermeleri şarta bağlı deneysel ifadeler ve anlamsız olarak kabul edilen dengesiz veya metafizik ifadeler olarak ayırt etti. Düşünceyi birbirinden ayırmak oldukça yaygındır, sanki bu ikisi birbirinden tamamen farklıymış gibi, sanki düşüncesiz bir insan sanki kendisini gerçekliğin dışına yerleştirmiş gibi, bağımsız bir konumdan incelemek gibi Kozmonomik fikrin felsefesi farklı bir görüşe sahiptir. Bu düşünce insanın, kurnazlığın bir parçası ve parseli olduğunu ve önyargısız bir şekilde gerçeklik dışında bir konum alamayacağını belirtir. Özellikle, hiçbir yaratılış Yaratıcı'nın yerini alamaz ve bilimsel bilgi yalnızca sınıflandırma içinden elde edilebilir.

⁵² Calvin'e göre Tanrı ne yasalara tabidir ne de nedensizdir, Bknz. Dooyeweerd, NC I, 93, 99.

⁵³ Deason, G.B., 1986, 'Reformation theology and the mechanistic conception of nature', in: Lindberg, Numbers: 167-191.

⁵⁴ Kant, I., 1786, *Metaphysische Anfangsgründe der Natlunnuissenschaft*, Leipzig 1900: Pfeffer, 5: 'Gesetze, d.i. Prinzipien der Nothwendigkeit dessen, was zum Dasein eines Dinges gehört.'

⁵⁵ Jong, W.R. de, 1982, 'Logika en rationaliteit', *Phil. Ref* 47: 134-154.

Dolayısıyla insan düşüncesi bir bütün olarak yaratılışla aynı tür yasalara tâbidir; bu, bilginin elde edilmesi için bile bir koşuldur. Mantıksal yasalar, doğanın yasaları ve matematik yasaları ile eşit olarak kabul edilmesi gereken insan düşüncesi yasalarıdır. Doğa yasaları atomların, bitkilerin vb. varlığı için gerekli varoluş koşulları olmasına rağmen mantıksal yasalar düşünce için ihtiyaç duyulan koşullardır. Totolojik önermelere karşı deneysel önermeler arasındaki ayırım bu görüşe göre oldukça yararsızdır.

Kanun Beyanlarının Gereçesi

Doğal yasaların mantıksal gerekçelerle varlığını haklı göstermeye yönelik tüm girişimlerin başarısız olduğu gerçeğinden Van Fraassen gibi ampirist filozoflar doğal yasaların bir epistemoloji bağlamı dışında var olmadığı sonucuna varırlar; sadece kanun ifadeleri vardır. Mantıksal-ampiristler çoğunlukla hukuk ifadelerinin ampirik gerekçelerle nasıl haklı çıkarılabileceği sorusuyla ilgileniyorlardı. İlk olarak, hukuk ifadelerinin gözlemlerin genelleştirilmesinden başka bir şey olmadığı görüşünün varlığında, kademeli olarak hukuk ifadeleri ile ampirik gerçekler arasındaki ilişkinin daha az doğrudan olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Bir yasa açıklamasında yalnızca tahrifat yapılabileceğini savuran Popper, genellemelerin doğrulanmadığını yani tümevarımla kanıtlandığına dair ilk görüşlerini eleştirdi. Tümdengelim yöntemine bağlı ifadeler topluluğu olarak tanımlanan bir teoride teoremler hukuk ifadelerinden ve bazı gerçeklerden başlayarak kanıtlanmıştır. Eşyalar teoremleri diğer teorilerden ya da gözlem veya deneylerden elde edilen ifadelerle karşılaştırarak test edilir. Bununla birlikte, hiçbir yöntemin kesin olmadığı bir kanuni ifadenin belirsiz bir kanıtı olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Ayrıca bilim yöntemleri, yasaların bilgisini elde etmek için diğer tüm yöntemlerden çok daha yüksek bir kesinlik seviyesine ulaşmaktadır.

Mantıksal-ampiristler doğal yasaların ontolojik statüsünü reddetmiş olsalar da hukuk ifadelerinin tarafsızlığını savundular. Bu bağlamda, 1960'tan sonra tarihçilerin (Hanson, Kuhn, Feyerabend, Lakatos) hukuk ifadelerinin tarihsel olarak belirlendiğini belirten ve hukuk ifadelerinin, ilgili taraflar arasındaki müzakerelerin sonuçları olduğuna inanan sosyal yapılandırmacılar (Latour, Pickering) tarafından mantıksal ampiristler saldırıya uğradıklarını söyledi. Her ikisi de doğal meselelere ilgili nesnel olarak doğru ifadelere ulaşma olasılığını reddetmektedir.

Realistler, mantıksal-ampiristlerle, kanuni ifadelerin, ilgili gerçekleri teyit ettikleri takdirde haklı olduğuna karar verir. Bir kanun beyanı kesin olarak onaylanırsa bir kanunun gerçek ifadesi olarak kabul edilebilir.

Teorilerin Azaltılması

Her bir teoride teoride kanıtlanamayan ancak tümdengelim süreci için başlangıç noktaları olarak hizmet veren bir dizi temel yasa benzeri ve olgusal ifade vardır. Bazen aksiyomlar farklı, daha temel bir teoride kanıtlanabilir, bu durumda birincisinin ikincisine indirgendliğini söyler. Çoğu zaman, temel teoride kanıtlanmış teorem, indirgenmiş teorideki aksiyom ile aynı değildir ancak bazı benzerlikler gösterir. Mesela Newton, Kepler yasalarına çok benzeyen ancak tamamen özdeş olmayan ifadeler türetebilir. Kepler güneşin durmasını beklerken Newton'a göre güneş, güneş sisteminin ağırlık merkezinin etrafında hareket eder. Kepler'in yasalarına göre gezegenler birbirinden bağımsız hareket ederken, Newton'a göre birbirlerinin hareketlerini etkilerler. Bu nedenle, bilim insanları Newton'un Kepler'in yasalarının yaklaşık olarak doğru olduğunu kanıtladığını söyler. Kepler'in yasaları gözlemlerle onaylandığından bu, Newton teorisinin bir onayı olarak sayılır.

Bazen Newton'un Kepler'in yasalarını kendi teorisini türetmek için kullandığı ve filozofların bunun doğru olamayacağına dair küfür ettiği, çünkü aynı teoride yanlış olduğu kanıtlanan ifadeleri kullanamayacağını söylenir.⁵⁶

Aslında Newton ilk önce Kepler yasalarından birinin yer çekimi kanununu bulabileceğini göstermiş ve daha sonra bu yasayı Kepler yasalarına benzer ifadeler türetmek için yeni bir teoride kullanmıştır.

Filozoflar bu iddiaları reddederler çünkü yaklaşımlara dayalı bir kanıt kabul etmezler.⁵⁷ Ayrıca fizikçilerin klasik mekaniğin görelilik fiziğinin bir yaklaşımı (düşük hızlarda) olduğu iddiasını da reddederler. Klasik kütle kavramının (herhangi bir nesnenin hareketinin sabiti) göreceli kütle kavramına (enerjiye dönüştürülebilir) uymadığını, fizikçilerinse düşük hızlarda göreceli kütlenin yaklaşık sabit olduğunu gözlemlemekten memnun olduklarını savunurlar.⁵⁸

⁵⁶ Staffeu, 1987, 108-112.

⁵⁷ 8 Popper, 1972, 197-202; Popper, 1983, 139-144, 148. For a critique, see Finocchiaro, M. A., 1973, History of science as explanation, Detroit: Wayne State U.P. 180-188, 196-198.

⁵⁸ Kuhn, T.S., 1962, The structure of scientific revolutions, Chicago: U. Chicago P., 99, 101-102.

Sezgisel

Yasaların keşfedilmesiyle ilgili, kısaca, tarihsel olarak üç önemli görüşe değineceğim. Descartes tarafından temsil edilen tümdengelimci görüş, doğal yasaların, yasaların rasyonel ve gerekli bir karaktere sahip olacağı açık, sezgisel olarak reddedilemez ilkelerden çıkarılması gerektiğine inanmaktadır. Descartes, her yasanın tümdengelimsel bir şekilde bulunamayacağını çok iyi biliyordu ve deneyi ikincil bir sezgisel olarak tanıdı.⁵⁹ Newton, en rasyonel mekanik felsefe kavramlarının bile deneyimin genelleştirilmesine dayandığına dikkat çekti ve yer çekimi yasasının koşullu karakterini vurguladı.⁶⁰ Kantian'ın kısa bir süre yeniden canlanmasına neden olan bu rasyonalizmin reddi bilimin ileriki gelişmeleriyle güçlendi. Bir kez daha açıkça kanıtlanması gereken gerçeklerin bilimsel araştırma tarafından reddedildiğini kabul etmek zorunda kaldı. Doğal yasaların rasyonel düşünceyi aştığı görülmektedir.

Francis Bacon tarafından temsil edilen ve doğal yasaların gözlemlerin genelleştirilmesinden başka bir şey olmadığını söyleyen tümevarımcı vizyon, bilimin başlangıç noktasıyla doğal yasaların evrensel, her zaman ve her yerde geçerli olduğunu söyler. Genelleme asla evrensel geçerliliğe yol açmaz.⁶¹ Tümevarım, evrensel hukuk beyanlarına varmak için yasaların var olduğu varsayımına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, yasalar insan deneyimini aşar.

Popper, bir bilim insanının zorlu hipotezler ortaya koyduğunu, sonuçlarını çıkardığı ve hipotezin reddedilip reddedilmeyeceğini keşfetmek amacıyla ciddi testlere maruz kaldığını belirten tümevarımcılığı eleştirdi. Ancak Popper, deneylerin sezgisel önemini hafife alır. Bir deneyin, bir teori veya hipotezi sınamak için bir neden olarak, gerekçelendirme bağlamında bir yeri olduğunu düşünür. Popper, bir hukuk ifadesinin, içinde deneyim ve rasyonel analizin iş birliği yaptığı, insanın hayal gücünün bir ürünü olduğunu doğru bir şekilde belirtir.

Ancak bu ifadelerin referans aldığı yasalar hayal gücünü bile aşar. Genel olarak, yeni formüle edilmiş kanun ifadelerinin geniş kapsamlı öngörülerini tahmin edilemez ve teoriler genellikle mucitlerinin bile hayal edebileceğinden çok daha zengindir.

⁵⁹ Descartes, 63-63.

⁶⁰ Newton, 1687, 398-400. Newton'un "Felsefede akıl yürütme kuralları", onun kısaltılmış (ya da daraltılmış) formdaki buluşsal yöntemini temsil eder.

⁶¹ Van Fraassen, 22.

Tümevarım, tümdengelim ve hayal gücü kanuna benzer önerileri bulmak için güçlü araçlardır ancak dikkate alınması gereken en az üç tane daha var: deneysel yöntem, özne-özne ilişkisi ve yapısal yasalar.

Bir Bilim Alanının İzolasyonu ve Deneysel Yöntem

Mantıksal-ampiristlerden daha çok, tarihçiler bilimin sezgileriyle ilgileniyorlardı. Kuhn, normal bilimin önemli bir bölümünün genel kabul görmüş bir paradigmaya göre sorunların çözümüyle ilgili olduğunu gözlemledi.⁶² Lakatos, sezgisel araştırmanın önemli bir rol oynadığı bilimsel araştırma programları metodolojisi nedeniyle tanınır hale geldi.⁶³

17.-19. yüzyıllar boyunca doğa bilimlerinin sezgisel oluşu, çeşitli bilim alanlarının izolasyonu ile karakterize edildi.⁶⁴ Vurguların, nesnelere özünden, az çok iyi tanımlanmış bir fenomen grubuyla (elektrik, manyetik, kimyasal, termal, optik, vb.) ilgili sorunları ve eşyalarıyla ilgili yasalara kayması son derece verimli oldu. Deneysel felsefe bayrağı altında doğa bilimi, fenomenleri dünyanın geri kalanından ayrı bir şekilde ele alan yeni deneysel yöntemi kullandı. Bu yöntem, gerçekliğin doğal yasaları yerine getirdiği fikrine dayanır. Bir deney her zaman belirli bir yerde ve zamanda belirli enstrümanlar ve iyi seçilmiş örnekler ile deneysel becerileri, bilgisi ve hayal gücü belirleyici olan tek bir deneyci tarafından gerçekleştirilir. Bununla birlikte, deneysel sonuçların, araştırmacının kişisel özelliklerinden bağımsız olarak aileleri, zamanları ve karşılaştırılabilir materyalleri kapsayacağı bildirilmektedir. Bu nedenle bir deney katı gereksinimleri yerine getirmek zorundadır. Farklı yerler ve zamanlarda farklı enstrümanlar ve materyaller kullanılarak diğer bilim insanları tarafından tekrar üretilebilir olmalıdır.

Deneysel metot pasif gözlemi aşan bir aktivitedir. Bir deneyde madde, maddenin pasif olduğu görüşünün aksine aktif hâle getirilir.

⁶² Kuhn, chapters 2-4.

⁶³ Lakatos, I., 1970, 'Falsification and the methodology of scientific research programmes', in: Lakatos, I., Musgrave, A. (eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge U.P., 91-196.

⁶⁴ Stafleu, 1998, hoofdstuk 1.

Özne-Özne İlişkisi ve Yapıları

Bilimin sezgisel bulgusu, doğal bir hukukun ve onun konularının ilişkisine dayanır. Bunu bilmeden Newton, sübjektif ya da özne-özne ilişkisinin zekâsı olarak ellerini güçlü bir sezgiselliğe koydu. Her madde parçası, Newton'un üçüncü yasasına göre karşılıklı bir ilişki olan yer çekimi kuvvetiyle bir diğeri çeker. Eğer A, B üzerine bir F uygularsa, B, A üzerine bir F uygular, eylem ve reaksiyon eşit fakat ters yönlüdür. Diğer etkileşimlerin araştırılmasında Newton'un üçüncü yasası başrol oynamıştır. 19. yüzyılın ortalarından sonra yine özne-özne ilişkilerini ifade eden enerji ve momentum koruma yasaları ile desteklenmiştir. Özel görelilik teorisinde Einstein kinematik özne-özne ilişkileri olan göreceli olmak için ailenin hareketlerini vurgulamıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda biyolojinin yükselişi büyük ölçüde türlerin çalışmasından ve genetik ilişkilerle ilgili yasaların keşfedilmesine vurgu yapılmasından kaynaklanıyordu.

Kozmonomik düşüncenin felsefesinde özne-özne ilişkisi, model yönlerin çalışılmasında sezgisel bir araç olmuştur.

Yapısal Yasalar

Newton'un Neo-Platonik olayı pasif olarak yasalara tâbi olduğu varsayımı yapısal yasalarla da değişmektedir. Maddenin yasalara aykırı olduğunu söyleyen realist konum, her bir maddenin, varlık koşullarını ve işleyişini belirleyen bir yapıya sahip olduğunu, 19. yüzyılın ikinci yarısında atom fiziği ve kimyasında lehine bulunduğunu söyleyerek gerçekleştirdi.⁶⁵

Günümüz atomları pasif olmaktan uzak, yapılandırılmışlar ve yasal yapıları çevreleriyle nasıl etkileşime girdiklerini belirliyor. Atom altı düzeyde de yapılandırılmamış madde hatta yapılandırılmamış enerji bile yoktur. Yapı arayışında simetritler, dönüşümler ve değişmezlikler önemli bir rol oynamaktadır.⁶⁶ Gerçeklikte her şeyin yasal olduğu, bireyselliğini belirleyen tipik bir yapıya sahip olduğu fikri hem bilimde hem de kozmonomik düşüncenin felsefesinde güçlü bir sezgisel buluş oluşturur.

⁶⁵ Popper, 1972, 196-197; 1983, 137-139.

⁶⁶ Van Fraassen, 1, Bu cümlemin öncesi (öznesi)olmadığı için direkt çeviri oldu. (Görünüşe göre simetritlerin yasa karakterini vb. kabul etmez).

Sonuç

Doğal hukuk fikrinin tanıtılması ve geliştirilmesiyle özcülüğün eşzamanlı çöküşü, modern bilimin 16. yüzyıldan bu yana yükselişiyle ilgili tarihi bir olgudur. Doğal hukuk fikri, bilim için başlangıç noktasıdır, gerçekten de metafiziksel bir ilkedir, kanıtlanamaz ancak bilimsel dünya görüşünün yadsınamaz bir parçasıdır. Doğal yasaların insan deneyiminden ayrı olarak var olduğu, yasa uygunluğunun evrensel bir gerçeklik özelliği olduğu, hiçbir şeyin kanunsuz olmadığı, bu yasa ve öznenin iç içe geçtiği ve ayrılmaz olduğu düşünceleri, ontoloji, epistemoloji, mantık ve sezgisel gerçek bilim prosedürlerini hesaba katmamıza izin veriyor. Bilimin kanunla sınırlanmış bir faaliyet olarak görülmesi, bilimsel bilginin doğal yasalarla ve yasaya tâbi olanlarla sınırlı olduğunu ve gerçekliğin dışındaki herhangi bir konumdan elde edilemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Tanrı'nın ve doğal yasaların kökeninin bilgisi, bilimin ve felsefesinin erişemeyeceği bir yerdedir.

KAYNAKÇA

- Barrow, J. D., 1988, *The world within the world*, Oxford: Oxford U.P.,
- Brooke, J. H., 1992, *Natural law in the natural sciences*, Science and Christian Belief, 4
- Cartwright, N., 1983, *How the laws of physics lie*, Oxford: Clarendon,
- Clay, J., 1915, *Schets eener kritische geschiedenis van het begrip natuurwet in de nieuwere wijsbegeerte*, Leiden: Brill,
- Deason, G. B., 1986, *Reformation theology and the mechanistic conception of nature*, in: Lindberg, Numbers,
- Descartes, R., 1637, *Discours de la methode, Oeuvres VI*, Paris 1973: Vrin,
- Dooyeweerd, H., 1953-1958, *A New Critique of Theoretical Thought*, 4 vols., Amsterdam: Paris (henceforward: NC), I,
- Dooyeweerd, H., 1960, Van Peursen's critische vragen bij, "A new critique of theoretical thought", Phil. Ref. 25,
- Fraassen, B. van, 1989, *Laws and symmetry*, Oxford: Clarendon,
- Finocchiaro, M. A., 1973, *History of science as expUination*, Détroit: Wayne State U.P.
- Galilei, G., 1615, *Letter to the Grand Duchess Christina*, in: S. Drake (ed.), 1957, *Discoveries and opinions of Galileo*, Garden City, N.Y.: Doubleday,
- Galilei, G., 1632, *Dialogue concerning the two chief world systems* (S. Drake, transl.), Berkeley 1953, 1974, U. Colifarnia P.,
- Hawking, S., 1988, *A brief history of time*, New York: Bantam.
- Jong, W.R. de, 1982, *Logika en rationaliteit*, Phil. Ref 47,
- Kant, I., 1786, *Metaphysische Anfangsgründe der Nalunuissenschaft*, Leipzig 1900: Pfeffer,'

Kepler, J., 1609, *Astronomia nova; Neue Astronomie* (M. Caspar, transl.), München 1929: Oldenbourg,

Kuhn, T.S., 1962, *The structure of scientific revolutions*, Chicago: U. Chicago P.,

Koyré, A., 1939, *Etudes Galiléennes*, Paris: Hermann; Galileo studies, Hassocks 1978: Harvester,

Lakatos, I., 1970, *Falsification and the methodology of scientific research programmes*, in: Lakatos, I., Musgrave, A. (eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge U.P.,

Laplace, P., 1814, *Essai philosophique sur les probabilités; A philosophical essay on probabilities*, 1951, New York: Dover,

Leibniz, G.W., 1686, 'Metaphysische Abhandlung', par. 16-17, *Hauptschriften zur Grundlegung der Philosophie* (transl. A. Buchenau, 1904-06), Hamburg 1966: Meiner,

McMullin, E., 1978, *Newton on matter and activity*, Notre Dame: U. of Notre Dame P.,

Newton, I., 1687, *Sir Isaac Newton's Mathematical principles of natural philosophy* (transl.: A. Motte 1729, revised by F.Cajori 1934), Berkeley, 1971: U. California P., 13; Newton, I., 1704, *Opticks*, New York 1952: Dover,

Newton, I., 'Letter to Mr. Bentley', in: Thayer, H.S. (ed.), 1953, *Newton's philosophy of nature*, New York: Hafner,

Popper, K.R., 1959, *The logic of scientific discovery*, London 1968: Hutchinson,

Popper, K.R., 1983, *Realism and the aim of science*, London: Hutchinson,

Stafleu, M.D., 1987, *Theories at work*, Lanham, New York, London: U.P. of America,

Stafleu, M.D., 1998, *Experimentele filosofie*, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn,

Tol, A., Bril, K.A. (red.), 1992, *Vollenhoven als wijsgeer*, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn,

Woudenberg, R. van, 1992, *Gelovend denken*, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn,

MODERN BATI'NIN İNSAN HAKLARI İHLALI İÇEREN ÖTEKİLEŞTİRME PRATIĞI: SÜPER- PANOPTİK VERİTABANI

A Otherization Practice of the Modern West: Super-Panoptic Database

Öğr. Gör. Fikriye ÇELİK*

Başvuru Tarihi : 07/11/2020

Kabul Tarihi : 10/12/2020

Öz

Her alanda mesafenin önemini kaybederek siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda dünyanın bütünleşmesi; paranın, malların ve insanların serbest dolaşımını mümkün kılan homojen bir dünya yaratılması fikrine yaslanıp Batı'nın alt ve üst yapısıyla bütün dünyaya hâkim olmasını sağlama yolu olarak kendini gösteren 'küreselleşme'; insanlığın homojenleşmesi vaadini yerine getirememiş, bilakis zaman-mekân sıkışması ile kutuplaşmanın daha da artmasına yol açmıştır. Seçkinlerin daha seçkin, düşkünlerin daha düşkün olmasıyla sonuçlanan süreç; toplumları küreselin bir parçası olmaya mecbur bırakan bir sistem daha üreterek bu sistemin dışında kalanları 'öteki' ilan etmiştir. Sibermekan; zamandan ve mekândan muaf bir yapı olmanın sağladığı lüksle, bir 'demir kafes' gibi koruduğu mekân yardımıyla denetimi sağlayan 'panoptikon'un tahtını sallamış; imkân

Abstract

'Globalization', which is based on the idea of creating a homogeneous world, enables the free movement of money, goods and people and make possible the West to dominate the whole world with its infrastructure and superstructure, is the integration of the world in political, social, economic and cultural fields. Globalization has not fulfilled the promise of homogenization of humanity. The process, which resulted in the elites becoming more elite and the needy more fond, produced another system that forced societies to become a part of the global, declaring those who remained outside this system 'the other'. The cybernetic space, which is a structure free from time and space, has dethrone 'panopticon' and has increased the dimensions of control and masked the surveillance thanks to its mobility. This implicit control functions as extraction and exclusion. As a matter of

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, fcelik@cumhuriyet.edu.tr. ORC ID: 0000-0003-1633-0357

olarak sunduğu hareketlilik sayesinde denetim boyutlarını bir yandan artırırken diğer taraftan gözetimi maskeleymiştir. Bu örtülü denetim bir tür ayıklama, dışlama işlevi görmektedir. Nitekim yerel kalmayı tercih etmek, sibermekana kabul edilmeyerek sistem dışı kalmak demektir; bugünün dünyasında 'yaşamıyor olmak' anlamına gelmektedir. Bu çalışmanın amacı; hayat kurtarıcı yahut kolaylaştırıcı addedilen küresel ağlarla kurulu teknolojinin yan yanılığı getirmediğini, aksine 'biz ve onlar' ayrımını derinleştirerek yeni bir hiyerarşik yapı inşa ettiğini, 'öteki' olmanın bile şartları zorladığı bir dünya düzenini mümkün hale getirdiğini literatür tarama tekniği ile açıklığa kavuşturmak.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Ötekileştirme, Panoptikon, Postmodernizm, Sibernetik, Süperpanoptikon, Veri Tabanı.

fact, choosing to remain local means being out of the system and not being accepted into cyberspace, and means not living in today's world. The aim of this study is to clarify with the literature review technique that technology established with global networks does not provide unity, on the contrary, it builds a new hierarchical structure by deepening the distinction between 'us and them'.

Keywords: Cybernetics, Database, Modernism, Othering, Panopticon, Postmodernism, Superpanopticon.

Giriş

Her alanda mesafenin önemini kaybederek siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda dünyanın bütünleşmesi; paranın, malların ve insanların serbest dolaşımını mümkün kılan homojen bir dünya yaratılması fikrine yaslanan ‘küreselleşme’, Batı’nın alt ve üst yapısıyla bütün dünyaya hâkim olmasını sağlama girişimidir. Mesafeleri ortadan kaldırarak dünyayı birbirine bağladığı, bütünleştirdiği iddiasının aksine küreselleşmenin temelini oluşturan Batı ideolojisi, birleştirmekten çok bölmeye hizmet etmektedir.

Hızın merkeze alındığı, durmadan değişimi önceleyen modern küresel dünyada yerel olanı reddedip küreselin koyduğu kurallara uymak, seçkin olmanın baş koşuludur. Yerel kalmayı tercih etmek beraberinde mekânsal ayrışmayı getirmektedir. Bu ayrışma dünyanın iki kutuplu yapısını açık etmekte, ‘seçkin’ olanın karşısında duran kimse ‘düşkün’ olarak tabir edilmektedir. Seçkinlerin daha seçkin, düşkünlerin daha düşkün olmasıyla sonuçlanan süreç, toplumları küreselin bir parçası olmaya mecbur bırakan bir sistem daha üreterek bu sistemin dışında kalanları ‘öteki’ ilan etmiştir.

Marx’ın çifte ilişkisinde görüldüğü şekliyle insanın kendini var edebilmesi, diğerleriyle ilişki neticesinde gerçekleşmektedir. Buradan hareketle olgunun iletim olmaktan çıkıp iletişime dönebilmesi için yüz yüzelik gerekmede yahut bir kanala ihtiyaç hâsıl olmaktadır. Esasında toplumsal yapıların kendine has isim kazanarak farklılaşması enformasyon dolaşımıyla yakından ilgilidir. Nitekim bu alış verişin yüz yüze mi kitle iletişim aracıyla mı gerçekleştiği bir yandan mekân hakkında bilgi verirken diğer taraftan zamana dair de çıkarımda bulunmayı sağlamaktadır.

Sosyal, ekonomik, kültürel alanda dolaşıma kısıt getirmeyen ‘küreselleşme’, internet ağıyla kuşattığı insanlık için enformasyon akışının da hızlı gerçekleşmesini sağlayarak ‘mekân’ kavramının tanımını adeta yeniden yapmıştır. Ağın kuşattığı toplum için tasarlanan yeni mekân, geleneksel toplum yapısının inşa edildiği cemaat hayatını var eden doğal mekândan da modern toplumu oluşturup cemiyet hayatını doğuran kent mekânından da farklıdır. Bu tasarımda ayırım, ötekileş(tir)me, dışla(n)ma, sonuçları itibariyle daha nettir. Zira yeni mekân, Tanrı’nın yarattığı doğaya başkaldırarak insan bedenini biçimlendirme rolüyle inşa edilen modern kent mekânının liderliğini elinden alıp yüzer-gezer bir zemine kurulu siberetik mekândır.

Nasıl kent mekânı bedenlerin özgürlük alanına kısıt getirmiş, uzak-yakın kavramlarının içeriğiyle oynayarak insanı, ilişkileri, yaşam biçimini yeniden tasarlayıp doğal olandan kopuşu doğurmuşsa; bu yeni mekânda kopuşun mimarlığını makineler üstlenmiştir. Araçsal aklın en üst seviyede kullanımını temel alan ağın çevrelediği bilgisayar tabanlı siberetik mekânın da uzak ve yakın olma haliyle ilgisi devam etmiş; 'yakın' yani 'burada'ki, 'bilinen', 'tanınan' ile 'uzak' yani 'orada'ki, 'belirsiz', 'tanımsız' arasına yeni bir sınır çizilmiştir. Modern dünyanın 'yabancı'sı, bina edilen yeni dünyanın 'yerel'ine dönüşmüştür. Modern devletin güvenlikleştirme politikası; yabancı karşısında kendini güvende hissetmeyen, korku üreten ve büyüten, büyüyen korku neticesinde düşmanlık geliştiren 'ev sahibi'ni korumaya yönelik işleyip mekânsal olduğu kadar zihinsel olarak da 'uzak' kabul edileni ayıklama, dışlama, yok etme üzerine geliştirilirken; küresel dünyanın hâkim gücünün de egemenliğini sağlamlaştırmak adına başvurduğu yöntem, mekânsal sınırlılığı ortadan kaldırarak bütün küresellere serbest dolaşım imkânı sunup onları diğerlerinden uzaklaştırırken yerelleri buldukları konuma hapsetmek üzerinedir. Siberetik ortamda bu ötekileştirme pratiğinin gerçekleşmesinde veri tabanının işlevsellik taşıdığı görülmektedir. Nitekim veri tabanı 'tanımayı' kolaylaştırmakta, bu sayede 'biz ve onlar' ayrımının yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Mekânsal yakınlığı şart koşmayan yapısı marifetiyle insanları bir araya getirebilen internet, bu yönüyle bedensel olduğu kadar zihinsel uzaklıkları da çoğaltmakta; zaman ve mekândan bağımsızlığı vadedip kolaylık sunarken insanlığı yalnızlaşmak, yabancılaşmak, homojen yapının içinde erimek, kaybolmakla 'ödüllendirmek'tedir.

Görünmeden gözetleme felsefesine dayanan, 'pan' (bütün) ve 'opticon' (gözetlemek) kelimelerinin bir araya getirdiği Benhtam'ın (1785) 'panoptikon'u Foucault'nun (2000) sözlüğüne 'iktidar' metaforu olarak girmiş; onun perspektifinden yeni bir anlam kazanan kavram 'gözetim'in yerini 'denetim'e bıraktığını, 'gözün iktidarı'nın 'iktidarın gözü'ne evirildiğini açıklama misyonuna kavuşmuştur. Dönemselleştirmede payı bulunan toplumsal süreçlerin, 'mekân' kavramının anlamlandırılmasının yanında mekânla arasındaki diyalektik ilişkiden kaynaklı olarak 'beden'in yeniden yorumlanmasında etkin rol üstlendiği bilinmektedir. Yaşadığımız enformasyon çağının temel belirleyeni kabul edilen teknolojik gelişmeler beden ve mekân ilişkiselliğini merkeze alan yeni bir gözetim/denetim eksenli kavramın doğuşuna ortam hazırlamıştır. Bauman'ın (2017) 'panoptik sonrası' ile ifadelendirdiği Mark Poster'ın (1995) 'süper-panoptikon'u; bugünün 'ağ'a hapsolmuş dünyasını resmet-

meyi denemekte, ‘elektronik dört duvar’ arasında yaşanan gönüllü kapatılmadan söz etmektedir. Gelişim ve ilerleme yolunun ancak Batı düşüncesine sahip olmaktan geçtiğine duyulan Modern Batı inancı üzerine temellenip iki kutuplu bir harita tasvir eden modelin karşısına homojen dünya fikrini çıkaran küreselleşme, eski yöntem gözetimi yeni tekniklerle sağlama yolu bulurken Batı’nın ötekileştirici ‘yabancı’ kabulünü sahip olduğu yayılım sayesinde coğrafi sınırlar dışına taşımıştır. Bauman’ın ‘akışkan gözetim’le nitelediği ‘panoptikon’un işleyişinin merkezsizliğine değinerek bugünün dünyasında küresel bir hegemonyanın var olduğuna dikkat çeken Bigo (2008), gözetim tartışmalarına ‘ban-optikon’ kavramıyla cevap vermektedir. Buna göre ban-optikon’un faaliyet alanı sanal mekândır; Foucault’nun ‘dispositif’ olarak tabir ettiği müdahale aygıtları bu mekânda faaliyet sergilemektedir. ‘Ban’ (yasak) ve ‘opticon’ (gözetlemek) kelimelerinden oluşan Bigo’nun ‘ban-optikon’u, küresel veri tabanının küresel/iyi/makbul dünya vatandaşına kapıları açarken yerel/kötü/müphem olanı her tür enformasyona erişimden menettiğini görmek bakımından aydınlatıcı bir açıklama niteliği taşımaktadır. Bütün bu bahsi geçen açıklamalar ışığında ortaya çıkan kavramsal yol haritasını takiben bugünün dünyasını anlamlandırmak adına teorik bir tartışma niteliği taşıyan bu çalışma, ağ tabanına inşa edilen sibermekanda kolaylaştırma adı altında insanlığın hizmetine sunulan ‘veri tabanı’ pratiğinin zor kullanmadan ötekileştirmeyi mümkün kılan bir ‘süper-panoptikon’ politikası olduğuna dikkat çekmeye yöneliktir.

1. Küreselleşme

Küreselleşme; politik, ekonomik, kültürel alanda tartışılan, her bir sahada taşıdığı amaca yönelik farklı anlam kazanıp geçmişine ilişkin net bir tarih bulunmamakla birlikte hakkında çeşitli söylemler geliştirilen bir olgudur.

Tarihi geçmişine bakıldığında küreselleşmenin yeni bir kavram olmadığı, temelinin 15. yüzyıla dayandığı anlaşılmaktadır. Üç evreden geçerek bugünkü tanımına kavuştuğu bilinen küreselleşme her bir evreden dönüşüme uğrayarak çıkmıştır. 1490’da “merkantilizm”in varlığı ile kendini gösteren küreselleşme zihniyeti sonuç olarak sömürgeciliği doğurmuştur. İkinci evrenin 1890’da sanayileşme ile yaşanıp sömürgeciliğin emperyalizme dönüşmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. 1970’te çok uluslu şirketlerin doğması, 1980’lerde iletişim devriminin yaşanması, 1990’da SSCB’nin yıkılması ve rakipsiz kalan Batı’nın tekelinde bir dünyaya geçiş, küreselleşmenin üçüncü evresini resmetmektedir (Oran, 2000:9).

Gelenekçi ve aşırı küreselleşmeci olmak üzere iki farklı temel yaklaşım üzerinden açıklanan “küreselleşme” kavramına gelenekçi paradigmadan yaklaşanlar; ulus devletin varlığını korumaya devam ettiğini, küreselleşmenin de ancak ulus devlet çıkarlarının korunmasında yardımcı unsur kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Aşırı küreselleşmecilerin durduğu nokta ise liberal ve neo-liberal düşünce yapısıyla kesişmektedir; geliştirdikleri paradigmanın da ulus devletin yerine geçen tek bir hâkim yapıya dikkat çekerek maksimum kâr elde etme hedefine odaklanan küresel sermayenin ulusötesi yayılımını gereçlendirmeye yönelik olduğu görülmektedir.

David Harvey'in (2010) adeta bir tür özet gibi “zaman - mekân sıkışması” ile açıkladığı ‘küreselleşme’nin, SSCB’nin yıkılmasıyla birlikte ABD önderliğindeki çok uluslu şirketlerin dünya üzerindeki hegemonyasını ifadelendirdiğini söylemek mümkündür. ‘Dünyanın kaderi’ olarak gördüğü küreselleşmeyi geri dönüşü olmayan bir yol şeklinde niteleyen Bauman (2017: 7-8), yıkmanın mümkün olmadığı kurallara sahip bu süreçten herkesin aynı ölçüde etkilendiğini düşünmektedir. Nitekim küreselleşme sürecinde pazarlar başta olmak üzere üretimden sermayeye, iletişimden ulaşımına her alan küreselleşmiştir. Küreselleşmenin, kapitalizmin ta kendisi olduğuna yönelik bir düşünce geliştirmek yerindedir; zira kapitalizm, sermayenin küreselleşmesidir. Ekonomik küreselleşmeyle beraber hak, hukuk, kimlik gibi kavramlar birer mesele addedilmiş; sorunu aşmanın tek yolunun çığnemekten geçtiğine inanılmıştır. Ulusötesileşme böylece merkezin hiçbir yerde ve her yerde olduğu bir sistemi doğurmuştur (Amin, 2017: 142).

Parsons’ın baktığı açıdan modernleşme sürecinin devamı şeklinde görünen küreselleşme, Robertson’ın durduğu noktadan Batı merkezli olmayıp farklılıkların bütünleşmesini mümkün kılan bir süreç halini almaktadır. McLuhan’ın (2001) ‘küresel köy’ü, Robertson’ın (2011: 192) küreselleşme neticesinde küçülüp tek bir mekâna sığınan dünyasına denk gelmektedir. Ekonomik belirlenimciliğin karşısında durup kültürü öne çıkaran Robertson’ın aksine Giddens için “küreselleşme”, modernitenin bütün dünyayı kuşatmasından başka bir şey değildir. Kapitalizm, endüstriyalizm, gözetleme ve askeri güç şeklinde açıklanan modernitenin bütün boyutlarıyla gezegen ölçeğine yayılması küreselleşmenin marifetidir. Bu yayılımda Ritzer’ın (2011) katı, sıvı, gaz metaforunun anlam kazandığını düşünmek mümkündür. Keza ona göre bu formlarda ortaya çıkan her ürün, akışkan küreselin mahiyetini ortaya koymak bakımından önemlidir. Katı formda yayılımda sabitlik söz konusuysa, gerek malların gerek insanların gerekse de enformasyonun dağılımında zaman ve mekânın kısıtıyla duvarlar, kapılar birer engel görevi üstlenirken; postmodern çağda dolaşım gaz for-

muna geçip görünmezlik elde etmektedir. Ritzer'ın (2011: 7) önerdiği okumayla görülmektedir ki “insanların, nesnelere, bilgilerin ve yerlerin hareketi, kısmen küresel engellerin artan gözenekliliğinden kaynaklanmaktadır.” Küreselleşmenin anlaşılmasına yardımcı bir başka metaforu Bauman'da (2000: 113-129) izlemek mümkündür; zira ona göre ağır moderniteden hafif modernliğe geçiş, küreselleşmede yaşanan ‘akış’ın yönünü tayin etmektedir. Bauman'ın ‘hafif’i Ritzer'daki ‘gaz’a karşılık gelmektedir; sermayeden hayata her alanın akışkanlığını açıklamaktadır. Ona göre ağır moderniteden hafif, eş deyişle akışkan moderniteye geçişte değişen yalnızca ‘hız’, ‘anındalık’ olmuş; hareket kabiliyeti olan, yönetici sıfatına mazhar olmuştur (Bauman, 2000: 119).

Buradan hareketle kapitalizmden gözetime modernitede görülen bütün unsurların, küreselleşen dünyada varlık sergilemeye devam ettiğini; ancak güç kullanmanın yerini rızaya bırakmasıyla denetim merkezli bir hayat kuşatmasına dönüştüğünü söylemek zor değildir. Bu dönüşüm fikrinin gereği olarak iktidar, merkezini yitirmekte; daha ziyade Batı merkezliyeti dünyaya pazarlanan merkezizleşme fikriyle Hardt ve Negri'nin (2003: 262-263) ‘imparatorluk’unu kurmaktadır. Küresel dünyayı resmeden bu imparatorlukta esas alınan, ürünlerin değil hayatların yeniden ve yeniden üretilmesidir. İmparator sıfatıyla nitelenebilecek kadar dünyaya egemen bir yapının inşasında ekonomik, politik ve kültürel süreçlerin birlikte işlediği görülmektedir. Küreselleşme, ulus üstü yönetim biçimi ve biyopolitik üretim biçiminin geçerlik kazanması bu süreçlere işaretir (Negri, 2006: 11).

Eşitsiz bir dünyanın son bulacağı, sınırların kaldırılıp duvarların yıkılacağı, bütünleştirici bir serbestiyetin var olacağı şeklinde vaatleri zırh edinen küreselleşmenin sonuç olarak hududları daha da yükselttiği, sınıflı yapıyı ortadan kaldırmadığı, emperyalizmin yüzünü gizleyerek sömürüyü derinleştirmesine imkân hazırladığı, zenginlerin daha zengin yoksulların daha yoksul olmasını normalleştirdiği, tek bir hayat biçimini zorunlu hale getirdiği bilinen, gözlenen, yaşanan bir hakikattir; nitekim iddia edilenin aksine gerçekte yaşanan dünya merkez-çevre farklılıklarını bir arada tutma eğiliminden çok farklıdır.

Üçüncü dünya radikal popülizmi kendi enkazlarıyla karşı karşıya ve emperyalizm bir kez daha taarruzda. Bugünkü ideolojinin kibirle öne sürdüğü ‘küreselleşme’ tezi sistemin içkin emperyalist doğasının otoritesini kuracağı yeni bir yoldan başka bir şey değildir. Bu anlamda, ‘küreselleşme’nin lanetli emperyalizm sözcüğü için bir yumuşatma olduğu söylenebilir (Amin, 1999: 47).

Hareket özgürlüğünü mümkün kılan yapısıyla eski bölünmüş dünyayı yeniden düzenleyen “küreselleşme ayrıcalıklarının ve mahrumiyetlerin, servetin ve yoksulluğun, becerilerin ve acizliğin, gücün ve güçsüzlüğün, özgürlüğün ve kısıtlamanın yeniden dağıtımında yankılanır” (Bauman, 2017: 87). Bu yeniden dağıtım yeni bir tabakalaşma sürecinin varlığına işaret olmakla birlikte, modernitenin teşekkül ettiği hiyerarşik yapı küresel ölçekte kurulmaya devam etmektedir.

2. Öteki(leştirme)

‘Öteki’ tasarımı; Batılı beni, buradakini, evdekini, ehil ve evcil olanı, ev sahibini tek ve evrensel kimliğin ebedi sahibi kılmanın, kökleri eskiye dayanan, bir formülüdür. Doğu - Batı karşıtlığının bir yansıması olarak okunmayı gerektiren ötekileştirmenin varlığını gösteren ilk aşamanın iletişim olduğunu düşünmek zor değildir. Nitekim iletişimin koşulu diyalog yerine monoloğun tercih edilmesi; ayrımcılığın, dışlamanın, yok saymanın meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir. Buradan hareketle ötekileştirmenin Buber’in ‘ben-o’ ilişkisinde resmedildiğini söylemek mümkündür. Ona göre insanlar arası iletişimde ‘ben-sen’ ilişkisi söz konusuysa ‘ben’in öteki addettiği diğer insanı öznelikten çıkarıp nesne formunda görerek ötekileştirilmiş bir varlık durumuna getirmesi ‘ben-o’ ilişkisini doğurmaktadır (Buber, 2003: 92).

Öteki yaratma sürecinin aksamadan işleminde yalnız iletişimi koparmak değil yanı sıra ötekileştirici söylem geliştirmek, yaymak, çoğaltmak da pay sahibidir. Yaftalayıcı, dışlayıcı, damgalayıcı her söylemin ötekinin tasarımını mümkün hale getiren birer yardımcı unsur olduğu görülmektedir. Ötekileştirmeye hizmet eden bu türden söylemlerin haklı gerekçelerin ardından yükselmesi gerekliliği de kabulü kolaylaştırmak adına kendini göstermektedir. Bu gerekçelerin başında korkunun geldiği bilinmektedir. Öteki konumlandırmasının ardından gelişen belirsizlik, bilinmezlik, farklılık, tanımsızlık gibi sebepler korkunun sürekli beslenmesine imkân tanımaktadır. Bu sayede ötekileştirilen ‘yabancı’ ile ‘ben’ arasındaki sınır/eşik giderek duvar halini almaktadır. Sınır bina etmek, hudud çizmek; eyleyicinin tahakkümünün beyanı olarak algılanmayı hak etmektedir. Tıpkı Benjamin’in (2002: 260) “pasaj”larında ‘ayna’ karşısında bir araya geldiği ‘yabancı’yı yok sayıp bakışını yine aynadaki kendinde toplayan ‘ben’in narsistçe sergilediği eylemde olduğu gibi her tür ötekileştirme tahakkümünün varlığına işaret etmektedir. Zira “tahakküm, (çoktan delilik, düzensizlik, anormallik ve hastalık olarak tanımladığı) karşı tarafı, kendi başına varolan bir eyleyen, eşit güce sahip açgözlü bir eş, bir karbon kopya, aynadaki bir imge ve bir rakip olarak temsil etmeye can atar” (Bauman, 2003: 224-225).

3. Modern 'Panoptikon'dan Postmodern 'Süper-panoptikon'a

Aydınlanma Çağı'nın demokrasi anlayışı sonucu gelişen 'denetimli serbestlik' uygulaması, özne ve iktidar arasındaki ilişkinin şekillenmesini belirlemiştir. Nitekim Foucault (2000: 300) sürekli takip edildiği düşüncesiyle hareket eden insanın özgürlüğü ile iktidarın durduğu noktaya temas etmektedir. Bentham'dan (1785) devraldığı 'panoptikon' metaforunu modern toplumun disiplin altında tutulma yöntemlerini açıklama aracı olarak kullanan Foucault'ya göre; iktidarın 'belirli' mekânlara sığdırdığı bedenler ve bu bedenlerin eyledikleriyle ilgisi, muktedirliğini sağlamlaştırmaktadır. Bentham'ın 'panoptikon'u iktidara mekanik bir görünmeden gözetleyebilme yetisi kazandırmaktadır. 18. yüzyıl sonlarında hapisane, akıl hastanesi, okul, hastane, yoksul evi gibi 'toplayan' mekânlar için düşündüğü tasarımda Bentham, gözetlenenin ifşa edildiği, gözetleyicinin gizlendiği bir zihniyetin doğuşuna imza atmış; bugünün dünyasına kadar uzanan bu yeni anlayışın mekânsızlıkla tanışmasına da zemin hazırlamıştır.

İktidar her yerde hazır ve nazırdır: Ama bu, her şeyi yenilmez birliğinin çatısı altında kümeleştirme ayrıcalığına sahip olmasından değil, her an, her noktada, daha doğrusu bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanır. İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir (Foucault, 2010: 72).

20. yüzyıl başlangıcında zirveye ulaşan Foucault'nun (2000) 'disiplin toplumu'ndaki 'toplayarak gözetleme'nin, yerini Deleuze'ün (1992) 'kontrol toplumu'nda 'dağıtarak denetleme'ye bırakmasıyla kapatmanın gerçekleştiği mekânın niteliğinde değişiklik yaşansa da iktidar, gözetim mekanizması olarak varlığını korumayı sürdürmüştür. Bauman'ın (2016) 'panoptik sonrası' olarak tabir ettiği bu çağın toplumunu ise Mark Poster (1995) 'süper-panoptikon'la tanımlarken; yeni teknolojilerin gelişmesiyle keşfedilen yöntemlerin, egemen yapının yeniden üretilmesine hizmet ettiği görülmektedir. Nitekim denetimi sağlayan yöntemlerin başında gelen "büyük kapatılma genel olarak kapitalist toplumda" uygulanma alanına kavuşmuştur (Foucault, 2011: 106).

Geç kapitalizmin inşa ettiği yeni toplumsal yapıda gözlenen kapatılma, somut mekândan elektronik mekâna geçişle karakterizedir. Bugün artık bedenlerin "ağlara, veri tabanlarına, enformasyon otobanlarına bağlı olduğundan" bahseden Poster (1995: 93), bu ortamların hiçbirinin gözlenmekten kaçmayı olanaklı hale getirecek bir sığınak yahut etrafına direniş sınırı çekilebilecek bir kale sunmamasından

yakınmaktadır. Moderniteye özgü kültürün postmodern dönemde de devam ettirilmesinin toplumu özgürlük değil yeni prangalarla tanıştırdığını düşünen Poster'a göre (1995: 93), bugünün kapatılması 'elektronik dört duvar' arasında ve gönüllülük esaslı çerçevesinde gerçekleşmektedir.

'Panoptikon'un aksine 'süper-panoptikon'da gözetim neredeyse hiç çaba harcamadan gerçekleşmektedir. Foucault'nun (2007: 23) 'kılcal' damarla açıklamaya çalıştığı disiplin toplumuna özgü iktidar yapısının, bugünkü denetim toplumunda daha fazla geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zira dünyanın her yerini inceden inceye sarıp, eylemleri kapsamlı bir gözetleme söylemine, özel davranışları kamuya açık duyurulara, bireysel girişimleri kolektif dile dönüştüren telefon kabloları ve elektrik devreleri süper-panoptikonun uçları olarak algılanmayı hak etmektedir (Poster, 1995: 87).

"Gözetimin çağdaş versiyonunun en çarpıcı özelliğinin, karşıtları işbirliği yapmaya zorlamayı, ikna etmeyi ve aynı gerçekliğin emrinde birlik içerisinde çalıştırmayı bir şekilde başarması olduğuna" inanan Bauman (2016: 36) eski panoptik tuzağın -yani gözetleyeni hiçbir surette göremeyen gözetlenenin ne zaman izlendiğini bilememesi sebebiyle sürekli takip edildiği duygusuyla boğuşması- bugün yaygın bir uygulama sahasına kavuştuğunu düşünmektedir. Buradan hareketle Bentham (2016) ve Foucault'nun (2000) anlattığı gözetleme kulelerini ihtiyaç olmaktan çıkaracak bir kendi kendini denetleme, kendine beğenilik etmenin genel kabulünden bahsetmek gerekmektedir (Bauman ve Lyon, 2016: 74).

Bauman'ın 'akışkan gözetim'le nitelediği panoptikonun işleyişinin merkezsizliğine değinerek küresel bir hegemonyadan bahseden Didier Bigo, sözlüğünde 'ban-optikon' kavramına yer açmaktadır. Buna göre 'ban-optikon'un faaliyet alanı sanal mekândır; Foucault'nun 'dispositif'inin bu mekânda da karşımıza çıktığı varsayılmaktadır. Foucault tarafından dispositif kavramıyla tabir edilip "yalnızca belli bir ulus-devletten değil; amorf ve birleşmemiş bir küresel güç demetinden dışlanan insan kategorileri yaratarak kimin hoş karşılanıp kimin karşılanmadığını" (Bauman ve Lyon, 2016: 75) gösteren müdahale aygıtlarının; zaman, mekân ve dönem itibarıyla gelişmeye uygun davrandığı düşünüldüğünde, bu çağın gerçeği olarak karşımızda duran sanal mekânla bağı kendini açık etmektedir. Foucault'ya göre (2014: 18) dispositifler; "söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir"

ve “birtakım deneyimler kurup insanları bu deneyimlerin öznesi olarak tanıtarak, onlara kendileriyle ilgili hakikatler dayatır, iktidarın şiddet kullanmadan bedeni kuşatmasını sağlar, onu itaatkâr ve uysal hale getirir.” Bugünün dispoitiflerinin küresel boyuta ulaşan kuşatma ve dayatmalarına bakıldığında, Bigo’nun ‘ban-optikon’dan yardım alarak resmetmeye çalıştığı tablo birden karşımızda belirlemektedir. Nitekim ‘ban’ ekine, yani Agamben tarafından yeniden şekillendirilip Jean Luc Nancy’ye dayanan ‘yasak’ sözcüğüne anlam yüklemeye ortaya çıkan ‘ban-optikon’ kavramının varlık sergileme alanı, ulusüstü yapılanmanın söz konusu olduğu mekânlardır (Bigo, 2008: 32). Yanı sıra Bauman’ın (2017) ‘küreseller - yereller’ ayrımındaki kastını da açıklayabilecek bir kavram olarak ‘ban-optikon’; ‘küresel’in bir parçası olmayan ‘yerel’i, ‘tanınan’ın karşısında konumlanma şansı olmayan ‘bilinmeyen’i kapatarak ayırmakla değil; sınır dışı etmek, serbest dolaşımının önünü kesmek yoluyla dışlamak üzerine yoğunlaşmaktadır.

“Gelecekteki potansiyel davranışları hesabıyla belirli grupları dışlama (profil oluşturma) ve normatif zorunluluklar üreterek dışlanmayanları normalleştirme” (Bigo, 2008: 35) yeteneğine sahip ‘ban-optikon’un hayatların yönetilmesiyle bağlantısı söz konusudur. Nitekim Bigo’ya göre (2008: 35), “iyi vatandaşları rahatlatmak için tasarlanmış bir yakınlık siyaseti ve geri kalanını caydırmak için tasarlanmış sıfır toleransın ötesinde kalabalıkların yönetiminde açık ara en önemli kaynak, ‘ötekilerin’ bilgisidir.”

4. Ötekileştirme Pratiği: Veri Tabanı

Dünya ölçeğinde sermaye birikimi olarak küreselleşme, merkez - çevre kutuplu yapıyı ortadan kaldırmaktan çok derinleştirmekte, periferinin merkeze bağımlılığının devamını sağlayacak gelişmelere hız katmaktadır. Homojen dünya önerisini daha da olanaksızlaştıran küreselleşme, iktidar ve zenginliğin kutuplaşmasına meydan veren mekanizmaları çalıştırmaktadır. Zira uyum söylemi eşliğinde işleyen “bugünkü dünya sistemi (imparatorluk) selefenden daha az değil; daha fazla emperyalisttir” (Amin, 143 :2017).

Bu çağda kazandığı bilişsel sıfatıyla gayri maddi üretimi önceleyen kapitalizmin egemenliği altındaki yeni düzende Castells’in ‘ağlaşmış toplum’una yönelik tanım geliştirilirken, farklı coğrafyaların somut ve biricik hayat şartlarının varlığına sessiz kalınmaktadır. Bilhassa da Hardt ve Negri’nin ‘çokluk’ iddiasını temellendiren çokluğun ve çeşitliliğin demokrasiyi var ettiği fikri ‘belirli şartlar’ı yok saymaktadır. Har-

dt ve Negri'nin sözünü ettiği globalleşme, emperyalizmi yerinden edip merkez ve periferi arasındaki ayrımı ortadan kaldırma misyonuna sahipken “gerçek dünya ise tam tersine, ‘farklılıkları’ vurgulayıp dünya çapında bir apartheid (ayrımcılık) kurma yönünde ilerlemekte”dir (Amin, 2017: 147). Fuchs (2020: 177) makro-sosyolojik terimlerden (toplum, ekonomi, vb.) yardım alınarak ağ toplumu, bilgi toplumu, enformasyon toplumu gibi kategorilerin geliştirilmesinin; çağdaş toplumu zararsız ve pozitif hale getirmek, kapitalizmin ve sınıfsal yapının varlığını reddetmek amacına hizmet ettiğini düşünmektedir. Ona göre sömürünün, krizin, eşitsizliğin ve kapitalizmin var olmaya devam ettiği açıktır.

Fikir, düşünme, konuşma, toplantı gibi bireysel özgürlükler evrensel haklar olmakla birlikte “kapitalist sınıflı toplumun tikelci ve tabakalı karakteri, bu evrensel hakların altını oyar. Eşitsizlikler ve dolayısıyla kamusal alana eşit olmayan erişim yaratır” (Fuchs, 2020: 207). Habermas'ın (1991: 227) kamusal alan merkezinden değerlendirmesinin izinde, mevcut maddi kaynaklara sahip olmayan toplumların kamusal alana katılımlarının sınırsız, sorunsuz olmadığını söylemek gerekmektedir. Nitekim ifade özgürlüğü ve kamuoyunun sınırlandırılması da örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün kısıtlanması da ekonomik kaynaklardan uzak kalmanın bir neticesi şeklinde de açığa çıkmaktadır. Habermas, bu sınırların bir sonucu olarak burjuva kamusal alanının sömürgeleştirildiğini ve feodalleştiğini savunmakta; gerçek bir kamusal alan değil, sınıfsal bir politik alandan bahsetmek gerektiğine dikkat çekmektedir (Fuchs, 2020: 207).

Paranın ve enformasyonun küreselleşmesiyle sağlanan yeni tür egemenlik altındaki insanlığa sunulan kamusal alanın temelinde de sınıflı yapının varlığı görmezden gelinmeyecek kadar ortadadır. Zira küresel ağın sardığı dünyanın hükümdarı internet; herkese eşit özgürlük sunmakla değil, “öteki” kabul edilenin daha ‘yerli’ kaldığı bir dünyaya uyanmasını mümkün hale getirmekle mükelleftir. Sınırsız özgürlük vadedip mekânı da zamanı da önemsiz birer mefhum addeden küresel iletişim ağı, dünya nüfusunun çok küçük bir bölümünün lehine işlerken geri kalanını eşğin dışında olma kaderiyle baş başa bırakmaktadır. Nitekim eşik şeklinde tabir ettiğimiz bu hudud, Bauman'a göre (2017: 89) “kalın bir duvardaki ince bir çatlak gibi durmaktadır” ve “bu çatlaktan az (ve giderek daha az) sayıda insan geçiş hakkı” elde etmektedir. Yalnız geçiş hakkını elinde bulunduran az sayıdaki seçilmiş ve tanınmış insan yeni kamusal alana tam katılımında bulunma imkânına kavuşurken, bekçiye takılan dünyanın geri kalanı enformasyon çağı olarak anılan bu dönemde ifade özgürlüğünden, hareket kabiliyetinden ve iletişim hakkından mahrum kalmaktadır.

Hızın ve hareketin öncülüğünde yaşanan küresel enformasyon çağında “zamanı ve mekânı fiilen ortadan kaldıran teknolojiler, mekânı çok kısa sürede soyup yoksullaştırırlar” (Bauman, 2017: 93). Finans kaynakları ulaşım altyapılarının sınırlarını ortadan kaldıran küresel ağ üzerinde hareket ederek “yersiz-yurtsuz” olmayı başarırken, kendi mekânsal sınırlarına hapsolan yerli ekonomi bu mekânsızlaştırılmış güç karşısında yıkıma uğramaktadır. Parada olduğu gibi aynı şekilde insanı da yurtsuzlukla tanıştıran küresel dünyada ‘yerli’ye, yerli kalmayı tercih edene yer yoktur. Zira bütünleşmiş bir küresel dünyaya hâkim gücün derdi, artık gözetim değil denetimi mümkün kılmaktır. Denetimi sağlamaksa gözetimin sınırlarını mekân kısıtından kurtarıp dünya ölçeğine taşımakla gerçekleşmektedir. Modernitenin, gözetimi kolaylaştıran yöntemlerin başında gelen ‘toplamak’ girişimini bugün küresel ölçekte ‘dağıtmak’ fikrine dönüştürerek devam ettirdiğini düşünmek güç değildir. Çünkü bu denetim mekanizmasının sorunsuz işleminin tek yolu karşısında aksiliğe mahal verecek, ayrışıklık edecek, uyumsuz topluluklarla karşılaşmaması olarak görülmektedir. Denetimin hâkim olduğu sistemle uyumlu insan modeli yaratmak da kuşkusuz insanı gözetleniyor olduğu düşüncesinden, duygusundan arındırmakla mümkündür.

Enformasyon teknolojisi paradigmasına göre; bugünün dünyasını yapılandıran unsur enformasyondur. Bu görme biçimi, gerek bireysel gerek kolektif bilinci kuran yapısı sebebiyle insan hayatının uzantısı kabul ettiği enformasyonu ‘ağ toplumu’nun edindiği vasıfta belirleyen konumuna yerleştirmektedir. Enformasyon teknolojilerinin kullanımıyla oluşan sistemin dayanak noktasının ağ kurma mantığı olduğu bilinmektedir. Küresel bir yayılım sağlayan ağ büyüme kaydettikçe, ağın içinde olmak kârlı hale gelirken bu dâhil olma yüksek bir maliyet gerektirmektedir. Dolayısıyla sermaye ile ağın bir parçası olmak arasındaki bağ aşıkârdır. Buradan hareketle tam tersi durumun da söz konusu olduğu düşünüldüğünde, ağın parçası ol(a)mamak da öteki kavramının oluşturulmasından hatırlanan ‘içeri - dışarı’ dikotomisini bir kez daha sahneye çıkarmaktadır. Ağa girmemek cezai yaptırımları da beraberinde getirmekte, yabancı kabul edilen ‘dışarıdaki’ne diğer ihtiyaç duyduğu herhangi bir içeriğe erişim imkânı sunulmamaktadır.

Kökten değişmeci enformasyon teknolojisi paradigması esnekliği överken düzen kurucunun, kural koyucunun yapısında herhangi bir değişiklik gözlenmemesi; küresel sermaye sahiplerinin yeni teknolojileri üretim sahasını da kontrolü altında tuttuğu dikkate değer bir hakikat olarak görülmelidir. Bu itibarla esnekliğin, süresizliğin

ve zamansızlığın baskıyı perdelemek üzere ortaya çıkarılmış özellikler olduğunu düşünmek gerekliliği kendini açık etmektedir. Nitekim “ağlar yalnızca iletişim kurmak için değil, aynı zamanda bir konum elde edebilmek, iletişimden dışlamak için de kurulur” (Castells, 2008:91).

Küresel bir hayat planlaması şeklinde zikretmenin yanlış olmayacağı akışkan gözetim altındaki modern ötesi dünyada Foucault'nun (2011: 116-117) da dediği gibi “tehlikeli makineler vardır: İnsanları elekten” geçirmenin yanında “ayıklama makinesi, ayıkladığı kimse karşısında kördür: Dönüştürme makinesi dönüşümün sınırını bilmez.” Buradaki elek vazifesi üstlenip ‘seçkin’ olandan; lüzumsuz, atık, artık olarak damgalanan ‘düşkün’ü ayıran tehlikeli makine söyleminin veri tabanına da uyarlanabileceğini düşünmek mümkündür. Denetim mekânının elektronik zemine kaymasıyla yeni bir özne yaratma pratiği ortaya çıkmıştır. Veri tabanının söyleminde özne oluşturma süreci panoptikondan farklı çalışmaktadır (Poster, 1995: 93). Bu yönüyle veri tabanı, süper-panoptikon ve ban-optikona uygun bir ortam olarak okunmayı gerekli kılmaktadır. Bu sayede “gözlerden uzak, ‘anormalleri’ hedef alan, yoğun biyometrik teknolojilerin ve paylaşılan veri tabanlarının kullanımıyla kapsamını genişletebilen bir polislik ve gözetlemenin yeniden biçimlendirmesi” gerçekleşmektedir (Bigo, 2008: 35).

Marksist paradigmadan yaklaşıldığında veritabanlarındaki bilgiler, bu teknolojinin ütopyik savunucularının iddia ettiği gibi herkes için eşit derecede erişilebilir değildir; aksine ağırlıklı olarak egemen sınıfın yararına artış göstermektedir (Poster, 1995: 78). Kapitalist sermayenin hâkimiyetindeki bir dünyada işleyen gözetim pratiğinde depolanan bilgilerin de küresel ekonominin dinamiğini koruyacak türden olması beklenmektedir. Keza veri tabanının kayıt altında tuttuğu bilgilerin niteliğine bakıldığında bu beklentinin yerinde olduğu görülmektedir. Veri tabanı elektronik ve dijital biçimiyle uzayda kolaylıkla aktarılabilen, zaman içinde süresiz olarak korunabilmekte, sonsuza kadar varlığını devam ettirebilmektedir (Poster, 1995: 85). Bu yönüyle de bilgiler, yoğun güvenlik önlemleriyle korunan mekânda tam gözetim kurallarının geçerli olduğu panoptikondan farklı bir mantıkla depolanmakta; mekândan kaçışın engellenmesi değil mekâna girişlerin denetlenmesine hizmet etmektedir. Keza veri tabanının; güvenilir birer tüketici olduğuna inanılan ‘küreseller’i kayda değer bulunup, elektronik ortamlarla açıklanan yeni mekândaki her tür girişimlerinin aksiliğe uğramayacak şekilde yürütmesine yardımcı olmakla ilgilendiği bilinmektedir. Buradaki eşik bekçiliğinin ‘seçkin’ ve ‘düşkün’ tespiti şeklinde bir işlemi

ifade ettiğini söylemek mümkündür. Her tür tüketimin parçası olabileceğine inanılan insana, yalnızca veri tabanına dâhil olmak yoluyla, sınırdan azade küresel mekânın bütün dijital odalarının kapıları açılmaktadır. Bu bakımdan veri tabanının temel işlevi, sınırsız tüketim için uygun kriterlere sahip olmayanların korunan mekâna sızmasının önüne geçmektir (Bauman, 2017: 65). Nitekim veri tabanının depoladığı enformasyonla, hakkında bilgileri kayıt altına alınan insanın hareket özgürlüğü arasında paralellik vardır. Bauman'ın (2017: 65) da vurguladığı üzere bu yönüyle “veri tabanı bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracıdır.”

Sonuç olarak veri tabanını; Simmel'da (2009: 153) ‘yok’ hükmünde bulunup, Buber'ın (1958: 6) ‘ben-o’ ilişkisinde görünürlük kazanarak, modernitede gördüğü ‘atık’ muamesiyle ‘ıskartaya çıkan’ yabancıların bu kez de ‘küresel - yerel’ ayırımına uğraması adına yükselen bir tür postmodern ‘duvar’ olarak resmetmek mümkündür.

Küreselleri eleğin üzerinde tutar ve yerelleri temizler. Veri tabanı, yurtsuz sibermekâna kabul ettiği belli insanların nereye giderlerse gitsinler kendilerini evlerinde hissetmelerini, vardıkları her yerde sıcak karşılanmalarını sağlar; diğerlerini ise pasaport ve transit vize-lerden yoksun bırakır ve sibermekân sakinleri için ayrılan yerlerde gezinmelerini engeller. Fakat, bu ikinci etki; birincinin yan etkisi ve tamamlayıcısıdır. Panoptikon'un aksine veritabanı, insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil, hareketlilik sağlayan bir araçtır (Bauman, 2017: 65-66).

Sonuç

Modern Batı'yı var eden mekanizmalardan biri olarak ‘ötekileştirme’nin, yeni yöntem ve tekniklerle postmodern çağda da işlemeye devam ettiği görülmektedir. Dünün ‘merkez-çevre’ ile açıklanan dünya düzeni, bugünün dijital mekânında küresel-yerel ayrımıyla yeniden kurulmaktadır. Küresel sermayenin işgal ettiği ‘merkez’ artık merkezsizleşip bir tür imparatorluğa dönüşürken dünyanın geri kalanı hayatlarını bir kez daha Batı hükümdarlığına emanet etmek durumunda kalmaktadır. Nitekim imparator sıfatıyla nitelenebilecek kadar dünyaya egemen bir yapının inşasında ekonomik, politik ve kültürel süreçler birlikte işlerken; modern zor kullanma yöntemi yerini postmodern rıza almaya bırakmaktadır.

Eşitsiz bir dünyanın son bulacağı, sınırların kaldırılıp duvarların yıkılacağı, bütünleştirici bir serbestiyetin var olacağı şeklinde vaatleri zırh edinen küreselleşmenin; sonuç olarak hududları daha da yükselttiği, sınıflı yapıyı ortadan kaldırmadığı, em-

peryalizmin yüzünü gizleyerek sömürüyü derinleştirmesine imkân hazırladığı, zenginlerin daha zengin yoksulların daha yoksul olmasını normalleştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu normalleşmeyi getiren unsurların başında kuşkusuz içinde yaşadığımız çağda enformasyonun temel belirleyen konumuna yerleştirilmesinin geldiğini düşünmek mümkündür. Nitekim bugün dünya, modern kent mekânının üzerine araçsal aklın kullanılmasıyla inşa edilen yeni, yapay bir postmodern sibermekan gerçeği ile karşı karşıyadır. Teknoloji mimarlığında kurulan bu yeni yapının dayanak noktası ağ kurma mantığıdır. Küresel bir yayılım sağlayan ağ büyüme kaydettikçe, ağın içinde olmak kârlı hale gelirken bu dâhil olma yüksek bir maliyet gerektirmektedir. Dolayısıyla sermaye ile ağın bir parçası olmak arasındaki bağ aşıkârdır. Buradan hareketle tam tersi durumun da söz konusu olduğu düşünüldüğünde, ağın parçası ol(a) mamak da 'öteki' kavramının yaratılmasından hatırlanan 'içeri - dışarı' dikotomisini bir kez daha sahneye çıkarmaktadır.

Sibernetik; zamandan ve mekândan muaf bir yapı olmanın sağladığı lüksle, bir "demir kafes" gibi korunan mekân üzerinde denetimi sağlayan 'panoptikon'u tahtından etmiş; imkân olarak sunduğu hareketlilik sayesinde denetimin hem boyutlarını artırmış hem de gözetimi maskeleymiştir. Bu örtülü denetim bir tür ayıklama, dışlama işlevi görmektedir. Nitekim 'yerel'e sıkı sıkı tutunmak demek; "tutunamayan" yaftasına uğrayarak sistem dışı kalmanın yanında sibermekâna kabul edilmemek demektir ve bugünün dünyasında 'yaşamıyor olmak' anlamına gelmektedir.

Geç kapitalizmin inşa ettiği yeni toplumsal yapıda gözlenen kapatılma, somut mekândan elektronik mekâna geçişle karakterizedir. Yaşanan bu mekânsal değişim, 'muktedir olanın çoğunluğu gözetleyerek disipline etmesi'ni açıklayan 'panoptikon'un tacını 'merkezsizleşmiş iktidarın çoğunluğu denetlenmeye gönüllü hale getirmesi'ni ifadelendiren 'süper-panoptikon'a bırakması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Sibermekânın ayıklama ve dışlama aracı olarak veri tabanındaki bilgiler, bir tür eşikbekçiliği işletilmesi sonucunda mekâna kimlerin alınıp kimlerin dışlanacağına karar verilmesi adına kaydedilmektedir. Bu kayıtlar, modernitenin öncülüğünde yürüyen eşitsizliğin küresel ölçekte sürdürülmesini sağlamaya yöneliktir. Sibernetik ortamda yaşanan gözetimin çağdaş versiyonu olarak 'ban-panoptikon' adı verilen yeni bir kavram türemekte, bu kavramın açıklık getirdiği denetim biçimi yoluyla 'biz-onlar' dünyasını besleyen eşitsizlik 'küresel-yerel' formunda yeniden yükseltilmektedir. Keza panoptikon mekândan dışarı çıkmayı imkânsızlaştıma yolu olarak kullanılırken, ban-panoptikon mekâna girişleri engelleme adına denetim gerçek-

leştirilmektedir. Enformasyon çağı olarak anılan bu dönemde yalnız geçiş hakkını elinde bulunduran az sayıdaki 'seçkin' yeni kamusal alana tam katılımında bulunma imkânına kavuşurken, bekçiye takılan dũnyanın 'dũřkũn' olma kaderiyle baş başa bırakılan kesimi ifade özgũrlũğũnden, hareket kabiliyetinden, iletişim hakkından mahrum kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amin, S. (1999). *Kapitalizmin Hayaleti/Günümüz Entelektüel Modalarının Bir Eleştirisi*. Çev. Cengiz Algan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Amin, S. (2017). *Modernite, Demokrasi ve Din/Kültüralizmlerin Eleştirisi*. Çev. Fikret Başkaya vd.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bauman Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. & David Lyon. (2016). *Akışkan Gözetim*. Çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Küreselleşme/Toplumsal Sonuçları*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, W. (2002). *Pasajlar*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bentham, J., P. Pease-Watkin and S. Werret (2016). *Panoptikon/Gözün İktidarı*. Çev. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan. İstanbul: Su Yayınları.
- Bigo, D. (2008). "Globalized (in) security/The field and the ban-opticon", Edt. Didier Bigo and Anastassia Tsoukala, *Terror, Insecurity and Liberty/Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*, pp. 10-48, Oxon and New York: Routledge.
- Buber, M. (1958). *I and Thou*. Trans. Roland Gregor Smith. New York: Charles Scribner's Sons.
- Buber, M. (2003). *Ben ve Sen*. Çev. İnci Palsay. Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi*. Çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, G. (1992). "Postscript on the Societies of Control", *October 59* (Winter, 1992): 3-7.

- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. H. Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. Çev. Işık Ergüden&Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. Çev. Işık Ergüden&Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fuchs, C. (2020). *Communication and Capitalism: A Critical Theory*. London: University of Westminster Press.
- Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Trans. Thomas Burger. Cambridge: The MIT Press.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. Çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları.
- McLuhan, M. (2001). *Global Köy*. Çev. Bahar Öcal Düzgören. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Negri, A. (2006). *İmparatorluktaki Hareketler/Geçişler ve Görünümler*. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Oran, B. (2000). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Poster, M. (1995). "Databases as Discourse, or Electronic Interpellations". *In The second media age: 78-94*. Cambridge: Polity Press.
- Ritzer, G. (2011). *Globalization/A Basic Text*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Robertson, R. "Glokalleşme: Zaman-Mekân ve Homojenlik-Heterojenlik", *Kaygı*, 2011/17: 185-203.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU
THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

Kocatepe Mah. Yüksel Cad. No: 23 06650 | Çankaya-ANKARA
Tel : +90 312 422 78 00 - Faks : +90 312 422 78 99
www.tihek.gov.tr • e-posta : makale@tihek.gov.tr